Emanuel Vasiliu

Sl. Literatură/45

INTRODUCERE ÎN TEORIA TEXTULUI

Editura Științifică și Enciclopedică

81'42 — Teoria textului

EMANUEL VASILIU

INTRODUCERE ÎN TEORIA TEXTULUI

Scanned with OKEN Scanner

Redactor : ADRIANA SOFIAN

Coperta : PETRE HAGIU

ISBN 973-29-0094-6

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINSUL

Cuvînt înainte 7
Introducere 9
Note 13

I Textul ca entitate sintactică 14

Capitolul 1: *Asupra noțiunii de „sintaxă”* 14

1. Considerații introductive 14
2. Ce se înțelege prin sintaxă? 14
3. Considerații finale 19
Note 20

Capitolul 2: *Textualitatea din punct de vedere sintactic* . . . 21

4. Considerații introductive 21
5. Elementele vocabularului 22
6. Reguli sintactice ale textului 24
7. „Textualitate” și relații „transfrastice” 29
8. Considerații finale 36
Note 37

II Textul ca entitate semantică 39

Capitolul 3: *Asupra noțiunii de „semantică”* 39

9. Considerații introductive 39
10. Cuvînt și sens 39

11. Caracterul „compozițional” al sensului 42
12. Sensul propoziției 46
13. Conectorii frazali și sensul lor 48
14. Considerații finale 50
Note 52

Capitolul 4: *Textualitatea din punct de vedere semantic* . . . 54

15. Considerații introductive 54
16. Există un „sens” al textului? 55
17. Conectorii textuali din punct de vedere semantic. 58
18. Asupra naturii conceptului de „coerență” . . . 59
19. Coerență și co-referință 67

Scanned with OKEN Scanner

20. Ideea de „coerență" și „structura profundă" a textului 76
21. Modelarea matematică a conceptului de „coerență" 88
22. „Coerența" și posibilitatea de „rezumare". . . . 95
23. „Coerența" și „semantica procedurală". 97
24. Considerații finale 99
Note 104

III Textul ca entitate pragmatică 108

Capitolul 5: *Asupra noțiunii de „pragmatică"* 108
25. Considerații introductive 108
26. Aspecte pragmatice ale limbajului natural 108
27. Două aspecte pragmatice: „activitatea de construcție" și „intenția de comunicare" 110
28. Considerații finale 112
Note 113

Capitolul 6: *Textualitatea din punct de vedere pragmatic.* 114

29. Considerații introductive 114
30. Explicații preliminare 115
31. Șiruri de propoziții și „generarea" lor 117
32. „Coerență" și „procese adjonctive". 120
33. „Coerență" și „textualitate" 129
34. „Textualitate" și „intenționalitate". 139
35. Considerații finale 141
Note 147

Încheiere 148

36. Considerații introductive 148
37. Principalele rezultate 148
38. Puncte de convergență și divergență cu alte teorii. 155
Note 158
Lucrări citate 160

Scanned with OKEN Scanner

CUVÎNT ÎNAINTE

Multe dintre lucrările (teoretice) consacrate lingvisticii textului ne-au provocat inițial o reacție difuză de sceptică reținere. Am încercat însă, cu trecerea timpului, să depășim acest nivel infraconceptual și să descoperim fundamentul rațional al rezervelor noastre. Rigorile impuse de expunerea unor cursuri universitare consacrate teoriei textului (1981—1985) au avut un rol decisiv în acest proces de clarificare, fapt pentru care exprimăm aici viile noastre mulțumiri atît conducerii catedrei de limba română a Facultății de Filologie *din București, cît și studenților care au binevoit să frecventeze cursurile noastre.*

Intenția noastră de început a fost de a realiza o simplă sinteză critică a principalelor puncte de vedere pe care am avut posibilitatea să le aprofundăm. Natura însăși a examenului critic ne-a determinat însă să ne concentrăm atenția și asupra unor posibile soluții pentru problemele care ne-au apărut nesatisfăcător tratate în literatura domeniului. Aspectul preponderent critic al primelor două secțiuni ale cărții corespunde intenției noastre inițiale; aspectul preponderent „constructiv" al ultimei secțiuni corespunde intenției noastre de a da o rezolvare — fie ea și provizorie sau, cel puțin pentru moment, insuficient de rafinată — problemelor care am considerat că nu și-au găsit o tratare acceptabilă în lucrările supuse examenului nostru critic. Structura cărții reflectă, în felul acesta, însăși geneza ei.

Încercînd să examinăm teoria textualității din punctul de vedere al standardelor metodologice actuale și dorind, în același timp, să fim cît mai exact înțeleși de întregul public familiarizat cu problematica teoriei textului, dar uneori mai puțin familiarizat cu rigoarea formală impusă de aceste standarde, am considerat util să prezentăm cît mai amănunțit și mai sistematic aparatul conceptual cu

Scanned with OKEN Scanner

care operăm. Pe de altă parte, pentru a evita în cît mai mare măsură orice interpretare eronată din partea noastră a diverselor teorii luate în discuție, am recurs la o prezentare cît mai analitică a acestora. Astfel concepută, fără a fi un „manual" de introducere în teoria textualității, lucrarea de față poate servi — sperăm — ca modalitate de acces la problematica de bază a teoriei textului și a textualității, pentru orice cititor dornic să se informeze în acest domeniu.

Ne simțim datori cu o explicație: unii specialiști vor fi, poate, surprinși neplăcut de aerul oarecum „dogmatic" al examenului nostru critic, făcut unor lucrări a căror importanță pentru constituirea unei teorii a textului sîntem departe de a vrea să o contestăm, ca și de concluziile uneori cam casante ale acestui examen. Avem însă convingerea că un astfel de demers este indispensabil ca prim pas al evaluării rezultatelor unei literaturi care — după părerea noastră — este destul de departe de a fi conștientă de propria-i fragilitate metodologică. Abia următorii pași vor putea fi în mod profitabil asociați cu o sporire progresivă a gradului de toleranță.

*
* *

Folosim această ocazie spre a exprima calde mulțumiri colegei noastre lect. dr. Carmen Vlad de la Universitatea din Cluj nu numai pentru bunăvoința cu care a acceptat să alcătuiască referatul la volumul de față, ci și, mai ales, pentru numeroasele și competentele Dsale observații și sugestii făcute în referat, ca și în numeroasele discuții pe care, de-a lungul anilor, le-am purtat împreună pe această temă sau pe teme conexe.

Mulțumim, de asemenea, tuturor celor care, într-un fel sau altul, au făcut posibilă apariția prezentului volum și, în primul rînd, Editurii Științifice.

E.V.

București, 18 iulie 1986

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCERE

Deşi se vorbeşte de o „gramatică" sau de o „lingvistică" a textului de mai bine de 20 de ani, statutul acestei „gramatici" sau „lingvistici" este departe de a fi clar. Opiniile cercetătorilor cu privire la această chestiune se situează între două puncte extreme : (a) lingvistica textului conţine sau ar trebui să conţină, în fond, întreaga lingvistică, întrucît toate entităţile mai mici decît textul nu există decît ca *părţi constitutive* ale unor texte (dacă nu sînt ele singure un text) ; (b) lingvistica textului dezvoltă un aparat conceptual inutil, întrucît o problematică specifică a textului sau nu există, sau poate fi rezolvată cu ajutorul aparatului conceptual furnizat de gramatica (şi semantica) propoziţiei şi/sau frazei.

Ca exemplificare a primului punct de vedere, se poate cita următoarea afirmaţie a lui Van Dijk (1972), afirmaţie care, în fond, reprezintă punctul de plecare al întregii lucrări menţionate : „Our competence [...] is not sentential, but textual" [1] ; sau : „... such sentence-based descriptions of the structures underlying utterances are inadequate. Sentences, just as clauses or syntagms have less significant empirical, e.g. psychological, reality than texts. We therefore introduce the concept of TEXT as the basic linguistic unit." [2]

O formulare clară şi tranşantă a celui de-al doilea punct de vedere o găsim la Dascal & Margalit, 1974.

În ce ne priveşte, sîntem înclinaţi să considerăm că situaţia menţionată se explică, cel puţin în parte, prin absenţa unor indispensabile clarificări ale conceptelor de bază. Pentru a vorbi de „gramatica textului" şi a spune dacă este sau nu este altceva decît gramatica frazei sau a propoziţiei sau, eventual, a unor entităţi mai mici decît fraza sau propoziţia, trebuie ca mai întîi să ştim exact ce înţelegem prin gramatică. Atîta timp cît acest lucru nu este precizat

Scanned with OKEN Scanner

în mod explicit, oricine poate să pună în mod justificat la îndoială calitatea de „gramatică" a ceea ce teoreticienii textului sînt dispuşi să numească „gramatică a textului". În exact aceiaşi termeni se pune şi problema „semanticii textului". Şi dacă nu putem fi siguri că gramatica textului este într-adevăr o gramatică şi că semantica textului este într-adevăr o semantică, atunci apare justificat scepticismul în ce priveşte existenţa unei *lingvistici* a textului, adică o lingvistică a cărei gramatică nu este în mod clar gramatică şi a cărei semantică nu este în mod clar semantică. S-ar putea, eventual, admite că aşa-numita lingvistică a textului se reduce, în fond, la pragmatica textului, întrucît, după toate aparenţele, este mai greu, dacă nu chiar imposibil, de pus la îndoială caracterul de „pragmatică" al tuturor caracterizărilor făcute textului în termeni explicit pragmatici. Cu toate acestea, sînt destul de puţini aceia dintre teoreticieni care sînt dispuşi să reducă în mod neambiguu lingvistica textului la pragmatică, adică dispuşi să considere că orice entitate lingvistică mai extinsă decît fraza este guvernată de reguli care nu sînt nici gramaticale, nici semantice, ci exclusiv pragmatice.

În condiţiile la care ne-am referit în rîndurile precedente, am considerat că este util să abordăm, din punct de vedere strict teoretic, aspectele neclarificate menţionate încercînd să aducem, în măsura în care ne va sta în putere, mai multă ordine teoretică într-un domeniu care, după cum am încercat să arătăm, se caracterizează prin ceea ce am fi înclinaţi să numim un fel de „anarhie conceptuală".

Principiul de bază al investigaţiei noastre îl constituie tripartiţia stabilită de Morris[3], *sintaxă — semantică — pragmatică*, cu accepţia uzuală dată celor trei termeni: sintaxa se referă la relaţiile care se stabilesc *între semne* (ca entităţi mono-partite, adică nu entităţi de tip saussureian, alcătuite dintr-un semnificant şi o semnificaţie); semantica se referă la *relaţiile dintre semne şi obiectele* din domeniul discursului; pragmatica se referă la *relaţiile dintre semne şi vorbitori*. Menţionăm că, pentru motive care vor fi indicate în cap. 1, preferăm termenul de *gramatică*, celui folosit de Morris (adică cel de *sintaxă*). Aşa cum arată Carnap[4], cele trei nivele ale structurii semiotice se obţin printr-o operaţie de abstragere. *Nivelul pragmatic* reprezintă datul lingvistic concret al observaţiei: faptul de limbă direct observabil este felul în care

Scanned with OKEN Scanner

vorbitorii folosesc un sistem de semne în împrejurări concrete; cercetătorul are acces la *nivelul semantic* în momentul în care, făcînd abstracţie de modul concret în care vorbitorii utilizează semnele, stabileşte exclusiv regulile în conformitate cu care aceştia folosesc semnele pentru a se referi cu ajutorul lor la obiectele lumii reale; în sfîrşit, cercetătorul are acces la *nivelul sintactic* în momentul în care, făcînd abstracţie de regulile care pun în relaţie semnele cu obiectele lumii reale (ca şi de regulile care guvernează uzul semnelor în împrejurări de comunicare concrete), stabileşte regulile în conformitate cu care semnele alcătuiesc structuri (de semne) cu un caracter mai complex. Este evident că ceea ce am numit „felul în care vorbitorii *folosesc* sistemul de semne" este guvernat de regulile sintatice şi semantice ale sistemului : pentru a comunica între ei, vorbitorii „se conformează" acestor reguli, tot aşa cum, să spunem, cel care conduce un automobil „se conformează" regulilor de circulaţie. Există însă moduri diferite de la individ la individ, de la categorie de indivizi la categorie de indivizi, de la situaţie concretă la situaţie concretă etc. de a se „conforma" unor reguli. Domeniul specific pragmaticii îl constituie, de fapt, modul în care vorbitorii utilizează regulile (sintactice şi semantice ale) sistemului de semne, eventual, *regulile* specifice de utilizare a acestor reguli (sintactice şi semantice).

Pentru a preveni o greşită înţelegere a celor discutate în această lucrare, facem precizarea că plecăm de la ideea că cele trei nivele pot (şi eventual chiar trebuie) să fie descrise în mod independent. Această idee se justifică prin faptul că însăşi „separarea" celor trei nivele ale structurii semiotice se datorează exclusiv unei *convenţii metodologice*. Or, dacă separăm *prin convenţie* cele trei nivele care în realitate funcţionează ca o totalitate, nu are nici un sens să mai adăugăm că, tot metodologic vorbind, ele nu pot fi investigate decît împreună [5].

Demersul nostru va parcurge următoarele etape :

(a) O precizare a conceptului de *gramatică* (sintaxă, în terminologia lui Morris). Fără a intra aici în nici un detaliu, vom spune numai că vom opta pentru o gramatică în ai cărei termeni să putem spune nu *ce* este obiectul (sintactic) investigat, ci *cum se poate el construi* (deci o gramatică de tip s i n t e t i c sau g e n e r a t i v, şi nu o gramatică analitică). Justificarea acestei opţiuni se găseşte în faptul că o gramatică de tip analitic nu poate,

Scanned with OKEN Scanner

credem, din principiu, justifica diferența dintre o gramatică *a textului* și una *a propoziției* (frazei). O astfel de gramatică, prin însăși natura ei, ar trebui să reducă textul la combinații de propoziții (fraze), frazele la combinații de sintagme, sintagmele la combinații de cuvinte, cuvintele la combinații de morfeme. Or, din această perspectivă „gramatica textului" n-ar fi altceva decît *o parte componentă* a gramaticii *simpliciter*, *o etapă* a procedurii de analiză, așa cum, să spunem, gramatica grupului nominal este *o parte* a gramaticii frazei și o etapă în procedura de analiză a acesteia. Că lucrurile stau așa ne-o dovedește și faptul că cea mai elaborată (și mai riguroasă) teorie gramaticală de tip analitic, anume glossematica, are (teoretic vorbind) ca punct de plecare analiza *textului*, fără ca prin aceasta să sugereze în vreun fel că ar fi o gramatică *a textului* (și nu a frazei sau a propoziției sau a vreunui alt tip de entitate lingvistică). Gramatica, în sens glossematic, este un fel de *continuum* al analizei, care merge de la text pînă la entitățile ireductibile ale sistemului lingvistic.

(b) O examinare a posibilităților de a defini noțiunea de *text în L* pe baza unei gramatici de tipul de sub (a). Altfel spus, se examinează posibilitățile de a construi o gramatică în ai cărei termeni să se poată distinge între textele bine formate și cele rău formate (non-texte), așa cum o gramatică a propoziției oferă o bază de distincție între propozițiile bine formate (propoziții în L) și propozițiile rău formate (non-propoziții).

(c) O precizare a conceptului de semantică. Se optează pentru o semantică înțeleasă ca mulțime de reguli care asociază *sensuri* construcțiilor sintactice de diverse tipuri, începînd cu semnele ireductibile și continuînd cu construcțiile de complexitate din ce în ce mai mare. La baza acestui tip de semantică stă principiul frege-an al compoziționalității sensului : sensul unei construcții este funcție de sensul constituenților ei.

(d) Un examen al posibilităților de a construi o semantică *a textului*, adică un sistem de reguli prin care entității numite 'text' să i se asocieze un sens care să fie funcție de sensurile elementelor constituente ale textului, adică, probabil, de sensul propozițiilor și/sau frazelor.

(e) O clarificare a conceptului de *pragmatică*.

(f) Un examen al posibilităților de a defini noțiunea de 'text în L' pe baze strict pragmatice.

Scanned with OKEN Scanner

Înainte de a încheia aceste considerații preliminare, adăugăm și observația următoare. În etapele (a) și (c) ale investigației am optat pentru acele teorii sintactice (a) și semantice (c) care au un caracter formal mai pronunțat și, prin însuși acest fapt, elimină în mai mare măsură posibilitatea de a acorda termenilor folosiți înțelesuri altele decît cele stipulate în mod explicit. Pe de altă parte, teoriile pe care ne bazăm sînt cele care, după toate aparențele, se bucură de o mai mare răspîndire printre cercetătorii interesați de aspectele formale ale teoriei limbii.

În același timp, am preferat să lucrăm cu accepții foarte puternice date termenilor de bază (sintaxă, semantică), cu gîndul că numai urmînd această cale vom putea distinge ceea ce este clar și poate fi reținut ca atare din diversele abordări supuse examenului critic și ceea ce subzistă și circulă aproape exclusiv în virtutea obscurității care lasă liber orice mod de înțelegere a lucrurilor. Vorbind despre obiecte ale cercetării cu o „structură logică" mai pronunțată și altele slab structurate logic, Gh. Enescu observă: „numai o logică puternică poate scoate în evidență «dramul de ordine» pe care obiectul îl conține". Iar ceva mai departe: „Într-un domeniu de activitate care prin natura sa nu se pretează unei tratări prea exacte este destul de greu să-ți dai seama unde sfîrșesc dificultățile obiectului și unde încep erorile subiectului." [6] Noțiunea de „text" se referă, credem, la un domeniu în care structurarea logică (atîta cîtă este) nu se impune „de la sine" observației. Accepția „tare" la care ne-am referit mai sus este de natură, credem, să detecteze „dramul de ordine" existentă în obiect, după cum tot această accepție tare este de natură să traseze limita între dificultățile generate de „rezistența la sistematizare" a domeniului și dificultățile generate de un aparat conceptual cu o structurare logică insuficientă.

NOTE

[1] Van Dijk, 1972, p. 3.

[2] Id., *ibid.*

[3] Morris, 1955; cf. pentru aceeași distincție Carnap, 1964, p. 421.

[4] Carnap, *op. cit.*, p. 421.

[5] În articolul *Interpenetration between Grammar and Semantics (A Critical Approach)*, CLTA VI, 1969, pp. 101—112, am încercat să arătăm că situațiile care par a arăta inseparabilitatea dintre gramatică și semantică pot fi tratate în termeni exclusiv gramaticali (fără referire la sens, deci), dacă gramatica este construită în mod adecvat.

[6] Enescu, 1980, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

I. TEXTUL CA ENTITATE SINTACTICĂ

CAPITOLUL 1

ASUPRA NOȚIUNII DE „SINTAXĂ"

1. Considerații introductive. Încercăm în acest capitol să precizăm ce accepție dăm termenului de *sintaxă* (sau de *gramatică*), în conformitate cu distincția pe care am făcut-o, în capitolul introductiv, între *sintaxă*, *semantică* și *pragmatică*, pentru a putea vedea, în urma acestei precizări, dacă sau în ce măsură textul este susceptibil de a fi definit ca entitate sintactică distinctă în raport cu alte entități sintactice, cum ar fi *propoziția*, *fraza*, *sintagma (grupul) nominal(ă)*, *sintagma (grupul) verbal(ă)* etc.

O astfel de precizare a noțiunii de sintaxă este cu atît mai necesară, cu cît există (și a existat) o mare diversitate de înțelesuri date acestui termen.

Faptul că optăm pentru un anumit mod de a înțelege termenul nu trebuie văzut ca un act „evaluativ". Așa cum am arătat în „Introducere", scopul nostru nu este decît acela de a răspunde la o întrebare de următorul tip: „în cazul în care prin *gramatică (sintaxă)* înțelegem *X* (și numai *X*), poate fi definită textualitatea în termeni gramaticali?" Evident că răspunsul la o astfel de întrebare va fi cu atît mai relevant cu cît „înțelesul *X*" acordat termenului de *gramatică (sintaxă)* va fi unul cu o circulație largă și, în același timp, unul care să reprezinte stadiul mai evoluat și mai sistematizat al cunoașterii faptului gramatical.

2. Ce se înțelege prin sintaxă? Una dintre definițiile conforme cu tradiția este aceea în acord cu care sintaxa este totalitatea regulilor de construire a propozițiilor și frazelor [1].

Acest mod de a înțelege sintaxa se reflectă și în diversele tipuri de gramatici **generative** dezvoltate în ultimele 2—3 decenii (gramatici transformaționale [2], gramatici categoriale [3], gramatici dependențiale [4] etc.).

Scanned with OKEN Scanner

Toate gramaticile de tip generativ sînt sisteme conceptuale (cu un caracter formal mai pronunţat sau mai puţin pronunţat) care îşi propun să determine modalităţile de a construi *propoziţii* şi *fraze*, dintr-un număr (finit) de *cuvinte* enumerate într-un *vocabular*. Avem a face deci cu mulţimea $V_L = \{a_1, \ldots, a_n\}$ a *cuvintelor* limbii L şi cu o *mulţime finită* $G_L = \{r_1, \ldots, r_k\}$, de *reguli* gramaticale.

Vocabularul V_L trebuie înţeles ca o *listă de cuvinte*, analogă eventual cu lista cuvintelor dintr-un dicţionar. Această listă poate fi concepută ca fiind *finită* sau *infinită*.

Regulile din G_L sînt de fapt un fel de reguli de combinare a elementelor din V_L (reguli care arată, de exemplu, că în română o prepoziţie nu poate preceda un verb la un mod personal, sau că un substantiv care determină un alt substantiv trebuie pus în cazul genitiv sau, dacă nu, trebuie legat de substantivul determinat printr-o prepoziţie etc., etc.). Aceste reguli trebuie înţelese ca o modalitate de partiţie a mulţimii C a tuturor secvenţelor teoretic posibile de elemente din V_L, într-o submulţime, Σ, a acelor şiruri care *sînt* propoziţii şi/sau *fraze* în limba L, şi submulţimea $\bar{\Sigma}$, a acelor şiruri de elemente din V_L, care *nu sînt* propoziţii şi/sau fraze în L.

În felul acesta G_L (deci gramatica sau sintaxa limbii L) reprezintă în fond un dispozitiv cu ajutorul căruia putem decide în legătură cu orice şir de elemente din V_L dacă este sau nu este o *propoziţie* (frază) *în* L. O formulare echivalentă a acestei observaţii este : G_L este un dispozitiv cu ajutorul căruia putem defini conceptul de *propoziţie în* L. În măsura în care L este luat ca o variabilă şi elementele din V_L (deci $a_1, a_2, \ldots, a_n, \ldots$) sînt luate de asemenea ca variabile, putem spune că G_L este un dispozitiv cu ajutorul căruia putem defini conceptul de *propoziţie* (deci în *orice* limbă, sau, ceea ce este acelaşi lucru, conceptul de propoziţie, independent de orice limbă concretă). Se poate observa că, înţeleasă aşa cum am arătat pînă aici, gramatica reprezintă şi o modalitate de definire a conceptului de propoziţie nu prin enumerarea „notelor" specifice ale acestuia, ci prin indicarea *metodei de construcţie* a obiectelor care cad sub incidenţa conceptului.

După aceste explicaţii, cu caracter foarte general, considerăm utile cîteva precizări cu privire la noţiunile de *vocabular* şi de *gramatică*, aşa cum au fost prezentate în acest paragraf.

Scanned with OKEN Scanner

1°. Termenul de *vocabular* trebuie luat în înţelesul formal, de *mulţime de obiecte*. Interesant de precizat este faptul că *natura* acestor obiecte nu trebuie să fie în mod necesar precizată. Aşadar, cînd spunem că elementele a_1, a_2, ..., a_n, ... din V_L sînt *cuvinte* nu facem decît să dăm o *interpretare* noţiunii formale de vocabular, mai exact, alegem *una dintre* interpretările posibile ale noţiunii de vocabular.

În cazul în care alegem o altă interpretare, de exemplu în cazul în care convenim să interpretăm ca gene elementele din V_L, printr-o formulare apropriată a regulilor din G_L, obţinem o „sintaxă genetică" de tipul celei despre care a vorbit S. Marcus[5]; în cazul în care convenim să interpretăm elementele din V_L ca sunete muzicale, printr-o formulare apropriată a regulilor din G_L, obţinem o „sintaxă muzicală" (care ar corespunde unei părţi a regulilor de contrapunct, anume acelora care se referă la „construirea" unei linii melodice sau la „modul de conducere" a unei voci); în cazul în care convenim să interpretăm elementele din V_L ca sunete sau foneme, printr-o formulare apropriată a regulilor din G_L, putem obţine o „sintaxă a sunetelor (fonemelor)" din L, adică o sintaxă cu ajutorul căreia să putem separa din mulţimea C a tuturor şirurilor de sunete (foneme) care se pot alcătui cu elemente din V_L, acele secvenţe care formează *cuvinte în L* sau *morfeme în L* sau *silabe în L* etc.

Se poate observa că, în condiţiile în care relaţia dintre *vocabular* şi *sintaxă* este concepută în sensul celor arătate mai sus, noţiunile de *vocabular* şi *sintaxă* se pot extinde şi asupra unor obiecte şi relaţii aparţinînd altor domenii decît acela al limbilor naturale, sau unor domenii ale limbajului natural care, în mod tradiţional, nu sînt considerate a fi sintaxă şi vocabular (structura cuvintelor, a silabei, a morfemelor). Dat fiind că posibilitatea de a da diverse interpretări conceptului de vocabular (corelată cu formularea apropriată a regulilor din G_L) creează condiţiile necesare pentru *extinderea* conceptului de „sintaxă" asupra unor domenii care nu sînt tradiţional considerate „sintactice", ne putem imagina că, în principiu, printr-o interpretare convenabilă a elementelor din V_L şi printr-o formulare apropriată a regulilor din G_L, se poate realiza o definire sintactică a unor structuri mai ample decît fraza, anume o definire a *textului*. Aşadar, cu o interpretare convenabilă a vocabularului şi cu reguli adecvate, putem con-

Scanned with OKEN Scanner

strui, în principiu, un mecanism cu ajutorul căruia să putem separa din mulțimea C a tuturor șirurilor posibile de propoziții acele șiruri care *sînt texte* și numai pe acestea. În felul acesta am putea ajunge la o definiție a conceptului de *text în L* (paralel cu cel de *propoziție în L*), indicînd „metoda de construire" a textelor.

2°. În acord cu cele arătate în Introducere, în cazul în care considerăm că elementele din V_L sînt *cuvinte*, trebuie să admitem că regulile sintactice se aplică elementelor din V_L, **independent de sensul** pe care aceste cuvinte îl au. Aceasta, deoarece, conform cu cele arătate, sintaxa exprimă în mod exclusiv *relațiile dintre semne*, deci exprimă în mod exclusiv posibilitățile combinatorii ale semnelor (nu și relațiile dintre semne (cuvinte) și „obiectele" pe care cuvintele le desemnează) [6]. Aceasta revine la a spune că regulile sintactice ne permit să formăm și o propoziție ca *Pisica neagră doarme la soare*, dar și una ca *Ideile verzi dorm furios*[7] și că, dacă este cazul să facem o distincție între cele două propoziții, distincția este de ordin semantic și nu sintactic : prima propoziție descrie o stare de lucruri care are (sau poate avea) loc, în timp ce cea de a doua descrie o stare de lucruri imposibilă în raport cu cunoștințele noastre despre lume. Cele două propoziții sînt ambele construite în conformitate cu regulile sintactice ale limbii române care arată că dintr-un substantiv determinat de un atribut (sau nedeterminat de un atribut) se poate obține o propoziție prin combinarea substantivului cu un verb la mod predicativ însoțit (sau neînsoțit) de un circumstanțial și acordat (în număr) cu substantivul respectiv. Fără a intra aici în discuție cu numeroșii cercetători care susțin un anumit grad de dependență a regulilor sintactice de *sensul* cuvintelor — adăugăm, pentru a face și mai clar faptul că regulile sintactice se aplică unui vocabular în totală independență de sensul pe care îl au elementele vocabularului, exemplul dat de Carnap [8] : un șir de cuvinte ca *The pirots karulize elatically* se poate spune că este o propoziție deși nici unul dintre constituenții ei lexicali nu este un cuvînt propriu-zis al limbii engleze și, în consecință, nu se poate vorbi de „sensul" nici unuia dintre ei. Spunem că șirul este o propoziție numai bazîndu-ne pe faptul că *pirots* este un substantiv (la plural) precedat de articolul *the*, că elementul *karulize* este verb acordat cu substantivul *pirots* și că *elatically* este un adverb, că *the pirots* ocupă poziția de subiect, *karulize* ocupă poziția de

inv. 182284

Scanned with OKEN Scanner

predicat şi *elatically* ocupă poziţia de determinativ (circumstanţial) al verbului. Aşadar, ştim că şirul de cuvinte respectiv este o *propoziţie*, fără a şti ce „înseamnă" fiecare dintre cuvintele şirului. Mai mult : o astfel de propoziţie poate fi şi „tradusă" într-o altă limbă, aşa cum o arată faptul că, în versiunea germană (cea originală) a *Sintaxei logice*, aceeaşi propoziţie apărea ca propoziţie „a limbii germane" : *Piroten karulieren elatisch* ; aceeaşi propoziţie ar putea fi „tradusă" în acelaşi fel şi în română : *Piroţii carulează elatic* sau franceză : *Les pirots caroulent élatiquement*.

E interesant de subliniat faptul că ceea ce am numit în mod deliberat impropriu „traducere" nu este decît un fel de adaptare a unor cuvinte inexistente la structura gramaticală a celor trei limbi cu menţinerea neschimbată a formei fonetice a părţii negramaticale a „cuvintelor". Caracterul de propoziţie al şirurilor din cele trei limbi se stabileşte prin urmare independent de sens, iar faptul că avem a face cu „aceeaşi propoziţie" în patru limbi diferite se stabileşte exclusiv pe baza formei (materiale) a cuvintelor[9].

3⁰. Pe tot parcursul acestui paragraf (ca şi în *Introducere*, de altfel) am folosit termenii de *sintaxă* şi *gramatică* fără a-i distinge, luîndu-i oarecum ca echivalenţi. Este momentul să precizăm acum care este raportul dintre ei, din perspectiva acestui mod de a înţelege sintaxa. Mai exact, trebuie să precizăm care este locul a ceea ce în mod uzual se înţelege prin *morfologie* în raport cu sintaxa.

După cum se ştie, o parte din morfologie este reprezentată de clasificarea cuvintelor în clase numite „părţi de vorbire" ; cealaltă parte este reprezentată de descrierea formelor flexionare ale cuvintelor în directă dependenţă de clasa la care ele aparţin (de aceea vorbim de flexiunea verbului, a substantivului, a adjectivului, a pronumelui etc.).

Partea din morfologie care se referă la clasificarea cuvintelor este inclusă, conform cu modul descris mai sus de a înţelege raportul dintre vocabular şi sintaxă, într-un anumit sens, în vocabular : elementele vocabularului sînt împărţite în clase, sub-clase, sub-sub-clase, în raport cu necesităţile formulării regulilor sintactice ; de exemplu, pentru a putea da o regulă de forma „dacă a este un substantiv şi b este un verb intranzitiv, atunci $\langle ab \rangle$ este o propoziţie", este necesar să existe o partiţie a elemen-

telor din V_L în substantive și verbe, a verbelor în tranzitive și intranzitive etc. Partea de morfologie care are ca obiect descrierea flexiunilor este înglobată în sintaxă : sintaxa include reguli care prevăd *modificările formale* (= flexiunea) ale elementelor din V_L în raport cu locul pe care îl ocupă în diversele șiruri din care fac parte ; de exemplu, dacă a aparține categoriei A și b categoriei B, atunci $f(a, b) = \langle a' b \rangle \in C$, unde a' reprezintă o formă modificată a lui a, „cerută" de apariția sa în relație cu b, iar f reprezintă o funcție care are ca valoare șirul $\langle a' b \rangle$ (în care a apare modificat formal), care aparține categoriei C.

Din cele arătate aici, sub 3°, rezultă că, în conformitate cu înțelesul dat noțiunilor de *vocabular* și *regulă sintactică*, faptele tradițional considerate a fi de natură morfologică sînt descrise cu ajutorul unui anumit tip de reguli sintactice (= modificările formale determinate de funcția pe care un cuvînt o are în propoziție) și al unei anumite partiții a mulțimii V_L (=apartenența unui cuvînt la o anumită parte de vorbire). Această situație explică faptul că, o dată adoptat acest mod de a înțelege *sintaxa* și *vocabularul*, distincția *sintaxă/morfologie* devine inutilă. De aici posibilitatea de a vorbi numai despre *sintaxă*, referindu-ne în acest fel la domeniul tradițional al sintaxei și al morfologiei, sau numai despre *gramatică*, referindu-ne în acest fel la un singur domeniu, anume acela al combinării cuvintelor în diverse tipuri de construcții și la modificările formale asociate diverselor poziții sintactice ocupate de cuvintele din V_L.

Evident că acest uz special al termenilor de *gramatică* și *sintaxă* este cu totul lipsit de importanță, atîta timp cît am convenit explicit asupra înțelesului care se acordă termenului de *regulă* și asupra celui acordat termenului de *vocabular*. De fapt, în conformitate cu această teorie, mulțimea V_L (cu o anumită partiție) de obiecte numite *cuvinte* și mulțimea G_L de *reguli* care se *aplică* elementelor din V_L(=reguli care „se definesc pe V") sînt singurele elemente care fac parte efectiv din teorie. Termeni ca cei de *gramatică*, *sintaxă*, *morfologie* nu sînt decît **interpretări** posibile date conceptelor formale ale teoriei.

3. Considerații finale. La sfîrșitul primului paragraf arătam că răspunsul la întrebarea dacă textualitatea poate fi definită în termeni *sintactici* în cazul în care acordăm termenului „sintaxă" o anumită accepție, foarte exactă, este cu atît mai relevant, cu cît accepția dată termenului

Scanned with OKEN Scanner

corespunde în mai mare măsură standardelor actuale ale ştiinţei. În urma consideraţiilor de sub 2., trebuie să precizăm că acest mod de a înţelege gramatica şi relaţia acesteia cu vocabularul este comun tuturor abordărilor formale ale limbajului, deci tuturor acelor abordări care au determinat un spor de exactitate în construirea sistemului de concepte ale gramaticii. Citărm spre exemplificare gramaticile transformaţionale de tipul celei construite de Chomsky în versiunea din 1957 [10], gramaticile categoriale, ca aceea a lui Montague [11] sau Cresswell [12].

În capitolul următor, vom încerca să vedem dacă, înţelegînd prin *sintaxă* şi prin *vocabular* ceea ce am înţeles în § 2., putem ajunge la o definire sintactică a textualităţii.

NOTE

[1] GLR II, p. 7 : „Sintaxa este partea gramaticii care cuprinde regulile privitoare la îmbinarea cuvintelor în propoziţii şi fraze". (cf. şi GLR I, p. 11).

[2] Cf. Chomsky, 1957.

[3] Cf. Cresswell, 1973.

[4] Cf. Hays, 1960 ; Gaifman, 1961.

[5] Marcus, 1974.

[6] În legătură cu situaţiile care ar reclama, după unii cercetători, luarea în considerare a sensului în formularea regulilor de combinare a semnelor, vezi comentariile făcute de noi în „Introducere", p. 11 ; v. şi nota 5 din acel capitol pentru unele indicaţii bibliografice.

[7] Chomsky, 1957, p. 15.

[8] Carnap, 1959, p. 2.

[9] Carnap, 1959, p. 1.

[10] Vezi mai sus nota 2 ; în versiunile ulterioare ale acestei gramatici, chiar în versiunea din Chomsky, 1965, rigoarea formală a construcţiei teoretice scade, cercetătorii (inclusiv Chomsky) devenind preocupaţi în primul rînd de posibilitatea de a capta în termenii acestei gramatici o serie de aspecte structurale ale limbajului natural care nu erau reflectate în prima formă a gramaticii. S-au adus în acest fel o serie de modificări aparatului formal, fără a se ajunge la o integrare a acestor modificări într-un tot coerent de aceeaşi rigoare formală cu aceea a primei versiuni.

Pe de altă parte, începînd cu Chomsky, 1965, în gramatică au fost introduse o serie de elemente semantice, tendinţă care culminează cu aderarea la ideea lui Lakoff că gramatica nu face altceva decît să pună în corespondenţă o structură semantică de profunzime cu o structură fonetică de suprafaţă (vezi observaţiile noastre din Iliescu & Wald (red.), 1981, p. 120—128). În felul acesta, în măsura în care natura realmente *semantică*, în accepţia pe care am dat-o aici „noţiunii de semantică", a structurii profunde poate fi luată în serios, versiunea (versiunile) actuală (actuale) ale gramaticii transformaţionale nu pot fi luate în consideraţie ca reprezentante ale tipului de gramatică descris în § 2.

[11] R. Montague, 1970.

[12] Vezi, mai sus, nota 3.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL 2

TEXTUALITATEA DIN PUNCT DE VEDERE SINTACTIC

4. Considerații introductive. După ce în capitolul precedent am precizat ce anume înțelegem prin *sintaxă*, vom încerca în acest capitol să stabilim dacă și în ce măsură textul poate fi definit pe baze sintactice. Cu alte cuvinte, trebuie să stabilim dacă și în ce măsură se poate formula un număr (finit) de reguli, deci o gramatică G_L, pe a cărei bază, din mulțimea (infinită) a unor entități mai complexe decît propozițiile și frazele (eventual *mulțimea (infinită) de șiruri de propoziții și/sau fraze*) să putem selecta acele entități (sau *șiruri*) care alcătuiesc mulțimea (tot infinită) a textelor. O astfel de sintaxă ne-ar permite să ajungem la definiția conceptului de *text în L* sau, pur și simplu, de *text*, tot așa cum diversele tipuri de sintaxă construite în acord cu cele arătate în Capitolul 1 ne permit să definim conceptul de *propoziție în L* sau, pur și simplu, conceptul de *propoziție*. În aceste condiții, *text în L* va fi orice șir (mai complex decît propozițiile și/sau frazele) construit pe baza regulilor din G_L; conformitatea cu aceste reguli ar defini, în aceste condiții, noțiunea de **textualitate**, adică proprietatea unui șir de elemente (propoziții) de a fi text.

Înainte de a trece la examinarea mai amănunțită a acestui aspect, este necesar să precizăm că, așa cum a reieșit din capitolul precedent, regulile sintactice nu pot fi formulate independent de un anumit *vocabular*, pe de o parte, și, pe de altă parte, că regulile sintactice se aplică elementelor din vocabular independent de sensul acestor elemente. În acord cu această precizare, va trebui să arătăm mai întîi care sînt entitățile din V_L cărora li se aplică regulile din G_L, în cazul în care G_L este concepută ca sintaxă *a textului* (și nu a propoziției și/sau a frazei). În al doilea rînd, oricare ar fi alegerea elementelor din V_L,

regulile sintactice vor trebui formulate independent de sensul elementelor din V_L cărora li se aplică aceste reguli.

În lumina constatărilor pe care le vom face în această ordine de idei, vom putea fi în măsură să decidem dacă și în ce măsură anumite fenomene considerate a cădea sub incidența unei *gramatici* a textului sînt în realitate fenomene gramaticale (sintactice), în sensul acordat mai sus termenului de *sintaxă*.

5. Elementele vocabularului V_L. În principiu, entitățile incluse în V_L pot fi alese în orice fel, urmînd ca regulile sintactice să fie formulate astfel încît să poată specifica modul în care entitățile vocabularului se pot combina spre a forma *texte* (și nu *non-texte*). Notăm totuși că o alegere inadecvată a unităților poate conduce la construirea unei sintaxe extrem de complicate. Să ne gîndim la situația ipotetică în care, pentru a formula regulile sintactice (deci regulile de formare a propozițiilor), am lua ca entități ale vocabularului totalitatea *fonemelor* (sunetelor) din limba *L*. În această situație, regulile ar trebui să ne arate cum se poate construi o propoziție sau o frază din foneme. Se poate vedea destul de ușor că astfel de reguli ar trebui să exprime mai întîi toate restricțiile privitoare la formarea silabelor și toate restricțiile privitoare la structura silabică a cuvintelor, pentru ca, ulterior, să exprime toate posibilitățile de tranziție de la fonemul final al fiecărui cuvînt la fonemul inițial al unui cuvînt următor, apoi toate tranzițiile posibile de la fonemul final al fiecărei secvențe de două cuvinte la fonemul inițial al celui de al treilea cuvînt ș.a.m.d.

O astfel de gramatică ar fi improprie cel puțin din două motive :

a) Pentru că *restricțiile* în ce privește „trecerea" de la un cuvînt la altul nu sînt în primul rînd de natură fonetică sau fonologică (cînd există, aceste restricții fonetice sau fonologice sînt extrem de puține și nesemnificative pentru structura propoziției sau frazei). Dacă *pe merge* nu este în română o secvență corectă, aceasta nu se întîmplă pentru că primul cuvînt se termină în *-e* și al doilea începe cu *m-*, ci pentru simplul motiv că, în română, prepoziția nu poate preceda un verb la un mod personal. Rezultă de aici că regulile sintactice formulate în termeni de foneme (sunete) nu sînt apte de a capta restricțiile *reale* care guvernează înlănțuirea fonemelor (sune-

Scanned with OKEN Scanner

telor) în propoziții și fraze, deoarece restricțiile privesc în fond entități ale unui nivel diferit de cel fonematic, anume cuvintele și categoriile de cuvinte. Putem spune deci că o astfel de gramatică a propoziției ar fi lipsită de orice valoare explicativă.

b) Este cunoscut faptul că lungimea unei propoziții (fraze) într-o limbă dată nu poate fi structural determinată, în sensul că nu se poate stabili un număr n astfel încît să putem decide pentru orice șir de cuvinte de forma $\langle a_1, \ldots, a_m \rangle$ dacă este sau nu este o propoziție (frază) în L, în raport cu faptul dacă pentru m avem $m \leqslant n$ sau, respectiv, $m > n$. Altfel spus, lungimea unei propoziții (fraze) nu poate fi luată ca criteriu al gramaticalității[1] unei secvențe de cuvinte. Dacă admitem, în aceste condiții, că G_L este o sintaxă care ne permite pentru orice secvență de sunete (foneme) să decidem dacă este sau nu este propoziție (sau frază) în L, urmează că G_L conține un număr cel puțin indeterminabil (dacă nu chiar infinit) de reguli : întrucît din orice secvență de n cuvinte care este o propoziție (frază) putem forma, în principiu, un șir de $n + 1$ cuvinte care, la rîndul lui, poate fi o altă propoziție (frază), urmează că, oricare ar fi n, pentru fiecare șir de n cuvinte va trebui să stabilim toate posibilitățile de tranziție de la al n-lea cuvînt al șirului la cel de al $n + 1$-lea cuvînt al șirului.

Or, o astfel de gramatică, cu un număr nedefinit sau eventual infinit de reguli, este teoretic neinteresantă și practic inutilizabilă.

Întrucît ceea ce în mod uzual se înțelege prin *text* este o entitate alcătuită din cel puțin o propoziție, este firesc să considerăm că elementele minimale din care este alcătuit un text sînt propozițiile și/sau frazele[2] limbii L și să admitem că V_L este mulțimea (infinită) a tuturor propozițiilor din L. Cum însă mulțimea propozițiilor limbii L poate fi specificată cu ajutorul unei sintaxe, G_L, de tipul celei discutate în Capitolul 1, putem să considerăm în continuare că V_L reprezintă mulțimea *cuvintelor* limbii L și că în termenii sintaxei G_L putem obține o *enumerare* a tuturor propozițiilor din L; dacă *suplimentăm* gramatica G_L cu un număr de reguli speciale privind formarea șirurilor de propoziții care pot fi acceptate ca *texte*, vom obține o altă gramatică, G'_L, în care va fi *inclusă* gramatica G_L. Aceasta revine la a spune că : în loc să considerăm un alt vocabular, V'_L (diferit de

V_L), *dat* ca mulţime de propoziţii (aşa cum V_L ne era dat ca mulţime de cuvinte), vom considera că, prin aplicarea regulilor din G_L se poate defini (prin enumerare) mulţimea Σ a tuturor propoziţiilor în L şi că acestor propoziţii li se aplică, în continuare, un număr de reguli specifice (inexistente în G_L, dar existente în G'_L) de formare a şirurilor de propoziţii.

6. Reguli sintactice ale textului. Încercînd o *extindere* a gramaticii G_L, în sensul celor arătate în § **5.**, în aşa fel încît gramatica generalizată, G'_L, să fie aptă de a enumera, pe lîngă toate secvenţele de cuvinte care sînt *propoziţii în L*, şi toate şirurile de propoziţii care sînt *texte* **în L**, va trebui să stabilim care este natura regulilor cu ajutorul cărora se pot construi *texte* din propoziţii.

Pentru a face acest lucru, este necesar ca, în prealabil, să clarificăm cîteva aspecte de natură mai curînd empirică.

1°. O distincţie pe care trebuie să o facem explicită este aceea dintre *frază* (=construcţie realizată din propoziţii prin subordonare şi/sau coordonare) şi *text*.

După cum se ştie, orice *frază* este alcătuită din propoziţii (simple) legate cu ajutorul unor cuvinte pe care le vom numi **conectori** de coordonare şi subordonare. Prin *conectori* înţelegem atît conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale de coordonare sau subordonare, cît şi pronumele sau adverbele relative (=pronume şi adverbe care îndeplinesc rol de conjuncţie).

Pe de altă parte, este cunoscut faptul că, cel puţin teoretic, gramaticile existente (de forma celor discutate în Capitolul 1, ca şi celelalte, de altfel) sînt construite astfel încît să poată defini (prin enumerare) şi un concept ca cel de *frază în L* (alături de cel de *propoziţie în L*), deşi distincţia propoziţie/frază este exterioară unor astfel de gramatici; ceea ce tradiţional numin frază nu este altceva decît un tip special de *propoziţie*, anume o propoziţie printre ai cărei constituenţi se numără şi cel puţin unul care să fie, la rîndul său, o propoziţie[3].

Din cele arătate rezultă că un număr de propoziţii legate prin conectori dintr-o clasă k (conectori de coordonare şi/sau subordonare) nu alcătuiesc un text, ci o frază. Este evident că, în acord cu intuiţia noastră, o singură frază poate constitui, cel puţin în anumite împrejurări, un text (tot aşa cum, în anumite împrejurări, şi o singură propoziţie poate constitui un text). Aceasta nu înseamnă însă că fraza şi textul sînt **acelaşi lucru.**

Scanned with OKEN Scanner

În această situație, prima concluzie care se impune este următoarea :

(a) Dacă două propoziții, S_1, S_2, sînt legate printr-unul din conectorii din clasa K, ele nu alcătuiesc un *text*, ci o *frază* (dintr-un text, sau, în anumite condiții, o *frază-text*).

Direct legată de (a) este o altă concluzie și anume :

(b) Dacă două propoziții, S_1, S_2, legate printr-unul din conectorii din K nu formează un text, ci o frază (sau, cel mult, o frază-text), atunci, dacă admitem că din propoziții se pot alcătui și altceva decît fraze, în cazul în care le legăm prin conectori, urmează că trebuie să presupunem existența unei alte mulțimi, K_t, de conectori, care au proprietatea de a forma *entități care nu sînt fraze*, dar care pot fi considerate, în mod rezonabil, *texte*.

2°. Un alt aspect care trebuie precizat este următorul : există (sau se poate face) o distincție între un șir de propoziții juxtapuse, de forma $\langle S_1, S_2, \ldots, S_n \rangle$ și un text alcătuit din propoziții juxtapuse? În cazul în care o astfel de distincție se poate face este ea exprimabilă printr-o regulă sintactică, în sensul dat termenului în capitolul 1? Precizarea ni se pare cu atît mai necesară, cu cît investigația faptelor ne poate duce eventual la concluzia că *nu există* conectori care să aibă rolul de a forma texte din propoziții. Întrebarea pe care ne-am pus-o se poate formula în termeni concreți astfel : fie două secvențe de propoziții :

(1) ⟨*Era toamnă.*$_{S_1}$ *Afară era cald.*$_{S_2}$ *Mă plimbam pe stradă.*$_{S_3}$ *Atunci l-am întîlnit prima oară pe X.*$_{S_4}$⟩

(2) ⟨*Luna este satelitul pămîntului.*$_{S_1}$ *Cîinii latră.*$_{S_2}$ *De la București la Constanța sînt mai mult de 200 de kilometri.*$_{S_3}$ *Cartea pe care mi-a împrumutat-o Y este foarte interesantă.*$_{S_4}$⟩

În cazul în care considerăm că (1) *este* un text, în timp ce (2) *nu este* un text (ceea ce este foarte rezonabil la prima vedere), pe baza cărui criteriu o facem? În momentul în care facem explicit acest criteriu, trebuie să ne întrebăm dacă el poate fi exprimat în termeni sintactici (încă o dată : înțelegînd prin sintaxă ceea ce am convenit în Capitolul 1 să înțelegem).

Am putea spune că (1) este un text pentru că ceea ce „spun" propozițiile $S_1, \ldots, S_4$ se constituie în „descrierea" unui anumit eveniment : propoziția S_4 reprezintă eveni-

Scanned with OKEN Scanner

mentul propriu-zis, în timp ce S_1, S_2, S_3 reprezintă „circumstanţele" acestui eveniment. Se poate adăuga în plus că „legătura" dintre S_4 şi propoziţiile care o precedă se exprimă prin *atunci*, care se referă la „circumstanţele" descrise de primele trei propoziţii. Este clar că (2) nu satisface acest criteriu : ceea ce „spun" propoziţiile S_1, ..., S_4 din (2) nu se constituie nici în descrierea unui eveniment, nici în descrierea unei anumite porţiuni a universului; singurul lucru care se poate spune despre (2) este că propoziţiile care îl alcătuiesc descriu în mod independent porţiuni ale „lumii" care nu au nici o legătură una cu cealaltă.

După cum se observă, criteriul pe a cărui bază distingem între (1) şi (2) se referă în întregime la ceea ce „spun" propoziţiile care constituie şirurile respective, deci la *sensul* acestor propoziţii. Am văzut însă că regulile sintaxei se formulează fără nici o referire la *sensul* elementelor cărora li se aplică. În aceste condiţii, sîntem constrînşi să admitem că criteriul care stă la baza distincţiei dintre (1) şi (2) nu poate fi captat de o regulă sintactică.

Pe de altă parte, trebuie să atragem atenţia asupra faptului că, cel puţin pînă în prezent, nu deţinem criterii *formale* (=care să nu aibă în vedere decît forma materială a propoziţiilor) pe baza cărora să putem decide dacă o secvenţă oarecare de propoziţii juxtapuse reprezintă sau nu reprezintă o structură care poate fi luată în mod empiric ca text.

Mai concret, referindu-ne la (1) şi (2) de mai sus : nimic din *forma* propoziţiilor alcătuind cele două secvenţe nu indică faptul că (1) poate fi empiric luat ca text, în timp ce (2) nu.

3⁰. O a treia distincţie pe care trebuie să o examinăm este aceea dintre un şir de propoziţii legate prin *şi* şi un şir de propoziţii juxtapuse. Distincţia trebuie examinată în primul rînd pentru motivul că, în acord cu sugestiile unor cercetători [4], un şir de propoziţii juxtapuse are (sau poate avea) la bază o structură propoziţională complexă, realizată prin coordonare. La baza unei secvenţe ca $\langle S_1, \ldots, S_n \rangle$ poate sta o structură de forma $\langle S_1$ şi ... şi $S_n \rangle_s$, iar prima structură se obţine din a doua prin aplicarea unei reguli de transformare prin care se suprimă conjuncţiile. În aceste condiţii, se poate face o distincţie între o propoziţie (frază) construită prin juxtapunere, deci o structură de forma $\langle S_1, \ldots, S_n \rangle_s$ şi un *text* construit prin înlănţui-

Scanned with OKEN Scanner

rea (fără conectori) a unui număr de propoziţii, deci o structură de forma $\langle S_1, \ldots, S_n \rangle_T$? Mai concret: din

(3)$\langle\langle$ *Este ora 7*$\rangle_{S_1}$ şi $\langle$*Afară s-a întunecat*$\rangle_{S_2}\rangle$ se poate obţine, prin suprimarea conjuncţiei *şi*, un şir de două propoziţii juxtapuse:

(3′)$\langle\langle$*Este ora 7*$\rangle_{S_1}$ $\langle$*Afară s-a întunecat*$\rangle_{S_2}\rangle_S$.

În cazul în care comparăm construcţia (3′), etichetată cu subscriptul S, cu

(4)$\langle\langle$*E dimineaţă*$\rangle_{S_1}\langle$*A răsărit soarele*$\rangle_{S_2}\rangle_T$ obţinută în mod direct prin juxtapunerea propoziţiilor

(4 a) $\langle$*E dimineaţă*$\rangle_{S_1}$

(4 b) $\langle$*A răsărit soarele*$\rangle_{S_2}$

şi pe care o etichetăm cu subscriptul T, putem găsi o justificare pentru etichetarea diferită a construcţiei (4) în raport cu (3)? Sau, în alţi termeni: există vreo justificare raţională a faptului că nu considerăm că (4) ar deriva din

(4′) $\langle\langle$*E dimineaţă*$\rangle_{S_1}$ şi $\langle$*A răsărit soarele*$\rangle_{S_2}\rangle_S$ printr-o regulă de suprimare a conjuncţiei?

De fapt, observaţia de mai sus priveşte stabilirea unei simple convenţii: o secvenţă de propoziţii (juxtapuse) o *consider*ăm structura „de suprafaţă" a unei fraze obţinute prin coordonare copulativă sau o *consider*ăm structura de constituenţi specifică a unui text? În realitate, însuşi faptul că cele două alternative de reprezentare a structurilor de tipul (3), (4) se reduc la o simplă chestiune de convenţie şi nu corespund deci la o distincţie existentă în lucruri este instructiv. Această situaţie ne arată că singura structură care se distinge în mod net din punct de vedere formal de structura de tip propoziţional, anume şirul de propoziţii juxtapuse, poate fi redusă şi ea la o structură de tip propoziţional, fără ca vreun considerent de ordin empiric (observaţional) să poată fi invocat împotriva acestei reducţii.

În urma celor discutate în acest paragraf sub 1°—3° se pot formula următoarele concluzii cu privire la „regulile sintactice" ale textului sau, altfel spus, cu privire la regulile sintactice în acord cu care se poate stabili dacă o succesiune de propoziţii are sau nu are caracter de „textualitate":

(i) În cazul în care am dispune de o clasă de „conectori textuali" (în sensul celor arătate sub 1°), adică de cuvinte şi/sau locuţiuni care să servească la „legarea" unor propoziţii în unităţi care să nu fie, la rîndul lor, tot

Scanned with OKEN Scanner

propoziţii (fraze) în sensul uzual al cuvîntului, atunci, notînd prin K_T această clasă de conectori, am putea formula o regulă de forma următoare :

Pentru oricare două construcţii a, b au loc următoarele :

α) dacă a, b sînt **propoziţii** şi $k \in K_T$, atunci $\langle a\ k\ b\rangle$, $\langle b\ k\ a\rangle$ sînt **texte** ;

β) dacă a este un **text** (în acord cu α), b este o propoziţie şi $k \in K_T$, atunci $\langle a\ k\ b\rangle$, $\langle b\ k\ a\rangle$ sînt **texte.**

Versiunea generativ-transformaţională a acestei reguli ar fi :

$$T \rightarrow \langle S_1\ \ k\ \ S_2\ \ k \ldots k\ \ S_n\rangle$$

(unde n $\geqslant$ 2).

Întrucît, după cunoştinţele noastre, o investigare sistematică a posibililor candidaţi la statutul de *conector textual* nu s-a făcut pînă în momentul de faţă[5], o regulă de acest fel nu se poate formula, cel puţin în stadiul actual al cercetărilor în domeniul teoriei textului.

(ii) Pentru textele formate prin juxtapunere de propoziţii, regula de formare ar fi :

1 °. Pentru orice construcţie $\langle a\ b\rangle$, dacă *a*, *b* sînt **propoziţii,** atunci $\langle a\ b\rangle$, $\langle b\ a\rangle$ sînt **texte.**

2 °. Dacă *A* e un text şi *b* o **propoziţie,** atunci ⟨Ab⟩, ⟨bA⟩ sînt şi ele **texte.**

În versiune generativ-transformaţională, regula de mai sus ar avea forma :

$$T \rightarrow \langle S_1\ \ S_2 \ldots S_n\rangle$$

Atragem atenţia asupra faptului că, în lipsa unui inventar de „conectori textuali" (vezi mai sus, sub (i)) şi, în consecinţă, în absenţa unor reguli de forma celor menţionate sub (i), singura regulă (sintactică) de construire a textului este o regulă de forma celei propuse aici, (sub(ii)).

Am văzut însă mai sus (cf. 2 °) că o astfel de regulă nu permite separarea şirurilor de propoziţii (juxtapuse) care *sînt* texte de cele care *nu sînt* (în cazul exemplelor discutate, o astfel de regulă nu ne permite să spunem de ce (1) este un text, în timp ce (2) nu este).

În fond, această carenţă nu se datorează unei „inadecvări" a regulii, ci simplului fapt că, în cazul şirurilor de propoziţii juxtapuse, caracterul de „non-text" nu decurge din condiţii *formale* (sintactice), ci din condiţii care ţin de conţinutul semantic.

Scanned with OKEN Scanner

Concluzia pe care o degajăm în primul rînd este aceea că, în acord cu o regulă de acest tip, *orice* şir de propoziţii este, din punct de vedere sintactic, *un text* şi că „incorectitudinea", în măsura în care avem într-adevăr a face cu o „incorectitudine" în astfel de cazuri, este de natură semantică şi nu sintactică. În al doilea rînd, trebuie să observăm că, definind textul ca *orice şir de propoziţii juxtapuse*, nu avansăm în cunoaşterea naturii textului; căci o astfel de definiţie nu ne permite să facem explicite condiţiile în care unele secvenţe sînt fără nici o îndoială acceptabile (şi acceptate) ca texte şi nici condiţiile în care unele secvenţe nu sînt acceptate sau sînt greu şi în situaţii cu totul speciale acceptate ca texte. Aceasta revine la a spune că o astfel de regulă nu permite nici un fel de precizare a ideii de *text în L* sau a celei de *text* (în general).

(iii) O regulă de tipul celei formulate sub (ii) nu poate fi acceptată ca regulă de formare a textelor, întrucît, aşa cum am arătat sub 3 °, o astfel de regulă ar presupune existenţa unei deosebiri (sintactice) între o *frază* (în accepţia tradiţională a termenului) construită prin juxtapunere şi un *text* (construit în acelaşi fel). Or, această deosebire, după cum am încercat să arătăm, nu are nici o bază empirică.

Din (i) — (iii) rezultă cu suficientă claritate concluzia mai generală că — cel puţin în stadiul actual al cunoştinţelor noastre cu privire la structura *gramaticală* a textelor — nu se pot formula reguli sintactice (în accepţia dată în capitolul 1 acestui termen) în ai căror termeni să se poată defini conceptul de *text* (sau *textualitate*) sau cel de *text în L*.

7. „Textualitate" şi relaţii „transfrastice". Una dintre cele mai răspîndite modalităţi de a defini textul (ca entitate distinctă de propoziţie/frază) este aceea de a-l considera o secvenţă (şir) de unităţi lingvistice (de obicei propoziţii) a căror legătură se manifestă prin anumite particularităţi gramaticale, particularităţi care apar cu precădere ca rezultat al relaţiilor transpropoziţionale. „Legătura" care asigură caracterul de „tot-unitar" al unei astfel de secvenţe este numită de către unii cercetători, în teoria textului, *coeziune*[6].

Înainte de a examina aspectele gramaticale ale coeziunii, vom sublinia că această noţiune este pentru foarte mulţi cercetători un element *definitoriu* al conceptului de text[7].

Scanned with OKEN Scanner

Enumerăm în continuare trăsăturile gramaticale care marchează coeziunea, aşa cum sînt prezentate în Beaugrande & Dressler, 1981, cap. IV.

1°. Repetiţia elementelor lexicale (pentru discuţia noastră sîntem interesaţi în recurenţa aceluiaşi element lexical în propoziţii diferite ale aceluiaşi şir).

2°. Recurenţa parţială: repetarea unui anumit element lexical asociată cu schimbarea categoriei gramaticale (de ex., trecerea de la nume la verb).

3°. Paralelismul: repetarea unei scheme structurale asociată cu înlocuirea elementelor (lexicale) care o realizează concret.

4°. Parafraza: repetarea conţinutului (sensului) asociată cu exprimarea într-o formă diferită.

5°. Pro-formele: substituirea unor elemente lexicale prin elemente „înlocuitoare" fără sens propriu (pro-formele se identifică de cele mai multe ori cu pronumele, însă există pro-forme care nu sînt pronume).

6°. Elipsa: repetarea unei structuri şi a conţinutului ei asociată cu *omisiunea* unei părţi din structura respectivă.

7°. Timpul şi aspectul: elemente care contribuie la „organizarea" temporală a lumii (lumilor) unui text.

8°. Expresii jonctive: „elemente care semnalizează relaţiile dintre evenimente şi situaţii"[8] ; de fapt, cei doi autori au în vedere conjuncţiile din gramatica tradiţională, deci elementele care formează *fraze* şi nu texte.

În cele ce urmează, vom încerca să stabilim dacă tipurile de „mărci ale coeziunii" enumerate sub 1° — 8° sînt într-adevăr de natură *sintactică* (în sensul acordat acestui termen pînă aici).

(i) În ce priveşte mărcile de coeziune 1° — 2°, trebuie observat mai întîi că acestea trebuie văzute ca „variante" ale aceluiaşi fenomen. În ambele cazuri avem a face cu unul sau mai multe elemente lexicale reluat(e) în mai multe propoziţii ale unui şir: în cazul repetiţiei propriu-zise, atunci cînd procedeul vizează mai multe elemente, se reiau *toate* elementele; în cazul recurenţei parţiale, numai *o parte* din ele. Problema care se pune acum este dacă simpla reluare a *formelor* este de natură să marcheze coeziunea unui şir de propoziţii. Răspunsul pare a fi negativ. Într-adevăr, dacă acelaşi element lexical are două sen-

Scanned with OKEN Scanner

suri și dacă acest element apare cu *sensuri diferite* în două propoziții ale aceluiași șir (fie ele chiar alăturate), atunci recurența elementului nu este de natură să asigure coeziunea șirului de propoziții. De exemplu, recurența cuvîntului *masă* în șirul :

(5) ⟨⟨*Am cumpărat o* **masă**⟩$_{S_1}$ ⟨**Masa** *este cantitatea de materie a unui corp considerată ca o mărime caracteristică în raport cu volumul*⟩$_{S_2}$⟩

nu face ca (5) să fie o secvență mai coezivă decît, să spunem,

(6) ⟨⟨*Am cumpărat o masă*⟩$_{S_1}$ ⟨*Orice număr par este divizibil cu 2*⟩$_{S_2}$⟩

Faptul că ceea ce asigură coeziunea într-o reluare este sensul și nu simpla recurență a formei este pus în evidență de situația în care elementul recurent este un pronume, deci un cuvînt cu semnificație variabilă. Într-un șir de propoziții ca

(7) ⟨⟨*Văd pe masă două creioane*⟩$_{S_1}$⟨*Dă-mi-l pe* **acesta**⟩$_{S_2}$ ⟨**Acesta** *este un silogism*⟩$_{S_3}$⟩

recurența pronumelui *acesta* nu asigură în nici un fel coeziunea șirului de propoziții. Natura *semantică* a coeziunii realizate prin repetiție este remarcată, de altfel, și de Beaugrande & Dressler, p. 56, care atrag atenția asupra faptului că expresia recurentă trebuie să aibă *referință identică* în toate aparițiile și că, în cazul în care referința variază, rezultatul poate influența negativ coeziunea.

(ii) În ce privește *paralelismul*, trebuie observat mai întîi că, înainte de a putea decide cu privire la capacitatea lui „coezivă", trebuie precizat înțelesul acordat termenului. Pentru a face mai clar punctul nostru de vedere, ne vom referi la un exemplu:

(8) ⟨⟨*Nucleul are o structură complexă*⟩$_{S_1}$ ⟨*Cîinele roade un os mare*⟩$_{S_2}$⟩

În (8), cele două propoziții au aceeași schemă formală : *poziția subiect* este ocupată de un *substantiv determinat de articolul definit*, iar *grupul predicativ* este constituit dintr-un *verb tranzitiv* urmat de un *complement direct* constituit, la rîndul lui, dintr-un grup alcătuit din *substantiv determinat de adjectiv*, grupul fiind determinat de *articolul nedefinit*.

Cu toate că schema structurală este identică pentru S_1, S_2, calitatea de *text* a șirului (8) nu este mai puțin discutabilă decît calitatea de *text* a șirului (6).

Scanned with OKEN Scanner

Explicația care s-ar putea da acestei situații s-ar putea referi la (a) faptul că, în S_1, articolul definit are altă *semnificație* decît în S_2 (în S_1 este generic, în timp ce, în S_2, are valoare de singularizare) sau la (b) faptul că verbele din cele două propoziții aparțin la categorii *semantice* diferite: *are* este un verb care descrie o „stare", în timp ce *roade* este un verb care descrie un „eveniment". S-ar părea deci că ceea ce sîntem tentați să numim „recurența unei scheme formale" este asociată, în fond, cu anumite elemente *semantice*, atunci cînd asigură cu adevărat coeziunea a două (sau mai multe) propoziții; atunci cînd această asociere nu are loc, repetarea schemei formale nu are funcție coezivă.

În al doilea rînd, ne putem pune întrebarea dacă o recurență perfectă a schemei formale a unei propoziții este de natură să asigure „textualitatea" unui șir de propoziții, în cazul în care semnificația elementelor lexicale constituente nu asigură ceea ce Brinker a numit „coerența tematică". Mai concret, în

(9) ⟨⟨*Structura atomului este cercetată de către fizicieni*⟩$_{S_1}$
⟨*Coada pisicilor este tăiată de către copii*⟩$_{S_2}$⟩

structura gramaticală a celor două propoziții este, evident, perfect identică. Este însă îndoielnic că (9) ar avea un caracter de textualitate mai pronunțat decît (8). În aceste condiții, mi se pare îndoielnic și faptul că simpla recurență a unui model sintactic într-un șir de propoziții ar putea asigura coeziunea șirului **în absența** oricărui element *semantic* de legătură.

În sfîrșit, o ultimă observație. Repetiția unei scheme de construcție a propoziției într-un șir de propoziții este — cel puțin după părerea noastră — un procedeu caracteristic pentru un mod mai elaborat de exprimare, deci mai puțin folosit în registrul vorbirii uzuale. Dacă acceptăm această idee, atunci trebuie să admitem și ideea că procedeul va fi cu atît mai puțin uzual, cu cît va fi definit într-un mod mai restrictiv (=vom defini repetiția prin identitatea unei scheme foarte detaliate, în sensul celor arătate la începutul considerațiilor noastre de sub (ii)).

(iii) Atîta timp cît relația de „parafrază" este o relație ce se caracterizează prin identitatea *de sens* între două entități cu structură sintactică (deci *formală*) distinctă, este evident că această relație nu poate fi considerată ca o expresie *sintactică* a caracterului „unitar" al unui șir de propoziții.

Scanned with OKEN Scanner

(iv) Prezența *pro-formelor* într-o secvență de propoziții este unul dintre aspectele cel mai frecvent invocate ca „marcă" a faptului că propozițiile unei secvențe fac parte dintr-un tot care este *textul*. Van Dijk[9] observă că pronominalizarea a constituit chiar înainte de constituirea unei „teorii a textului" una dintre condițiile formale importante care guvernează combinarea propozițiilor într-un text. După cum arată Van Dijk, lucrările lui Harweg [10] și Palek [11] au fost „printre primele în care pronominalizarea, ca obiect al cercetării lingvistice, a fost studiată din perspectiva gramaticii textului" [12]. Van Dijk observă faptul că, pentru Harweg, pronominalizarea este „cea mai importantă dacă nu singura" caracteristică a unei secvențe de propoziții alcătuind un text și citează în acest sens definiția pe care acesta o dădea noțiunii de text: „o succesiune de elemente lingvistice constituită printr-o **concatenare pronominală neîntreruptă**" [s.n. E.V.][13].

După cum se știe, *pro-formele* sînt cuvinte care „stau în locul" unor alte cuvinte, pe care le reiau (funcție anaforică) sau le anticipează (funcție cataforică). Tradițional s-au avut în vedere în primul rînd pro-numele (=substitute ale numelui) atunci cînd s-a vorbit de cuvinte cu funcție de substitut. Există însă substitute și ale unor alte părți de vorbire; de exemplu, *a face* poate fi considerat un pro-verb într-o propoziție ca

(10) *Ion învață dar nu* (*o*) **face** *cu plăcere*,

unde *face* „reia" verbul *învață* din prima propoziție.

În termeni transformaționaliști, pronominalizarea este o transformare care se aplică unei structuri conținînd grupuri nominale identice; rezultatul operației de transformare este *înlocuirea* unuia dintre grupuri cu un pronume. De exemplu, o propoziție ca

(11) *Fiindcă lui Ion îi place să se plimbe, m-am întîlnit cu el pe stradă*

are la bază o structură de forma

(11′) *Fiindcă lui Ion îi place să se plimbe, m-am întîlnit cu Ion pe stradă.*

Structurii (11′) i se aplică transformarea de pronominalizare: în cea de-a doua propoziție, substantivul *Ion* este înlocuit cu pronumele *el*.

În legătură cu o astfel de transformare, trebuie să observăm că, pentru a putea fi aplicată, este necesar ca două condiții să fie satisfăcute: a) în cele două construcții (propoziții) să apară două nume *identice* și b) aceste

Scanned with OKEN Scanner

nume să fie *coreferențiale*, adică să aibă *exact același referent*. Dintre aceste două condiții, prima nu face altceva decît să exprime în termeni formali ideea tradițională că un pronume *stă în locul* sau este *substitut* al unui nume. Din punctul nostru de vedere, condiția a) ne îndreptățește să considerăm pronominalizarea drept un fel de „repetiție ascunsă". Condiția b) nu face decît să stipuleze o condiție *semantică* : pronominalizarea nu se poate face atunci cînd numele recurent are pentru fiecare ocurență un referent diferit de al celeilalte. Unei structuri de forma :

(12) *M-am întîlnit cu Ion pe stradă. Ion se uita la o vitrină*

nu i se poate aplica pronominalizarea pentru a se obține construcția

(12′) *M-am întîlnit cu Ion pe stradă. El se uita la o vitrină*

decît cu condiția ca numele *Ion* să aibă *aceeași referință* în ambele propoziții. În caz contrar, adică în cazul în care în prima propoziție *Ion* = *Ion Ionescu*, iar în a doua, *Ion* = *Ion Popescu*, pronominalizarea nu se poate face.

Se poate observa că cele prevăzute de condiția b) se reduc de fapt la condiția *semantică* a **repetiției** de care ne-am ocupat aici mai sus, sub (i) : repetiția nu asigură „legătura" dintre două propoziții decît în măsura în care cuvîntul (cuvintele) recurent(e) au un *referent invariabil*. Este un argument în plus în sprijinul ideii avansate de noi mai sus, că fenomenele de pronominalizare sînt în esență „repetiții ascunse".

În încheierea observațiilor noastre asupra pronominalizării, atragem atenția asupra faptului că simpla apariție a unui pronume în structura unei propoziții nu trebuie în mod necesar considerată drept rezultat al unei transformări de pronominalizare. Propoziția

(13) *Dă-mi, te rog, creionul fiindcă* **acesta** *nu e un creion, ci un pantof.*

în mod evident nu este structura „superficială" a unei structuri de bază ca :

(13′) **Dă-mi, te rog, creionul fiindcă creionul nu este creion, ci un pantof.*

sau chiar :

(13″) * *Dă-mi, te rog, creionul fiindcă pantoful nu este creion, ci un pantof.*

Această situație pune în evidență faptul — bine cunoscut, de altfel — că pronumele nu sînt totdeauna *substitute* (deci nu au totdeauna rol anaforic sau cataforic) și

Scanned with OKEN Scanner

că, în aceste condiții, nu mai poate fi vorba de „co-referențialitatea" pronumelui și a antecedentului sau subsecventului.

Rezultă din cele arătate aici să simpla *prezență* a pronumelor, sau, mai general, a pro-formelor într-un șir de propoziții nu poate avea rol de „concatenare" a acestor propoziții, rol despre care vorbea Harweg, decît în măsura în care acestei condiții strict formale (deci sintactice) i se asociază și o condiție semantică (aceea de co-referențialitate). Trebuie să admitem prin urmare că *pro-formele* nu pot fi considerate mărci ale *coeziunii*, dacă înțelegem prin coeziune mărcile strict formale ale textualității.

(v) Întrucît elipsa presupune un fel de „repetare *parțială*" și întrucît repetiția, după cum am căutat să arătăm sub (i), în măsura în care contribuie efectiv la „legarea" propozițiilor unui șir, o face prin *sensul* elementelor recurente, trebuie să admitem că nici acest fenomen nu poate fi considerat ca marcă formală (deci sintactică) a coeziunii.

(vi) În ce privește *timpul* și *aspectul* acestea, după cum arată chiar Beaugrande & Dressler[14], contribuie la „organizarea" temporală a lumii sau lumilor unui text. Avem a face din nou cu un element de *sens* (și nu de formă) care intervine în stabilirea unei legături între propozițiile unui șir.

(vii) Chestiunea jonctivelor a fost discutată pe larg în § **6**, așa încît nu vom mai relua aici întreaga discuție. Vom menționa doar încă o dată că, atîta timp cît nu dispunem de o clasă, K_T, de conectori textuali, nu putem formula reguli de formarea textelor (din propoziții) cu ajutorul jonctivelor.

Cele discutate în acest paragraf sub (i) — (vii) arată că nici una dintre mărcile de coeziune care sînt discutate de Beaugrande & Dressler [15] și care se găsesc, de fapt, menționate și în alte lucrări din literatura consacrată teoriei textului nu sînt mărci *sintactice*, în sensul pe care l-am dat acestui termen în capitolul 1, ci trăsături *semantice*. Așadar, dacă ar fi să le luăm ca „mărci" ale textualității (= ale faptului că un șir de propoziții alcătuiește o unitate numită *text*), ar trebui să le considerăm mărci ale *coerenței*, deci semne *semantice* ale textualității și nu ale *coeziunii* (deci semne *formale* ale textualității).

Pe de altă parte, trebuie să observăm și faptul că prezența acestor mărci nu este considerată — și pe bună

Scanned with OKEN Scanner

dreptate, credem — de Beaugrande & Dressler [16] ca indispensabilă în construirea unui text. Ceea ce înseamnă că trăsăturile enumerate sub 1°—8° (chiar în ipoteza în care ar fi într-adevăr de natură sintactică) n-ar putea fi considerate ca „reguli de bună formare a textului"; ele n-ar putea constitui decît *criterii de descriere* a unor texte în prealabil specificate printr-o metodă oarecare.

8. Considerații finale. În încheierea acestui capitol, vom da o formulare sintetică a rezultatelor la care am ajuns în urma investigării posibilităților de a defini textul din punct de vedere sintactic. În cursul acestor investigații am pornit de la ideea că (a) o sintaxă a textului ar trebui să ofere posibilitatea de a distinge după criterii strict formale între texte și non-texte într-o limbă dată sau în general și (b) o astfel de sintaxă n-ar fi altceva decît o generalizare (extindere) a unei gramatici a propoziției; aceasta ar consta din suplimentarea unei gramatici a propoziției (frazei) cu un număr de reguli cu ajutorul cărora să putem distinge șirurile de propoziții (juxtapuse sau legate prin conectori textuali) care sînt texte, de cele care nu sînt. O astfel de gramatică ar trebui să cuprindă reguli de formare a textului din propozițiile generate de o gramatică a propoziției.

Rezultatele investigației noastre au un caracter esențial negativ :

1°. Atîta timp cît nu dispunem de o listă de „conectori textuali", deci de conectori care să lege propozițiile în *texte* și nu în fraze, o astfel de sintaxă nu se poate construi, întrucît nu se poate da o regulă de forma : dacă elementul k este un „conector textual" și a, b sînt „propoziții", atunci $a\ k\ b$ este un text.

2°. Date fiind cele arătate sub 1°, trebuie să admitem, cel puțin provizoriu sau ca ipoteză de lucru, ideea că un text este un șir de propoziții juxtapuse (șirul putînd fi eventual constituit dintr-o singură propoziție).

În aceste condiții, suplimentarea gramaticii cu o regulă de forma „dacă a, b sînt propoziții, atunci $\langle ab \rangle$ este un text" ar fi unica posibilitate de a defini noțiunea de *text în L* sau de *text* pur și simplu.

O astfel de regulă este însă mult prea puțin restrictivă, întrucît o astfel de regulă ne permite să calificăm drept *text* atît o secvență ca (1), cît și o secvență ca (2) (din acest capitol), în ciuda faptului că (1) poate fi acceptată ca text, în timp ce (2) este puțin probabil că ar putea fi

Scanned with OKEN Scanner

acceptată. În plus, o astfel de regulă nu poate exprima diferența (în cazul în care o astfel de diferență există) între o *frază* construită prin juxtapunere (= a cărei „structură superficială" se obține prin suprimarea conjuncțiilor) și un text.

3°. O serie de trăsături care caracterizează propozițiile aparținînd aceluiași text și care exprimă — după părerea unor cercetători — *coeziunea* (gramaticală) dintre aceste propoziții sînt, în fond, mărci de natură *semantică* și nu *sintactică*. Aceasta înseamnă că, în măsura în care „mărcile" amintite ne permit să stabilim „textualitatea" unei secvențe, această proprietate ar fi de natură semantică și nu sintactică. De altfel, așa cum au remarcat chiar cei care au discutat pe larg aceste aspecte, procedee ca repetiția, pronominalizarea, elipsa etc. nu sînt propriu-zis *condiții* ale textualității, ci un fel de simple „accesorii" ale acesteia.

4°. Observațiile noastre precedente ne conduc la concluzia că textul nu poate fi **definit** în termeni sintactici; altfel spus, nu se poate construi o sintaxă pe a cărei bază (deci pe bază strict *formală*) să discernem între texte și non-texte. Nu se poate da, prin urmare, o definiție sintactică a textualității, așa cum putem da o definiție strict sintactică noțiunii de propoziție (frază) bine formată. Concluzia noastră coincide, din acest punct de vedere, cu observațiile altor cercetători care au subliniat faptul că nu se poate vorbi de un „model" (=schemă structurală) al textului, așa cum se poate vorbi de un „model al propoziției", ceea ce face ca textualitatea să nu poată fi definită prin conformitatea cu o schemă structurală. [17]

Este însă evident că cele arătate nu exclud posibilitatea ca un text **dat** să poată fi d e s c r i s în termeni sintactici, adică să i se poată releva anumite aspecte sintactice care îi sînt *specifice* în raport cu alte texte sau pe care le are *în comun* cu o anumită (sau anumite) clasă (clase) de texte, tot așa cum un text dat poate fi d e s c r i s la nivel morfologic, fonemic, lexical, stilistic etc. Nu ar fi însă vorba de a **defini** nivelul sintactic al textualității, ci, pur și simplu, de o sintaxă descriptivă a unui segment de limbă delimitat pe alte baze decît cele sintactice.

NOTE

[1] Chomsky, 1957.

[2] Întrucît, deocamdată cel puțin, distincția propoziție/frază nu este relevantă pentru discuția noastră, vom folosi de aici înainte numai termenul de *propoziție*, desemnînd cu ajutorul lui atît propozițiile, cît și fra-

zele. În momentul în care distincția dintre cele două categorii de construcții ne va fi necesară o vom face în mod explicit.

[3] De altfel, distinția propoziție/frază nu este generală nici în gramatica de orientare tradițională. În terminologia gramaticală engleză se vorbește numai de *sentence* (= propoziție), care poate fi *complexă* (= frază prin subordonare) și *compusă* (= frază cu coordonare).

[4] Van Dijk, 1972, p. 13—16.

[5] Figge, 1979, p. 18, consideră conectorii ca germ. *und, oder, aber* drept „textkonstitutiven Konjunctionen", fără a da vreo justificare pentru încadrarea unor șiruri de tipul $\langle S_1$ *und* $S_2\rangle$, $\langle S_1$ *oder* $S_2\rangle$, $\langle S_1$ *aber* $S_2\rangle$ în categoria *text* și nu în categoria *frază*. S-ar părea că justificarea trebuie căutată în concepția mai largă a autorului asupra relației *text/frază* : gramatica „generează" *texte*, deci două propoziții (legate sau juxtapuse) nu sînt decît *părți* ale unui text. E vorba, credem, mai curînd de o simplă diferență de ordin terminologic : de vreme ce gramatica dă o enumerare a *textelor* (și nu a frazelor), orice structură mai „mică" decît textul (deci și fraza) nu este decît o substructură a textului. În aceste condiții, o explicitare a diferenței text / /frază nu-și găsește locul.

Observăm însă că această schimbare de perspectivă nu este altceva decît o schimbare de convenție : o astfel de gramatică nu poate exprima diferența dintre un *text* de forma $\langle S_1$ *und* $S_2\rangle$ sau $\langle S_1$ *oder* $S_2\rangle$ sau $\langle S_1$ *aber* $S_2\rangle$ și o frază de aceeași formă, după cum nu poate exprima deosebirea dintre un *text* de forma $\langle S_1 S_2\rangle$ și o frază de aceeași formă (vezi observațiile noastre de sub 3[0] aici mai sus). Raible, 1979, p. 65, dă următoarele exemple de elemente care exprimă „coerența asertivă" : germ. *in der Tat, aber, jedoch, sondern, vielmehr*. Nu ne este însă clar nici în acest caz dacă și în ce măsură aceștia pot fi considerați conectori *textuali* și nu propoziționali. Stati, 1990, p. 11, observă că elementele jonctive transfrastice sînt „aproape aceleași" cu cele frastice; o observație asemănătoare și la p. 157; printre conectorii transfrastici se citează lat. *nam, enim*, fr. *or*.

[6] În dezvoltările mai recente, în care sistemul conceptual apare mai elaborat, se face distincția între *coeziune* și *coerență*: coeziunea ține de aspectul *gramatical*, coerența ține de aspectul semantic (cf. Beaugrande & Dressler, 1981); Brinker (1979, p. 6 și urm.) vorbește de o *coerență* în sens *gramatical* (adică sintact ico-semantic), de una în sens *tematic* și de alta în sens *pragmatic*.

[7] Brinker, loc. cit., arată că nu există un „model" de construcție a textului, așa cum există un „model" de construcție a propoziției/ frazei și că, în consecință, *textualitatea* nu poate fi definită prin conformitatea cu o schemă structurală, așa cum este definită *gramaticalitatea* unei propoziții; după Brinker, textualitatea este dată de coerență.

[8] Beaugrande & Dressler, 1981, p. 71.

[9] Van Dijk, 1972, p. 30.

[10] Harweg, 1968.

[11] Palek, 1968.

[12] Van Dijk, 1972, p. 30.

[13] Van Dijk, 1972, loc. cit.

[14] Beaugrande & Dressler, 1981, p. 70—71.

[15] *Lucr. cit.*, cap. IV.

[16] Beaugrande & Dressler, 1981, p. 54 : "Failure to complete a clause or sentence would be more disorienting than failure to use recurrence, proforms, junctives and so on. The language devices are thus contributors to efficiency [sublinierea autorilor] rather than being grammatical obligations [...] : they render the utilization of the surface text stable and economic".

[17] Vezi mai sus, nota 7.

Scanned with OKEN Scanner

II. TEXTUL CA ENTITATE SEMANTICĂ

CAPITOLUL 3

ASUPRA NOȚIUNII DE „SEMANTICĂ"

9. Considerații introductive. Acest capitol este consacrat clarificării conceptului de „semantică" (așa cum în capitolul 1 s-a încercat o clarificare a noțiunii de sintaxă), în acord cu distincția pe care am făcut-o în capitolul introductiv între sintaxă, semantică și pragmatică. O astfel de clarificare este cu atît mai necesară, cu cît accepția care se dă termenului în teoria textului este destul de vagă.

După cum am văzut (cf. *Introducere*), semantica are ca obiect relația dintre *semne* și *obiectele* lumii despre care se vorbește cu ajutorul unui anumit limbaj. Ne vom ocupa aici prin urmare de regulile semantice, adică de regulile care pun în corespondență fiecare element al vocabularului V_L al unei limbi L, cu obiectele (sau mulțimile de obiecte) din universul în raport cu care se utilizează limbajul L, de regulile care pun în corespondență construcțiile sintactice (de diverse grade de complexitate) cu obiectele din lumea reală (universul real), avînd în vedere aici în special regulile semantice care privesc propozițiile și frazele.

Scopul cu care facem precizările din acest capitol este în esență asemănător cu acela pe care l-am urmărit în capitolul 1 : de a stabili dacă și în ce măsură putem vorbi de o *semantică a textului*, în cazul în care înțelegem prin *semantică* ceea ce urmează să arătăm în paragrafele următoare ale acestui capitol.

10. Cuvînt și sens. Am arătat în capitolul 1 că regulile sintactice ale unei limbi L se definesc pe un vocabular, V_L, independent de sensul pe care îl au semnele care aparțin mulțimii V_L. Altfel spus, putem spune că secvența de cuvinte *Cîinele latră* este o propoziție a limbii române (evident, propoziție corect construită) fără să știm ce

Scanned with OKEN Scanner

înseamnă cuvintele *cîine* și *latră*, pe baza simplului fapt că cele două cuvinte figurează în vocabularul limbii române și a faptului că cele două cuvinte se alătură în conformitate cu regulile de construcție a propozițiilor românești.

În momentul în care vrem să știm „ce spune" propoziția citată, trebuie să cunoaștem mai întîi sensul celor două cuvinte constituente.

Simplu vorbind, putem spune că cineva cunoaște sensul unui cuvînt X, în limba L, în momentul în care știe care sînt obiectele cărora li se aplică elementul lexical respectiv. De ex., spunem că cineva cunoaște sensul cuvîntului *cîine* dacă și numai dacă îl aplică în mod corect viețuitoarelor cu anumite particularități: sînt patrupede, sînt domestice, au anumite caracteristici care le deosebesc de alte viețuitoare domestice patrupede etc.

Ansamblul de proprietăți caracteristice (eventual una singură) pe care trebuie să le posede un obiect pentru a i se putea aplica un cuvînt, X, se numește *intensiunea* (sau *sensul* sau *semnificația*) cuvîntului X. Totalitatea obiectelor (eventual unul singur) cărora li se aplică cuvîntul X (ca urmare a faptului că aceste obiecte întrunesc caracteristicile cuprinse în „sens") reprezintă *extensiunea* (sau *referentul* sau *denotatul*) cuvîntului X. În cele ce urmează vom folosi perechea *intensiune/extensiune* (urmînd ca celelalte cupluri să le utilizăm numai în măsura în care va fi util). În plus, cînd vrem să ne referim în mod indistinct la *intensiune* sau *extensiune*, vom folosi termenul de *sens*.

Notînd prin $\mathcal{U}$ mulțimea totală (de bază) a tuturor „obiectelor" (în sens larg, adică ființe, lucruri, corpuri de diverse naturi, părți ale acestor ființe, lucruri, corpuri etc.) despre care se poate vorbi în limbajul natural, vom spune că $\mathcal{U}$ este *universul discursului*.

Mai departe, vom defini o *funcție*, f, pe mulțimea V_L, care este, după cum am stabilit, vocabularul limbii L; această funcție are rolul de a asocia cîte un *sens* fiecărui element din V_L. Dată fiind relația intensiune/extensiune, pe care am explicat-o mai sus, vom spune că *intensiunile* sînt, de asemenea, funcții, anume funcții care iau valori determinate, în raport cu o serie de obiecte pe care le numim „lumi posibile", și care reprezintă stări ale universului de discurs, în raport cu diverse „puncte de referință" de natură spațială, temporală sau de altă natură. Notăm cu Φ mulțimea funcțiilor care sînt asociate de f

Scanned with OKEN Scanner

fiecărui element din V_L și vom spune că pentru orice $\alpha \in V_L$, $f(\alpha) \in \Phi$. Mai departe, notînd prin φ_α intensiunea asociată de f semnului α, vom scrie $f(\alpha) = \varphi_\alpha$. În ce privește funcțiile (intensiuni) care aparțin la Φ, vom preciza că, pentru orice lume w_i, care aparține mulțimii W a „lumilor posibile", vom avea $\varphi_\alpha(w_i) = A^1$, unde A^1 este o mulțime pentru care avem $A^1 \in \mathcal{U}$. De exemplu, pentru cuvîntul *cîine*, vom avea f (*cîine*) $= \varphi_c(w_i)$; φ_c este o funcție astfel încît, pentru orice $w_i \in W$, are loc $\varphi_c(w_i) = A^1_c$ și $A^1_c \in \mathcal{U}$. Spunem că φ_c este **intensiunea** cuvîntului *cîine* (adică ansamblul de proprietăți pe care trebuie să le aibă un obiect din $\mathcal{U}$ pentru a i se putea aplica acest cuvînt); A^1_c este mulțimea de obiecte din lumea w_i denumită prin cuvîntul *cîine*, deci **extensiunea** în w_i a cuvîntului *cîine*. Dacă presupunem, simplificînd lucrurile, că w_i este camera mea de lucru la 21 octombrie 1984 ora 22, vom avea $\varphi_c(w_i) = A^1_c = \emptyset$, întrucît în locul menționat și în momentul menționat nu există nici un obiect căruia să i se poată aplica semnul *cîine*; în schimb, dacă vom considera că w_i este blocul în care locuiesc la aceeași dată și aceeași oră, vom avea $\varphi_c(w_i) = A^1_c \neq \emptyset$, întrucît în celelalte apartamente există cel puțin trei cîini, iar $A^1_c \in \mathcal{U}$, adică mulțimea cîinilor existenți în locul și în momentul reprezentat de w_i aparține universului de discurs.

Acest tip de intensiuni sînt caracteristice numai pentru așa-numitele cuvinte *descriptive*, adică acele cuvinte în a căror extensiune intră obiecte din realitate (eventual aceste obiecte pot fi și simple ficțiuni, cum ar fi, de ex., extensiunea unui cuvînt ca *dragon* sau *Pegas* etc.). Există însă cuvinte al căror sens este de altă natură. În această categorie intră un cuvînt ca *nu* (atunci cînd este determinant al verbului). Într-o propoziție ca *Ion nu scrie*, grupul *nu scrie* are ca extensiune complementul mulțimii-*scrie*; notînd prin A_s mulțimea obiectelor care au proprietatea-*scrie*, grupul *nu scrie* va avea ca extensiune mulțimea $\bar{A}_s$ (= toate obiectele din $\mathcal{U}$ care nu au proprietatea-*scrie*). Vom spune că intensiunea lui *nu* este acea funcție φ_{neg} astfel încît pentru orice funcție φ_α (w_i), $\varphi_{neg}(\varphi_\alpha(w_i)) = \overline{\varphi_\alpha(w_i)} = \bar{A}^1_\alpha$ (unde prin $\overline{\varphi_\alpha(w_i)}$ notăm funcția complementară a funcției $\varphi_\alpha(w_i)$, adică acea funcție care are ca valoare, pentru argumentul w_i, totalitatea obiectelor din $\mathcal{U}$ care **nu** au proprietatea φ_α în w_i). Așadar, intensiunea lui *nu* este o funcție a cărei valoare

Scanned with OKEN Scanner

este determinată de o altă funcţie şi nu de o „lume posibilă". În paragrafele următoare vom avea ocazia să întîlnim intensiuni a căror natură diferă într-o măsură şi mai mare de natura intensiunilor discutate în acest paragraf.

11. Caracterul „compoziţional" al sensului. De sensul cuvintelor s-a ocupat pe larg semantica tradiţională, de la Bréal şi pînă la semanticienii de orientare structuralistă (Coseriu[1], Pottier[2], sau, în lingvistica românească, Narcisa Forăscu[3], Angela Bidu-Vrănceanu[4], aceasta pentru a nu cita decît, la întîmplare, cîteva nume reprezentative). Ceea ce aduce în plus modul prezentat în § **10.** de a concepe sensul este, pe de o parte, un eventual spor de exactitate a aparatului conceptual, aspect deloc neglijabil, însă fără o importanţă decisivă, şi, pe de altă parte, posibilitatea pe care o oferă de a construi un sistem cu ajutorul căruia să se poată determina sensul unei construcţii mai largi (eventual propoziţie şi/sau frază), pornind de la sensul unităţilor care o compun. Or, acest din urmă aspect a rămas în mod practic în afara preocupărilor lingvistice pînă în urmă cu 20—25 de ani, în ciuda faptului că expresii de tipul „sensul propoziţiei (frazei) *X* este . . .", „propoziţia *X* este corectă (sau incorectă) din punctul de vedere al sensului", „sensul propoziţiei (frazei) nu se confundă cu suma semnificaţiei cuvintelor, ci este altceva" etc. au avut o circulaţie destul de largă în lingvistică.

Ideea că sensul (global) al unei construcţii, în speţă a propoziţiei, este *funcţie* de sensurile constituenţilor ei, ceea ce se numeşte principiul „compoziţionalităţii" sensului, se datoreşte lui Frege.

Prima încercare de a elabora în lingvistică o teorie care să depăşească semantica cuvîntului[5] se datorează semanticii de orientare transformaţionalistă[6]. Într-o astfel de teorie, sensul fiecărui cuvînt este reprezentat în termenii unor „mărci semantice"[7], iar sensul propoziţiei rezultă din „amalgamarea" trăsăturilor semantice ale constituenţilor ei, începînd cu structurile de mai mică întindere (nume + determinativ(e) = Grup nominal, verb tranzitiv + complement(e) (exprimat(e) eventual tot prin nume + determinativ(e)) = Grup predicat), pînă la amalgamarea trăsăturilor distinctive ale constituenţilor majori: grupul nominal subiect + grupul predicat.

Scanned with OKEN Scanner

Rezultatul unei astfel de operaţii este un ansamblu de mărci semantice care se asociază propoziţiei. În prima versiune [8] a semanticii de acest tip nu se specifică faptul dacă ansamblul de mărci rezultat din amalgamare este sau nu este ordonat, fapt care face imposibilă captarea diferenţei de sens dintre, de ex., *elevul vede pe profesor* şi *profesorul vede pe elev*.

Oricît de rudimentar ar fi acest sistem de a capta sensul propoziţiilor (şi/sau al construcţiilor) în dependenţă de sensul constituenţilor lor, şi oricît de justificate ar fi criticile numeroase care i s-au adus, acest sistem are marele merit de a fi prima încercare de a formula o teorie coerentă în care semantica lexicală să fie integrată într-o semantică a construcţiilor realizate cu ajutorul unităţilor lexicale[9].

Teoriile semantice mai noi, aşa-numitele *semantici intensionale*, de tipul celor elaborate de Montague [10], Cresswell [11], David Lewis [12],pornesc în mod explicit de la principiul frege-an amintit la începutul acestui paragraf, dezvoltînd cu ajutorul unui aparat conceptual de mare rigoare formală (avînd ca sursă logica simbolică şi teoria mulţimilor) o teorie coerentă a sensului propoziţiei (şi/sau frazei).

Specificarea sensului lexical în forma menţionată în **§ 10.** permite formularea de reguli recursive în ai căror termeni să poată fi specificat în mod treptat sensul construcţiilor de o extensiune mai mare decît un singur cuvînt, apoi al construcţiilor în care cele dintîi figurează în calitate de constituenţi imediaţi, apoi al construcţiilor în care cele din urmă figurează în calitate de constituenţi imediaţi ş.a.m.d., pînă se ajunge la sensul general al propoziţiei, care este funcţie de constituenţii majori (imediaţi) ai acesteia, anume de sensul subiectului şi de cel al predicatului[13].

Întrucît ceea ce se spune într-o propoziţie (asertivă) poate fi *adevărat* sau *fals* (în raport cu starea universului de discurs) şi cum asupra caracterului fals sau adevărat al unei propoziţii date nu se poate decide decît în măsura în care îi cunoaştem sensul (=ce anume se spune în propoziţia respectivă), se consideră că **extensiunea unei propoziţii** este **adevărul** (A) *sau* **falsul** (F), iar **intensiunea** ei este **condiţia ei de adevăr**, adică aserţiunea care se face cu ajutorul propoziţiei respective asupra stării universului : în cazul în care starea universului de discurs *este* conformă

Scanned with OKEN Scanner

cu aserţiunea făcută, propoziţia este adevărată, în caz contrar, propoziţia este falsă [14].

Nu vom insista, în continuare, în acest paragraf, asupra mecanismului care asociază diverse tipuri de sensuri diverselor categorii de construcţii, ci ne vom mărgini doar la un simplu exemplu, pentru ca cititorul să-şi poată face o idee asupra naturii regulilor semantice pe care le avem în vedere. Este destul de intuitiv să spunem că o construcţie de forma *creion negru* are ca referent totalitatea obiectelor din universul de discurs care au în mod concomitent „proprietatea de a fi creion" şi „proprietatea de a fi negru". Cum, aşa cum am stabilit în § **10**., totalitatea obiectelor care au „proprietatea de a fi creion" nu este altceva decît o mulţime din $\mathcal{U}$, să spunem A^1_c, care este valoarea unei funcţii, să spunem φ_c, pentru argumentul w_i (=lumea posibilă w_i) şi cum, în mod analog, totalitatea obiectelor care au „proprietatea de a fi negru" nu este altceva decît mulţimea A^1_n care este valoarea funcţiei φ_n pentru argumentul w_i, este firesc să considerăm că ceea ce denotă grupul *creion negru* este **intersecţia** celor două mulţimi A^1_c şi A^1_n, adică $A^1_c \cap A^1_n$ (=acele obiecte din $\mathcal{U}$ care aparţin concomitent mulţimilor A^1_c şi A^1_n).

Pentru a obţine intersecţia valorilor pe care le iau cele două funcţii într-o lume oarecare, w_i, este destul de firesc să considerăm că intensiunea unui grup constituit dintr-un substantiv şi un adjectiv calificativ este, la rîndul ei, o funcţie, să o simbolizăm prin φ_{int}, care are ca argumente, pe de o parte, intensiunile substantivelor şi adjectivelor, pe de altă parte, o lume posibilă, w_i, şi că valoarea acestei funcţii de ordin superior este *operaţia de intersecţie* a valorilor celor două funcţii-argument ($\varphi_c(w_i)$ şi $\varphi_n(w_i)$), adică $A^1_c \cap A^1_n$. Vom avea deci $\varphi_{int}[(\varphi_c(w_i), \varphi_n(w_i)), w_i] = A^1_c \cap A^1_n$. Vom spune, generalizînd, că pentru oricare două funcţii, φ_α, φ_β, şi orice lume posibilă, w_i, dacă $\varphi_\alpha(w_i) = A^1_\alpha$ şi $\varphi_\beta(w_i) = A^1_\beta$, atunci $\varphi_{int}[(f(\alpha), f(\beta)), w_i] = A^1_\alpha \cap A^1_\beta$. Ne putem întreba acum la ce anume din planul formei (sintactice) corespunde funcţia φ_{int}? La această întrebare răspundem arătînd că φ_{int} este corespondentul semantic (=semnificaţia) al relaţiei de subordonare existente între adjectiv şi substantivul său regent. Notînd prin ω_{SA} o operaţie care leagă printr-un raport de subordonare un adjectiv de substantivul pe care îl determină, spunem că, pentru oricare două cuvinte, α, β, dacă α este un substantiv şi β este un adjectiv, $\omega_{SA}(\alpha, \beta) = \langle \alpha, \beta \rangle$ şi $\langle \alpha, \beta \rangle \in$

$\in$ *Substantiv*, unde prin $<\alpha, \beta>$ notăm *secvența* cuvintelor α, β, iar prin $\langle\alpha, \beta\rangle \in$ *Substantiv* exprimăm faptul că secvența rezultată aparține categoriei substantiv, ceea ce reflectă relația cunoscută dintre „centrul" unei construcții și determinativele sale : grupul constituit din *centru* + + determinativ, este, din punctul de vedere al funcției sintactice, **echivalent** cu categoria sintactică a centrului (=îndeplinește aceleași funcții pe care le îndeplinește centrul neînsoțit de adjunct). Vom avea deci : pentru orice construcție $\langle\alpha, \beta\rangle \in$ *Substantiv*, dacă α este substantiv și β adjectiv, atunci $f(\langle\alpha, \beta\rangle) = \varphi_{int}[(f(\alpha), f(\beta), w_i)] = A^1_\alpha \cap A^1_\beta$.

Din exemplul discutat aici rezultă, credem, în mod mai clar ce trebuie să înțelegem prin caracterul „compozițional" al sensului sau prin aceea că sensul unei construcții este funcție de sensul constituenților săi : sensul construcției *creion negru* este o funcție (φ_{int}) care ia o anumită valoare, anume $A^1_c \cap A^1_n$, în raport cu valoarea argumentelor sale ($\varphi_c(w_i)$, $\varphi_n(w_i)$) și o lume, w_i, în cazul nostru ; în cazul în care în loc de *creion* și *negru* am fi avut *pisică* și *alb*, iar pentru cele două cuvinte am fi avut, să presupunem, $f(pisică) = \varphi_p$, astfel încît pentru orice w_i, $\varphi_p(w_i) = A^i_p \in \mathcal{U}$ și $f(alb) = \varphi_a$, astfel încît pentru orice w_i, $\varphi_a(w_i) = A^i_a$, atunci vom avea $f(\langle pisică, alb\rangle = \varphi_{int}[(f(pisică), f(alb)) ; w_i] = A^1_p \cap A^1_a \in \mathcal{U}$.

Se poate observa că regula pe care o discutăm are caracter *recursiv*, adică aplicarea ei se repetă, atunci cînd complexitatea construcției o cere. Astfel pentru o construcție nominală cu două adjective ca $\langle\langle creion\ mare\rangle\ negru\rangle$, vom avea :

$f(\langle\langle creion\ mare\rangle negru\rangle) = \varphi_{int}[(f(\langle creion\ mare\rangle, f(negru)), w_i) = \varphi_{int}[f(creion), f(mare), w_i), f(negru), w_i] = \varphi_{int}[(A^1_c \cap \cap A^1_m), f(negru), w_i] = \varphi_{int}[((A^1_c \cap A^1_m), \varphi_n(w_i)), w_i] = (A^1_c \cap \cap A^1_m) \cap A^1_n$.

Reguli de natură asemănătoare se pot formula și în raport cu alte tipuri de construcții (pentru grup nominal constituit din *substantiv + articol*, *substantiv + determinant pronominal* ; pentru diversele categorii de grupuri verbale, pentru grupuri verbale determinate de diverse circumstanțiale etc.). Întrucît în discuția noastră sîntem interesați de semnificația propoziției și nu de semnificația diverselor construcții care intră în componența propoziției, căci constituenții imediați ai textului sînt

Scanned with OKEN Scanner

propoziţiile, ne limităm în acest paragraf la exemplele comentate, pentru a face mai clar principiul caracterului „compoziţional" al sensului, precum şi modul de funcţionare a regulilor semantice [15].

12. Sensul propoziţiei. Am arătat în § **11.** că extensiunea unei propoziţii este *valoarea ei de adevăr* şi că intensiunea ei (=ceea ce „spune" o propoziţie) este *condiţia* în care propoziţia respectivă ia valoarea „adevărat" sau „fals".

Trecînd, cu scopul de a simplifica lucrurile, peste stadiile intermediare ale specificării sensului unei propoziţii, vom proceda direct la prezentarea regulilor prin care se specifică (în mod recursiv) sensul propoziţiei. Constituenţii majori ai propoziţiei fiind *grupul-subiect* şi *grupul-predicat*, independent de complexitatea sintactică mai mare sau mai mică a acestor grupuri, sensul propoziţiei va trebui să fie — conform cu principiul compoziţionalităţii — funcţie de sensul grupului-subiect şi de sensul grupului-predicat. Convenind să reprezentăm prin α grupul-subiect şi prin β grupul-predicat, vom considera pentru simplificare că avem pentru α, $f(\alpha) = \varphi_\alpha$ astfel încît, pentru orice w_i, $\varphi_\alpha(w_i) = A^i_\alpha$, iar pentru β, $f(\beta) = \varphi_\beta$, astfel încît, pentru orice w_i, $\varphi_\beta(w_i) = A^i_\beta$; vom considera, mai departe, că predicaţiei îi corespunde în plan semantic o funcţie φ_v care are ca argumente (a) denotatul grupului-subiect: $f(\alpha)$ şi denotatul grupului-predicat: $f(\beta)$ şi (b) [o lume posibilă oarecare.

Valoarea funcţiei φ_v aparţine mulţimii $\mathcal{T} = \{A, F\}$, unde $\mathcal{T}$ reprezintă, evident, mulţimea (cu două elemente) a valorilor de adevăr. Vom avea deci

$$\varphi_v\,[(f(\alpha),\ f(\beta)),\ w_i] \in \mathcal{T}$$

Pentru a preciza *condiţiile* în care avem $\varphi_v\,[(f(\alpha), f(\beta)), w_i] = A$ sau $\varphi_v\,[(f(\alpha), f(\beta)), w_i] = F$, va trebui să avem în vedere trei situaţii distincte şi anume:

(i) cînd subiectul este un termen singular (=are ca referent un obiect şi numai unul singur); este cazul numelor proprii care au rolul, după cum se ştie, de a s i n g u l a r i z a prin etichetare un obiect dintr-o clasă de obiecte asemănătoare, după cum este cazul subiectului determinat de articolul hotărît cu rol de singularizare, sau al subiectului determinat de *acest* sau *acel*;

(ii) cînd subiectul este un *termen general*, adică (a) un

substantiv determinat de *un*, *unii*, *niște*; (b) un substantiv determinat de *toți*, *orice*, *fiecare*.

În cazul (a), propoziția este *existențială*, în cazul (b), propoziția este *universală*.

Înainte de a formula condițiile de adevăr pentru cele trei tipuri de propoziții, vom atrage atenția asupra faptului că pentru φ_β avem $\varphi_\beta(w_i) = A^i_\beta$ (pentru orice w_i).

În continuare, formulăm condițiile de adevăr pentru fiecare tip de propoziție în parte:

(i) 1°. $\varphi_v[(f(\alpha), f(\beta)), w_i] = A$ dacă și numai dacă există un $x \in \mathcal{U}$, astfel încît $\varphi_\alpha(w_i) = x$ și $x \in A^i_\beta$.

2°. $\varphi_v[(f(\alpha), f(\beta)), w_i] = F$ dacă și numai dacă pentru orice x pentru care $x \in \mathcal{U}$, $\varphi_\alpha(w_i) \neq x$ sau $x \notin A^i_\beta$.

Condiția (i) 1° arată că o propoziție ca *Ion doarme* este *adevărată* în cazul cînd există un obiect, x, din universul de discurs, care este extensiunea cuvîntului *Ion* și cînd acest obiect aparține mulțimii denotate de *dormi* în lumea w_i; propoziția este *falsă* fie atunci cînd cuvîntul *Ion* nu are nici un referent în w_i, fie atunci cînd referentul lui *Ion* în w_i nu este un element al mulțimii la care se referă *dormi* în lumea w_i ((i) 2°).

(ii) a. 1° $\varphi_v[(f(\alpha), f(\beta)), w_i] = A$ dacă și numai dacă

$$\varphi_\alpha(w_i) = A^i_\alpha,\ \varphi_\beta(w_i) = A^i_\beta \text{ și } A^i_\alpha \cap A^i_\beta \neq \emptyset$$

2° $\varphi_v[(f(\alpha), f(\beta)), w_i] = F$ dacă și numai dacă

$$\varphi_\alpha(w_i) = A^i_\alpha,\ \varphi_\beta(w_i) = A^i_\beta \text{ și } A^i_\alpha \cap A^i_\beta = \emptyset$$

Conform cu (ii) a., o propoziție existențială ca *Unele creioane sînt negre* este *adevărată în* w_i atunci și numai atunci cînd intersecția mulțimii denotate de *creion* în w_i cu mulțimea denotată de *negru* în w_i nu este vidă (1°); aceeași propoziție este *falsă în* w_i atunci și numai atunci cînd aceeași intersecție este vidă (=nu există în w_i nici un obiect care să fie în același timp „creion" și „negru") (2°).

(ii) b. 1° $\varphi_v[(f(\alpha), f(\beta)), w_i] = A$ dacă și numai dacă

$$\varphi_\alpha(w_v) = A^i_\alpha,\ \varphi_\beta(w_i) = A^i_\beta \text{ și } A^i_\alpha \subset A^i_\beta$$

2° $\varphi_v[(f(\alpha), f(\beta)), w_i] = F$ dacă și numai dacă

$$\varphi_\alpha(w_i) = A^i_\alpha,\ \varphi_\beta(w_i) = A^i_\beta \text{ și } A^i_\alpha \not\subset A^i_\beta$$

Conform cu (ii) b., o propoziție universală ca *Toate creioanele sînt negre* este *adevărată în* w_i atunci cînd mulțimea denotată de *creion* în w_i este inclusă în mulțimea denotată de *negru* în w_i (1°); aceeași propoziție este *falsă*

în w_i atunci şi numai atunci cînd mulţimea denotată de *creion* în w_i **nu este inclusă** în mulţimea denotată de *negru* în w_i (=există elemente ale mulţimii denotate de *creion* care nu sînt membri ai mulţimii denotate de *negru*) (2°).

În regulile (i), (ii), a., b., simbolurile A, F reprezintă **extensiunile** propoziţiei $\langle \alpha, \beta \rangle$ (adică valorile ei de adevăr) care sînt determinate de „condiţiile de adevăr", adică de **intensiunile** corespunzătoare (= ceea ce figurează după „dacă şi numai dacă"), tot aşa cum extensiunea $A_c^!$ în w_i a unui cuvînt ca *creion* este determinată de funcţia φ_c care reprezintă intensiunea aceluiaşi cuvînt.

Înainte de a încheia acest paragraf, facem observaţia că ceea ce urmează în regulile de mai sus după „dacă şi numai dacă" nu este decît exprimarea foarte generală în forma standardizată impusă de limbajul adoptat pentru descrierea limbii-obiect, a ceea ce „se spune" în cele trei tipuri de propoziţie: singulară, existenţială şi universală. Altfel formulat: a spune că *Ion doarme* este adevărată numai cu condiţia să existe un x, astfel încît $\varphi(w_i) = x$ şi $x \in A_d^!$, echivalează cu a spune că propoziţia *Ion doarme* este adevărată numai cu condiţia ca cele stipulate prin aserţiunea „Ion doarme" să aibă loc în realitate.[16]

13. Conectorii frazali şi sensul lor. Pentru a obţine fraze din propoziţii (simple), sistemul sintactic dispune de un număr de conectori pe care îi vom numi *frazali* (v. mai sus, capitolul 2). O parte dintre aceşti conectori (de ex. *şi*, *sau*, *dacă* (... *atunci*)) pot primi, cel puţin pentru unele dintre sensuri (căci mulţi dintre aceştia sînt polisemantici), definiţii semantice în termenii conceptelor introduse pînă aici.

Vom lua ca exemplu numai doi dintre aceştia, anume conjuncţiile *şi* şi *sau*; primul — cu sens pur copulativ, al doilea — cu sens disjunctiv *fără* ideea de excluziune, ca în *Ion doarme* **sau** *Gheorghe citeşte*.

Sensul pur copulativ al lui *şi* poate fi definit în mod foarte firesc spunînd că, în această situaţie, stările de lucruri descrise prin cele două propoziţii legate prin conjuncţia copulativă au ambele loc în realitate. Aşadar în *Ion doarme* **şi** *Gheorghe citeşte*, se exprimă ideea că situaţiile descrise prin propoziţiile *Ion doarme*, *Gheorghe citeşte* sînt ambele în concordanţă cu situaţia reală, adică sînt *ambele adevărate*. Pe de altă parte, *sau* din fraza *Ion doarme* **sau** *Gheorghe citeşte* exprimă ideea că fie situaţia descrisă

de prima propoziție, fie situația descrisă de cea de a doua, fie ambele situații sînt în concordanță cu lumea reală, adică sînt *adevărate*.

Se poate observa că atît sensul lui *și*, cît și sensul lui *sau* (în accepția indicată) se definește în raport cu valoarea de adevăr a propozițiilor pe care le leagă; fraza construită cu *și* este adevărată atunci cînd *ambele* propoziții sînt adevărate și este falsă cînd cel puțin una dintre propoziții este falsă; fraza construită cu *sau* este adevărată cînd cel puțin una dintre propoziții este adevărată și este falsă în caz contrar, adică atunci cînd nici una dintre propoziții nu este adevărată. Se poate observa că semnificația frazelor discutate se definește, ca și semnificația propoziției, în termeni de *adevărat/fals* (= extensiunea frazelor respective) și de *condiții de adevărat/fals* (= intensiunea frazelor respective).

Pentru a lega aceste noțiuni de formalismul folosit în **§ 12**, vom introduce mai întîi o convenție de abreviere, cu scopul de a simplifica simbolismul în cele ce urmează. Vom simboliza o propoziție oarecare, de forma $\langle \alpha, \beta \rangle$, unde α este grupul-subiect și β este grupul-predicat, prin ξ, și vom scrie în loc de $\varphi_v[(f(\alpha), f(\beta)), w_i] = A$ sau $\varphi_v[(f(\alpha), f(\beta)), w_i] = F$: $\varphi_v(\xi, w_i) = A$ sau, respectiv, $\varphi_v(\xi, w_i) = F$.

Mai departe, pentru a specifica sensul celor doi conectori, **și** și **sau**, cu sensul menționat mai sus, vom defini alte două funcții, $*\varphi_v$, și $**\varphi_v$, după cum urmează :

(i) Pentru orice lume posibilă, w_i, și oricare două propoziții ξ^i, ξ^j

1° $*\varphi_v[(f(\xi^i), f(\xi^j)), w_i] = A$ dacă și numai dacă $f(\xi^i) = \varphi_v(\xi^i, w_i) = A$ și $f(\xi^j) = \varphi_v(\xi^j, w_i) = A$

2° $*\varphi_v[(f(\xi^i), f(\xi^j)), w_i] = F$ dacă și numai dacă $f(\xi^i) = \varphi_v(\xi^i, w_i) = F$ sau $f(\xi^j) = \varphi_v(\xi^j, w_i) = F$, sau amîndouă.

(ii) Pentru orice lume posibilă, w_i, și oricare două propoziții, ξ^i, ξ^j :

1° $**\varphi_v[(f(\xi^i), f(\xi^j)), w_i] = A$ dacă și numai dacă cel puțin una din următoarele are loc :

$f(\xi^i) = \varphi_v(\xi^i, w_i) = A$ sau $f(\xi^j) = \varphi_v(\xi^j, w_i) = A$

2° $**\varphi_v[(f(\xi^i), f(\xi^j)), w_i] = F$ dacă și numai dacă

$f(\xi^i) = \varphi_v(\xi^i, w_i) = F$ și $f(\xi^j) = \varphi_v(\xi^j, w_i) = F$ au ambele loc.

Scanned with OKEN Scanner

În acest moment, avînd definite cele două noi funcții, se poate formula regula semantică pentru frazele formate cu **și, sau**:

(iii) Fie ξ^i, ξ^j două propoziții oarecare și w_l o lume posibilă

a. $f(\langle \xi^i \text{ și } \xi^j \rangle) = {}^*\varphi_v[(f(\xi^i), f(\xi^j)), w_l]$

b. $f(\langle \xi^i \text{ sau } \xi^j \rangle) = {}^{**}\varphi_v[(f(\xi^i)), f(\xi^j)), w_l]$

Din (i), (ii), (iii) rezultă în mod clar că *extensiunea* frazelor formate cu **și, sau** este o valoare de adevăr, întrucît pentru orce ξ^i, ξ^j și orice w_l, avem ${}^*\varphi_v[(f(\xi^i), f(\xi^j)), w_l] \in \mathcal{T}$ și ${}^{**}\varphi_v[(f(\xi^i), f(\xi^j), w_l] \in \mathcal{T}$. De asemenea, deoarece în (ii) ceea ce urmează după „dacă și numai dacă" nu exprimă altceva decît *condițiile* în care funcțiile ${}^*\varphi_v$, ${}^{**}\varphi_v$ iau (alternativ) valorile A sau F (din $\mathcal{T}$), se poate spune în mod perfect justificat că intesiunea frazelor formate cu cei doi conectori discutați aici este alcătuită din *condiții de adevăr*. Putem spune prin urmare că frazele formate cu **și, sau** au o semnificație de tip identic cu cel al propozițiilor simple: un element din mulțimea $\mathcal{T}$ (= *o valoare de adevăr*) — ca extensiune și o condiție de adevăr — ca intensiune. Cu altă ocazie[17], investigînd sensul unui număr mai mare de conectori frazali, am ajuns la concluzia că o serie dintre aceștia au un sens care face ca frazele pe care le formează să aibă, de asemenea, ca extensiune o valoare *de adevăr*, iar ca intensiune — condițiile de adevărat/fals[18].

14. Considerații finale. În acest capitol am încercat să arătăm cum se concretizează prin reguli explicite ideea că semantica este acea parte a teoriei lingvistice care se ocupă de raportul dintre *semnele unui limbaj* și *obiectele realității* la care acest limbaj se referă. În acord cu aceeași idee, am văzut că ceea ce numim sensul unui cuvînt descriptiv este o *extensiune*, adică un obiect (și numai unul singur) din lumea reală sau o mulțime de obiecte din această lume. Referirea (deci legătura constantă) la „obiect" sau la „mulțime" se face prin intermediul *intensiunii*, care corespunde „conceptului" sau „proprietății" din terminologia uzuală și care are rolul de a permite *specificarea* obiectului sau mulțimii care constituie extensiunea; acest concept sau proprietate cu funcția semantică de determinare a extensiunii este reprezentat în mod foarte natural în sistemul descris printr-o *funcție* definită

Scanned with OKEN Scanner

pe mulțimea lumilor posibile și avînd ca valori mulțimi de obiecte din $\mathcal{U}$, adică exact acele mulțimi (eventual obiecte unice) care reprezintă extensiunea semnului. Relația *semn-obiect* se exprimă deci în sistemul nostru prin funcția f care asociază fiecărui cuvînt (descriptiv), α, o funcție φ_α, care este *intensiunea* semnului α, și prin faptul că funcția φ_α, la rîndul ei, determină o mulțime A^1_α de obiecte din $\mathcal{U}$ (eventual un singur element), astfel încît, prin intermediul funcției φ_α, semnul α este pus în corespondență cu o mulțime A^1_α, care este extensiunea semnului α. Pentru construcții cu un grad mai mare de complexitate, funcția f are ca argument funcții de ordin superior, care au ca argument intensiunile asociate prin f cuvintelor. În § **12.** ne-am ocupat, pentru exemplificare, de o astfel de funcție, anume de funcția φ_{int} asociată de f construcțiilor de forma *substantiv + adjectiv*. Această funcție are ca argument perechi de funcții de ordin imediat inferior, adică intensiuni ale substantivelor (de ex. α) și adjectivelor (de ex. β), pe de o parte, și o anumită lume posibilă, w_i : φ_{int} $[(f(\alpha), f(\beta)), w_i]$. Valoarea funcției este *intersecția* mulțimilor care reprezintă extensiunea semnelor α și, respectiv, β; această intersecție nu este altceva decît tot o mulțime de obiecte din $\mathcal{U}$. Prin urmare, o construcție de forma celei discutate (substantiv + + adjectiv) are ca intensiune tot o funcție (însă de ordin superior), anume φ_{int}, iar ca extensiune, tot o mulțime de obiecte din $\mathcal{U}$, anume $A^1_\alpha \cap A^1_\beta$.

Propozițiilor (simple), regulile semantice le asociază obiecte semantice de un tip diferit (dar legat de tipul de obiecte semantice asociate constituenților ei imediați, grupul-subiect și grupul-predicat); intensiunea oricărei propoziții (simple) este o funcție pe care o putem numi de *valorizare* și care este funcția φ_v. Această funcție se definește pe domeniul alcătuit din perechile constituite din funcțiile asociate de f grupului-subiect ($= \alpha$) și grupului-predicat ($= \beta$), pe de o parte, și mulțimea lumilor posibile : $\varphi_v[(f(\alpha), f(\beta)), w_i]$. Valorile funcției φ_v aparțin clasei $\mathcal{T}$, adică sînt valori de adevăr. Valoarea de adevăr asociată propoziției prin φ_v reprezintă *extensiunea* propoziției. Condițiile în care φ_v atribuie valorile A sau F unei anumite propoziții reprezintă *intensiunea* propoziției respective, iar această intensiune nu este altceva decît raportul dintre extensiunile grupului-subiect ($=$ mulțime din $\mathcal{U}$) și extensiunea grupului-predicat (mulțime din

Scanned with OKEN Scanner

$\mathcal{U}$). Se observă că adevărul și falsul unei propoziții (extensiunea ei) se definesc ca un raport existent între extensiunea grupului-subiect și extensiunea grupului-predicat, extensiuni care nu sînt altceva decît tot mulțimi de obiecte din $\mathcal{U}$.

Mai departe, din examinarea sensului unor conectori frazali ca **și, sau**, rezultă că frazele formate cu acești conectori au ca intensiuni o funcție de ordin imediat superior ordinului la care aparține φ_v : $^*\varphi_v$ și $^{**}\varphi_v$; aceste funcții au ca argument, pe de o parte, o pereche alcătuită din funcțiile φ_v asociate de f propozițiilor legate prin **și, sau** și, pe de altă parte, un element din mulțimea W, a lumilor posibile. Valorile celor două funcții, $^*\varphi_v$ și $^{**}\varphi_v$ (pentru argumentele de tipul menționat mai sus), sînt tot elemente din mulțimea $\mathcal{T}$, adică valori de adevăr. Așadar frazele formate cu **și, sau** au o *extensiune de același tip* cu propozițiile, anume o valoare de adevăr, care valoare, după cum am văzut, se reduce la un anumit raport între extensiunea grupului-subiect și extensiunea grupului-predicat, deci la un raport între mulțimi din $\mathcal{U}$. Deosebirea constă aici în faptul că aceste raporturi au un caracter mai complex (întrucît se au în vedere valorile de adevăr a *două* propoziții simple), pe de o parte, și în faptul că valoarea de adevăr se asociază frazelor **prin intermediul** valorilor de adevăr asociate prin φ_v propozițiilor constituente. (Este și aici un aspect clar al caracterului „compozițional" al sensului.)

Am arătat în acest capitol care este structura semantică a propoziției, pentru a putea discuta în capitolul următor dacă și în ce măsură structura semantică a textului (ai cărui constituenți imediați sînt propozițiile) poate fi determinată prin referire la structura semantică a propozițiilor care îl compun, așa cum semantica propoziției poate fi determinată prin referire la structura semantică a constituenților ei imediați, grupul-subiect și grupul-predicat.

NOTE

[1] Coseriu, 1964.
[2] Pottier, 1964.
[3] Forăscu, 1978.
[4] Bidu-Vrănceanu, 1970 a., b.; Bidu-Vrănceanu & Forăscu, 1984.

Scanned with OKEN Scanner

[5] Pentru o prezentare sistematică a celor două tipuri de semantică, a cuvîntului și a frazei, cu un examen mai aprofundat al celei dintîi în lingvistica anglo-saxonă, v. Chițoran, 1973.

[6] Katz & Fodor, 1964.

[7] Mărcile semantice nu sînt decît analogul „trăsăturilor semantice distinctive" sau „semelor" din terminologia structuralistă.

[8] Vezi nota 6.

[9] Todorov, 1966, p. 33, consideră că semantica de tip transformațional marchează o deplasare a preocupărilor lingvistice de la simpla descriere a vocabularului la modul de funcționare semantică a limbajului.

[10] Montague, 1970, 1974.

[11] Cresswell, 1973.

[12] Lewis, 1972.

[13] Pentru o prezentare generală foarte sistematică a modului de funcționare a unei semantici intensionale de tip Montague, v. nota 10. În Vasiliu, 1984, cap. III, se poate găsi o tratare întrucîtva diferită a înțelesului propoziției, în sensul că punctul de vedere dezvoltat acolo nu este intensionalist (ca în lucrările citate în notele 10—12).

[14] Ideea că referentul (Bedeutung) unei propoziții este valoarea ei de adevăr și că semnificația ei (Sinn) este „gîndul" (=judecată în vechea terminologie școlară) pe care îl exprimă pornește tot de la Frege. Dezvoltarea formală sistematică a acestei idei o datorăm lui Tarski, 1952, și Carnap, 1960.

[15] O prezentare a regulilor prin care se construiește sensul propoziției și sensul constituenților ei poate fi găsită (într-o formă puțin diferită) în Vasiliu, 1984, cap. III; Cresswell, 1972.

[16] Vezi Tarski, 1952.

[17] Vasiliu, 1978.

[18] Condițiile de adevăr pentru frazele cu unii dintre acești conectori au un caracter mai complex, în sensul că specificarea acestor condiții face necesar recursul la anumiți „operatori modali"; este cazul a ceea ce am numit *conjuncții modale*: *însă*, *deși*, *fiindcă* sau chiar *dacă* (... *atunci*) (Vasiliu, 1978, p. 189, 204—210, 246—253).

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL 4

TEXTUALITATEA DIN PUNCT DE VEDERE SEMANTIC

15. Considerații introductive. În capitolul 3 al acestei lucrări am încercat să descriem în mod concret una dintre posibilitățile de specificare a sensului pentru entități sintactice de diverse tipuri, începînd cu cuvintele din lexicon și terminînd cu propoziția și fraza. În legătură cu acest aspect, ținem să relevăm două lucruri :

(a) că sistemul prezentat se bazează în mod integral, pe de o parte, pe ideea că semantica are în vedere relația dintre semne și obiecte și nimic altceva și, pe de altă parte, pe ideea că sensul entităților sintactice de rang superior este în strictă și exclusivă dependență de sensul entităților constituente (de rang inferior) ;

(b) că sistemul prezentat, deși nu unicul existent și cu atît mai puțin unicul posibil, face parte din categoria acelora care în momentul de față corespund în cea mai mare măsură standardelor unei teorii coerente și cuprinzătoare, perfect adaptate unei descrieri sintactice care corespunde acelorași standarde (cum ar fi sintaxa categorială sau sintaxa transformațională etc.).

În plus, mai atragem atenția asupra faptului că esențial în sistemul prezentat (foarte sumar, de altfel) în capitolul precedent nu este formalismul adoptat și/sau forma concretă a regulilor, ci faptul că acest formalism și aceste reguli nu reprezintă altceva decît forma concretizată și operațională a ideilor fundamentale de sub (a). Precizarea este necesară, întrucît, discuția care urmează în acest capitol nu trebuie înțeleasă ca o încercare de a stabili dacă și în ce măsură formalismul schițat în capitolul 3 convine unei semantici a textului sau, în special, poate fi utilizat pentru formularea unui criteriu semantic al textualității, ci ca o încercare de a stabili dacă *ideile* (cele de sub (a)) care stau la baza acestui formalism pot fi utilizate în

Scanned with OKEN Scanner

formularea unor reguli semantice de textualitate. Prin urmare, eventualele cazuri de inadecvare a unei semantici de genul celei din capitolul 3 la problematica textului nu vor trebui interpretate ca reflectînd necesitatea de a folosi alt formalism, ci ca probă a faptului că în cazul în care prin semantică înţelegem un sistem de reguli care pun în corespondenţă fiecare construcţie de un anumit tip cu domeniul obiectelor din realitate, nu se poate construi o semantică a textului. Altfel spus, o astfel de semantică nu poate fi generalizată astfel încît să permită ca prezumtiva entitate sintactică numită *text* să poată fi pusă, prin reguli explicite, în corespondenţă cu obiectele din realitate, adică să i se asocieze o extensiune determinată de o intensiune, aşa cum regulile semantice permit să se asocieze oricărei propoziţii sau fraze o extensiune determinată de o intensiune.

În lumina precizărilor de mai sus, vom examina următoarele aspecte :

1° Dacă există un obiect semantic care să poată fi numit în mod rezonabil „sensul textului".

2° Problema semantică a conectorilor textuali.

3° „Coerenţa" din punct de vedere semantic.

4° Natura aşa-numitei „coerenţe tematice".

16. Există un „sens" al textului? Deoarece constituenţii imediaţi ai textului sînt propoziţiile (şi/sau frazele), vom încerca mai întîi să examinăm posibilitatea ca, în conformitate cu principiul „compoziţionalităţii", sensul textului să poată fi specificat prin reguli, în dependenţă de sensul (specificat şi el tot prin reguli, al) propoziţiilor constituente (aşa cum sensul propoziţiei este specificat prin reguli, în dependenţă de sensul constituenţilor imediaţi ai propoziţiei : grupul-subiect şi grupul-predicat).

După cum am arătat în § **6.** sub (ii), în absenţa unui inventar de „conectori textuali", singura regulă acceptabilă de construcţie a unui text ar fi o regulă de juxtapunere a propoziţiilor de forma (ii) 1°, 2°. Dacă pornim de la această idee, urmează că singura structură textuală care poate fi avută în vedere este de forma $\langle S_1, \ldots, S_n \rangle$, adică şirurile de propoziţii. În aceste condiţii, trebuie să stabilim care este sensul unei astfel de structuri, „compus" din sensurile propoziţiilor $S_1, \ldots, S_n$.

Un şir de propoziţii nu este decît o mulţime de propoziţii ordonate linear. Or, după cum se ştie[1], sensul unei

clase de propoziţii este **echivalent** (mai exact : **logic echivalent**) cu **conjuncţia** elementelor ei. În consecinţă, trebuie să admitem că sensul mulţimii (ordonate linear) $\langle S_1, \ldots, S_n \rangle$ este echivalent cu conjuncţia propoziţiilor $\langle S_1, \ldots, S_n \rangle$. Dacă admitem că cel puţin unul dintre sensurile lui *şi* este cel pur conjunctiv (arată că stările de lucruri descrise în propoziţiile pe care le leagă au toate loc), vom spune că şirul $\langle S_1, \ldots, S_n \rangle$ este logic echivalent cu conjuncţia $\langle S_1$ **şi** ... **şi** $S_n \rangle$.

Deoarece, aşa cum am arătat în § **13**, extensiunea unei fraze formate prin coordonare este valoarea ei de adevăr (în dependenţă de valoarea de adevăr a propoziţiilor care o constituie), iar intensiunea ei este reprezentată de *condiţiile* în care fraza ia valorile *A* sau *F*, trebuie să admitem că extensiunea clasei $\langle S_1, \ldots, S_n \rangle$ este valoarea ei de adevăr (A sau F), iar intensiunea ei este constituită de condiţiile în care şirul respectiv are valoarea A sau valoarea F. Cum, în acord cu (iii) a. din § **13**, pentru $\langle S_1$ **şi** ... **şi** $S_n \rangle$ avem

(i) $f(\langle S_1$ **şi** ... **şi** $S_n \rangle) = {}^*\varphi_v((f(S_1) \ldots f(S_n)), w_i)$

şi cum $\langle S_1, \ldots, S_n \rangle$ este logic echivalent cu $\langle S_1$ **şi** ... ... **şi** $S_n \rangle$, putem înlocui în (i) prima parte a egalităţii cu expresia logic echivalentă $\langle S_1, \ldots, S_n \rangle$, obţinînd

(ii) $f(\langle S_1, \ldots, S_n \rangle) = {}^*\varphi_v((f(S_1), \ldots, f(S_n)), w_i)$.

Mai departe, întrucît, în acord cu (i), pentru expresia din dreapta egalităţii avem :

Pentru orice lume posibilă, w_i :

(iii) 1° ${}^*\varphi_v((f(S_1), \ldots, f(S_n)), w_i) = A$ dacă şi numai dacă $\varphi_v(S_1, w_i) = A$ şi ... şi $\varphi_v(S_n, w_i) = A$

2° ${}^*\varphi_v((f(S_1), \ldots, f(S_n)), w_i) = F$ dacă şi numai dacă $\varphi_v(S_1, w_i) = F$ sau ... sau $\varphi_v(S_n, w_i) = F$,

putem scrie

(iv) Pentru orice w_i :

1° $f(\langle S_1, \ldots, S_n \rangle) = {}^*\varphi_v(f(S_1), \ldots, f(S_n), w_i) = A$ dacă şi numai dacă $\varphi_v(S_1, w_i) = A$ şi ... şi $\varphi_v(S_n, w_i) = A$

2° $f(\langle S_1, \ldots, S_n \rangle) = {}^*\varphi_v(f(S_1, w_i), \ldots, f(S_n, w_i)) = F$ dacă şi numai dacă $\varphi_v(S_1, w_i) = F$ sau ... sau $\varphi_v(S_n, w_i) = F$.

Din (iv) 1°, 2° rezultă că funcţia *f* asociază oricărui şir de forma $\langle S_1, \ldots, S_n \rangle$ o intensiune, anume ${}^*\varphi_v$, identică cu aceea pe care o asociază conjuncţiei echivalente de propoziţii, şi o extensiune, anume A sau F (în raport cu condiţiile în care ${}^*\varphi_v$ ia una dintre cele două valori), identică cu aceea pe care o asociază conjuncţiei echivalente de propoziţii. Această identitate era întru totul de aşteptat, o

Scanned with OKEN Scanner

dată ce am admis faptul că un șir de propoziții este logic echivalent cu conjuncția propozițiilor care îl compun.

Din cele arătate sub (iv) rezultă că ceea ce „spune" un text ca

(v) $\langle\langle$*Este ora 18*$\rangle_{S_1}$ $\langle$*Afară este întuneric*$\rangle_{S_2}\rangle$ este exact același lucru cu ceea ce „spune" fraza

(v′) $\langle\langle$*Este ora 18*$\rangle_{S_1}$ **și** $\langle$*Afară este întuneric*$\rangle_{S_2}\rangle$, anume că propozițiile S_1, S_2 sînt *ambele adevărate*, sau (pentru a exprima același lucru în termenii mai exacți furnizați de sistemul de reguli adoptat) ceea ce se spune în (v), ca și ceea ce se spune în (v′), este adevărat cu condiția ca ceea ce spun propozițiile S_1, S_2 să fie, de asemenea, adevărat; în caz contrar, ceea ce se spune în (v), ca și ceea ce se spune în (v′), este fals.

Cele discutate în acest paragraf ne duc la concluzia că, în cazul în care considerăm text numai șirurile de propoziții juxtapuse, semnificația textului este de exact același tip cu semnificația propoziției, adică o valoare de adevăr, ca extensiune, și condiția acestei valori, ca intensiune. Aceasta înseamnă că nu există nici o deosebire de natură semantică între propoziție (și/sau frază) și text.

În încheierea acestor considerații, ni se pare util să atragem atenția asupra faptului că, pentru a respinge această concluzie (și a spune că *există* o deosebire de natură semantică între ceea ce numim text și ceea ce numim propoziție), trebuie să respingem, de asemenea, și cel puțin una dintre ideile următoare:

(a) că semantica are ca obiect *relația* dintre semne (și construcții alcătuite din semne) și obiectele din universul de discurs;

(b) că sensul structurilor complexe este dependent de sensul constituenților imediați ai acestor structuri (= principiul „compoziționalității").

Respingînd ideea (a), ne creăm posibilitatea de a înțelege prin semantică altceva decît am convenit să înțelegem și, în aceste condiții, sîntem liberi să definim sensul textului într-un mod care să difere de acela în care definim sensul frazei. Respingînd ideea (b), ne creăm libertatea de a afirma că un text ca (v) spune *și altceva* decît simplul fapt că propozițiile care îl compun sînt adevărate (că, de ex., sînt „surprins" de situația pe care o comunic sau că o „regret" sau că „nu-mi convine" etc., etc.).

Se poate observa că, în momentul în care respingem cele cuprinse în (a), (b), ne decidem să înțelegem prin *se-*

Scanned with OKEN Scanner

mantică, *sens* etc. altceva decît ceea ce am convenit să înțelegem.

17. Conectorii textuali din punct de vedere semantic. În § 13 am arătat cum funcționează regulile prin care se specifică sensul unei fraze, luînd ca exemplu frazele formate (prin coordonare) cu **și, sau.** În ce privește aceste conjuncții (conectori frazali), am văzut că au proprietatea de a forma construcții al căror sens este, în extensiune, o *valoare de adevăr* și că această valoare de adevăr (a frazei) depinde exclusiv de valoarea de adevăr a propozițiilor constituente. Pe de altă parte am subliniat faptul că există și alte conjuncții cu valoare semantică asemănătoare, adică avînd ca intensiune o *funcție* care atribuie frazei o valoare de adevăr dependentă exclusiv de valorile de adevăr ale propozițiilor constituente; este vorba de conectori frazali ca *dacă* (. . . *atunci*) sau *numai dacă*. În același timp, am relevat faptul că examenul unei (eventuale) liste complete de conectori frazali ne-ar duce la concluzia că cel puțin o mare parte dintre aceștia au, după cum spuneam, un *caracter modal*, adică în definiția sensului lor figurează un cuvînt sau o expresie cu caracter modal ca *în mod necesar* sau *se crede că* etc. Caracterul modal de care vorbim nu face însă ca extensiunea frazei (conținînd astfel de conectori) să fie altceva decît o valoare de adevăr; deosebirea față de conectorii mai simpli (din categoria **și, sau**) constă în faptul că adevărul sau falsul nu se stabilește prin reguli în raport cu o *singură* lume posibilă, w_1 (ca în cazul unui conector ca **și**, de ex.), ci în raport cu *mai multe* lumi posibile (mai exact, avem a face cu valoarea A sau F în *cel puțin una* dintre lumile posibile sau în *toate* lumile posibile).

Am reluat aici chestiunea conectorilor frazali pentru a avea la dispoziție elementele necesare unui răspuns la următoarea întrebare: în cazul în care ne referim la sensul unui text format nu prin juxtapoziție de propoziții, ci prin legarea propozițiilor cu ajutorul unor conectori textuali, sensul construcțiilor formate prin conectori textuali este o entitate semantică de același tip cu entitatea care alcătuiește sensul propozițiilor și/sau frazelor, adică, în extensiune, o *valoare de adevăr*, sau este o entitate de alt tip?

În cazul în care am răspunde că sensul textului este, în extensiune, o valoare de adevăr, iar, în intensiune, *funcția* care în *condiții explicite* asociază construcției una dintre valorile A sau F, ar urma că entității sintactice numite

text nu-i corespunde în plan semantic o entitate specifică, de alt tip decît aceea care îi corespunde propoziției sau frazei, tot așa cum frazei nu-i corespunde, după toate aparențele, o entitate semantică de alt tip decît acela al entităților semantice care corespund propoziției. În aceste condiții, ar trebui să admitem că nu există un tip semantic caracteristic textului și că, în consecință, a specifica sensul unui text nu înseamnă altceva decît a spune, pe baza unor reguli explicite, în ce condiții textul respectiv este *adevărat* (și în ce condiții este *fals*).

În cazul în care am răspunde că sensul unui text format cu conectori specifici este, în extensiune, altceva decît o valoare de adevăr (și, deci, în intensiune, altceva decît condițiile explicite ale adevărului sau falsului), ar trebui să spunem **ce anume** altceva decît adevărul sau falsul este extensiunea unui text (format cu conectori) și **cum rezultă** din sensul propozițiilor legate prin conectori textuali (propoziții care au ca extensiune o valoare de adevăr și ca intensiune — condițiile de adevăr) acea prezumată entitate semantică de alt tip care este sensul textului.

În realitate, în stadiul actual al cercetărilor asupra teoriei sensului, nici unul dintre răspunsuri nu-și poate găsi o justificare: atîta timp cît, așa cum am văzut în § 6, nu există o listă a conectorilor textuali și în consecință nu există nici investigații specifice asupra semanticii acestor conectori, nu se poate spune nici dacă acești conectori au ca sens funcții care au ca argument valori de adevăr sau sînt funcții de alt tip, sau, eventual, sînt altceva decît funcții de la lumi posibile la universul de discurs. Pentru același motiv și, în plus, pentru că nu putem preciza natura sensului pe care îl au acești conectori, nu putem să precizăm cum anume se compune sensul general al textului (sens de altă natură decît valoarea de adevăr și condițiile atribuirii acesteia) din sensul propozițiilor constituente.

Atragem atenția asupra faptului că, excluzînd valoarea de adevăr dintre candidații posibili la statutul de „sens al textului", trebuie (pentru a respecta principiul că semantica are ca unic obiect raportul dintre semne și obiectele universului de discurs) să o înlocuim cu un tip semantic care să fie conform cu modul menționat de a înțelege semantica.

18. Asupra naturii conceptului de „coerență". În §§ 16, 17. am examinat posibilitatea de a stabili ce anume trebuie

considerat a fi „sensul unui text, T", şi posibilitatea de a specifica acest sens pornind de la sensul propoziţiilor care constituie textul respectiv. Independent însă de ceea ce am înţelege prin „sensul unui text, T" şi independent chiar de însăşi posibilitatea de a determina în vreun fel acest sens, fenomenul de **coerenţă** rămîne o trăsătură care caracterizează orice text şi care, în conformitate cu opinia majorităţii cercetătorilor [2], ar fi o trăsătură *semantică* a textului. Dacă prin *coeziune* am văzut în § 7 că se denumeşte totalitatea trăsăturilor *gramaticale* (sintactice) care marchează caracterul de tot unitar al unei suite de propoziţii (fraze), *coerenţa* se referă la anumite proprietăţi *semantice* pe care o suită de propoziţii le deţine şi care fac ca propoziţiile care îi aparţin să formeze, din punctul de vedere al sensului, un tot unitar, adică să fie „legate" între ele prin semnificaţia lor. Am putea spune că prin coerenţă trebuie înţeles *un anumit tip de relaţie* între sensurile propoziţiilor constituente ale unei secvenţe. De aceea spuneam mai sus că noţiunea de *coerenţă* poate fi discutată independent de ceea ce considerăm a fi sensul textului : independent de „sensul global" al unui text oarecare, coerenţa acestuia este o relaţie între sensurile *propoziţiilor* sale. Or, conform cu cele discutate în capitolul 3, ştim şi ce este sensul propoziţiilor, după cum ştim şi care este procedeul care ne permite să ajungem la sensul propoziţiei, pornind de la sensurile constituenţilor ei.

A spune că prin coerenţă înţelegem o relaţie semantică între două sau mai multe propoziţii înseamnă a spune prea puţin, întrucît pentru a putea decide dacă între sensul propoziţiilor S_i, S_j există sau nu există o relaţie de coerenţă, trebuie să ştim în prealabil *în ce anume constă* această relaţie, să o putem defini într-un mod explicit.

Pe de altă parte, trebuie să subliniem faptul că noţiunea de coerenţă este *definitorie* pentru textualitate ; formulări de tipul „textul este o secvenţă coerentă de propoziţii" sînt frecvente în întreaga literatură consacrată teoriei textului. Prin urmare, textualitatea ar putea fi definită (semantic) în termeni de coerenţă, spunînd că o secvenţă de propoziţii este **text** dacă şi numai dacă este **coerentă.**

În urma celor de mai sus, vom încerca să precizăm ce am putea înţelege prin **coerenţă,** întrucît termenul, deşi foarte frecvent în lucrările de teorie a textului, este insuficient de clar [3].

Scanned with OKEN Scanner

Cel mai natural ni se pare să considerăm că noțiunea de *coerență* poate fi explicată[4] prin conceptul de **consistență** (logică).

Întrucît un șir de propoziții, $\langle S_1, \ldots, S_n \rangle$, nu este decît o mulțime (clasă) de propoziții, $\{S_1, \ldots, S_n\}$, în care elementele sînt ordonate linear, putem spune că

(i) Orice șir de propoziții $\langle S_1, \ldots, S_n \rangle$ este **coerent** dacă și numai dacă clasa $\{S_1, \ldots, S_n\}$ este **consistentă**.

Urmează ca acum să spunem ce este *consistența* (logică) a unei clase de propoziții. După cum se știe, există două accepții ale termenului de *consistență* : o accepție „slabă" și una „tare"[5].

(ii) Fie $A = \{S_1, \ldots, S_n\}$ o clasă de propoziții.

a. Clasa A este **consistentă** dacă și numai dacă, pentru orice propoziție S, dacă $S \in A$, atunci *non-S* $\notin A$, iar dacă *non-S* $\in A$, atunci $S \notin A$.

b. Clasa A este **consistentă** dacă și numai dacă pentru orice propoziție S_{n+1}, în cazul în care conjuncția propoziției S_{n+1} cu S_1 **și** ... **și** S_n implică (logic) atît propoziția S, cît și propoziția *non-S*, atunci $S_{n+1} \notin A$.

În (ii) prin *non-S* am simbolizat o propoziție negată: *Nu este adevărat că* ⟨*Ion doarme*⟩ este negația propoziției *Ion doarme*.

Sub a. se definește accepția *slabă* a conceptului de consistență. În conformitate cu această definiție, o clasă de propoziții este consistentă atunci și numai atunci cînd clasa este astfel încît printre membrii ei nu figurează o propoziție oarecare împreună cu negația acestei propoziții. Conform cu (ii) a., o clasă de propoziții ca {*Plouă. Ion stă acasă azi. Astăzi este luni. Ion merge lunea la bibliotecă. Ion nu stă acasă azi*} este inconsistentă, deoarece acestei clase îi aparține atît propoziția *Ion stă acasă azi*, cît și negația acesteia, *Ion nu stă acasă azi*.

Sub b. se definește accepția *tare* a conceptului de consistență : o clasă este consistentă atunci și numai atunci cînd despre orice propoziție, S, spunem că aparține clasei numai cu condiția ca din conjuncția lui S cu conjuncția tuturor propozițiilor din clasa respectivă să nu rezulte logic o contradicție. Înainte de a exemplifica această situație, vom atrage atenția asupra unei legi logice, anume aceea că o conjuncție logică implică logic pe fiecare din membrii ei : conjuncția S_1 **și** S_2 implică logic (=din conjuncția respectivă se poate deduce) atît S_1, cît și S_2 (această regulă derivă din însăși definiția conjuncției logice, care este

adevărată atunci și numai atunci cînd toți conjuncții sînt adevărați, cf. aici mai sus, § **13.** (i) 1°).

O altă regulă pe care o menționăm este aceea a *inferenței existențiale* : „ceea ce este adevărat pentru un singur individ este adevărat pentru *unii*". Deci din *Acest creion este roșu* se deduce logic *Unele creioane sînt roșii*. După aceste precizări, putem considera spre exemplificare clasa de propoziții {*Toate lebedele sînt albe. Frunzele sînt verzi. Toți cîinii latră*}. Să considerăm acum propoziția *Această lebădă nu este albă*. Din ultima propoziție se deduce logic *Unele lebede nu sînt albe*. Să presupunem acum că propoziția *Această lebădă nu este albă* aparține clasei menționate. Din conjuncția acestei propoziții cu conjuncția celorlalte propoziții ale clasei rezultă o conjuncție care implică logic pe fiecare dintre conjuncți, deci și propoziția *Toate lebedele sînt albe*; în același timp, aceeași conjuncție implică logic și propoziția *Această lebădă nu este albă*. La rîndul ei, această ultimă propoziție implică logic, pe baza regulii de inferență existențială, propoziția *Unele lebede nu sînt albe*. Mai departe, dat fiind faptul că orice propoziție existențială negativă este echivalentă logic cu negația universalei corespunzătoare, urmează că existențiala negativă : *Unele lebede nu sînt albe* este logic echivalentă cu *Nu este adevărat că toate lebedele sînt albe*. Se poate observa că această ultimă propoziție este negația primei propoziții pe care am dedus-o din clasa de propoziții din exemplul pe care îl discutăm, și anume *Toate lebedele sînt albe*. Urmează că, în cazul în care facem ipoteza că propoziția *Această lebădă nu este albă* aparține clasei în discuție, trebuie să admitem că din această clasă se deduce atît propoziția *Toate lebedele sînt albe*, cît și negația acestei propoziții : *Nu este adevărat că toate lebedele sînt albe*. Admițînd această ipoteză, ajungem la contradicție, ceea ce înseamnă că ipoteza este falsă, deci că propoziția *Această lebădă nu este albă* **nu face parte** din clasa considerată. Spre deosebire de (ii) a., care prevede numai condiția ca într-o clasă de propoziții să nu figureze în același timp o propoziție și negația ei, (ii) b. stipulează o condiție mai tare, în sensul că, o clasă de propoziții poate satisface condiția (ii) a., fără a o satisface pe aceea ca propozițiile pe care le conține să nu implice logic contradicția. Se poate observa că clasa de propoziții A = {*Toate lebedele sînt albe. Frunzele sînt verzi. Toți cîinii latră. Această lebădă nu este albă*} nu este incon-

Scanned with OKEN Scanner

sistentă în acord cu (ii) a., dar este inconsistentă în acord cu (ii) b. Mai exact : *satisface* condiţia de consistenţă (ii) a., în sensul că nici una dintre propoziţii nu este negaţia vreuneia din celelalte propoziţii, deşi *nu satisface* condiţia (ii) b., în sensul că ultima propoziţie, în conjuncţie cu conjuncţia celorlalte, implică logic o contradicţie.

Uneori contradicţia poate fi implicată logic de o clasă de propoziţii numai cu condiţia unei anumite *relaţii de sens* existente între anumite cuvinte care figurează în structura propoziţiilor clasei. Vom lua un exemplu foarte simplu, numai cu scopul de a face clar modul în care anumite relaţii de sens dintre cuvintele unor propoziţii pot duce la contradicţie. Fie clasa $A = \{$*Am primit multe scrisori de la X. Scrisoarea primită ieri de mine era semnată de X. Nu este adevărat că scrisoarea primită ieri de mine era iscălită de X.*$\}$. Din conjuncţia ultimei propoziţii cu conjuncţia primelor două, se deduce logic adevărul următoarelor propoziţii :

1° *Scrisoarea primită ieri de mine era semnată de X.*
2° *Nu este adevărat că scrisoarea primită ieri de mine era iscălită de X.*

Clasa A nu este inconsistentă, în sens slab, întrucît nici una dintre propoziţii nu este negaţia vreuneia din celelalte. [NB : propoziţiile „. . .*era semnată de X*" şi „. . .*era iscălită de X*" **nu sînt identice,** întrucît au predicate distincte ; în consecinţă, ultima propoziţie nu poate fi considerată negaţia celei de a doua.] Aceeaşi clasă pare a nu fi inconsistentă nici în sens tare, întrucît 2° nu reprezintă negaţia propoziţiei 1°. Cu toate acestea, pe baza unei reguli care permite substituţia sinonimelor în orice context (care nu e intensional) fără să se modifice valoarea de adevăr a propoziţiei în care se face substituţia, prin înlocuirea *semna/iscăli* în 1° obţinem :

3° *Scrisoarea primită ieri de mine era iscălită de X*, ceea ce înseamnă că 3° rezultă din 1° (prin substituţia menţionată). Dar 3° nu este altceva decît negaţia propoziţiei 2°, de unde rezultă că apartenenţa la *A* a propoziţiei *Scrisoarea primită de mine ieri nu era iscălită de X* face ca clasa *A* să implice contradicţia, adică face ca *A* să fie o clasă inconsistentă.

Trebuie observat însă că ceea ce ne permite să deducem propoziţia 3° din A este tocmai **sinonimia** (=identitatea de sens dintre *semna* şi *iscăli*, adică faptul că celor două cuvinte li se asociază prin regulile semantice ale

Scanned with OKEN Scanner

limbii române *intensiuni* şi, prin aceasta, *extensiuni* identice). Aşadar 3° se obţine din 2° nu pe baze strict formale, ci pe **baza sensului** cuvintelor (descriptive) *semna* şi *iscăli* care figurează în ultimele două propoziţii ale clasei A. Posibilitatea de a deduce pe 3° din 2° este deci *condiţionată semantic* : 3° se poate deduce din 2° numai cu condiţia ca *iscăli* şi *semna* să fie identice din punctul de vedere al sensului, sau adevărul propoziţiei 3° *decurge din* adevărul propoziţiei 2°, numai cu condiţia ca predicatele celor două propoziţii să fie sinonime.

După cum se ştie, adevărul (falsul) unei propoziţii (sau al relaţiei dintre două propoziţii) **bazat exclusiv pe sens** (şi nu pe o confruntare a aserţiunii cu starea reală a universului) se numeşte **adevăr analitic** [6]. Vom spune că A este nu *logic* inconsistentă, ci **analitic inconsistentă.** Fără a intra în detaliile demonstraţiei, pentru a nu complica prea mult expunerea, vom spune că o clasă de propoziţii ca {*X n-a fost niciodată însurat. X este celibatar. X a primit acum o cravată de la soţia sa*} este analitic inconsistentă, întrucît *X este celibatar* implică pe baza sensului propoziţia *X nu are soţie*, iar această propoziţie nu poate fi adevărată împreună cu propoziţia *X a primit o cravată de la soţia sa*. Alte situaţii în care, pe baza unor anumite relaţii de sens dintre anumite cuvinte care apar în structura propoziţiilor unei clase, se ajunge la contradicţie se pot imagina cu destulă uşurinţă, aşa încît nu este necesar să insistăm asupra lor. Am discutat situaţiile de mai sus numai pentru a putea face destul de clară distincţia între *consistenţa logică* (definită sub (ii) a. şi/sau b.) şi ceea ce am numit *consistenţa analitică.*

În urma acestei precizări, putem reformula explicaţia termenului de *coerenţă* după cum urmează :

(iii) Fie $A = \{S_1, ..., S_n\}$ o clasă oarecare de propoziţii. Orice şir de propoziţii $\langle S_1, ..., S_n \rangle$, în care intră ca elemente constitutive *toate* elementele din A, este **coerent** dacă şi numai dacă A este o clasă de propoziţii **logic** şi **analitic consistentă**..

Pornind acum de la ideea uzuală că *textul este un şir coerent de propoziţii*, vom înlocui termenul insuficient de precis de *coerenţă* cu cel mai exact de *consistenţă* definit sub (iii).

(iv) Fie $\langle S_1, ..., S_n, \rangle$ un şir oarecare de propoziţii şi A o clasă de propoziţii, astfel încît pentru orice propoziţie, S, $S \in A$ dacă şi numai dacă $S \in \langle S_1, ..., S_n \rangle$.

Scanned with OKEN Scanner

$\langle S_1, \ldots, S_n \rangle$ este un **text** dacă și numai dacă clasa A este **logic și analitic consistentă.**

Înainte de a încerca o evaluare a cestei înlocuiri a conceptului mai puțin precis de coerență cu cel de *consistență*, sînt necesare cîteva explicații în legătură cu (iv). Condiția de textualitate a unui șir de propoziții (=condiția în care un șir de propoziții este un text) este aceea ca mulțimea de propoziții din care este alcătuit șirul să fie consistentă din punct de vedere logic și analitic. Trebuie observat că, din aceeași mulțime de propoziții, se pot forma mai multe șiruri, prin dispunerea liniară a propozițiilor respective : fie $A = \{a, b, c\}$, unde a, b, c sînt propoziții ; din A se pot alcătui șirurile $\langle a\ b\ c \rangle$, $\langle a\ c\ b \rangle$, $\langle c\ a\ b \rangle$, etc. Din (iv) rezultă că, în cazul în care A este logic și analitic consistentă, oricare dintre șirurile $\langle a\ b\ c \rangle$, $\langle a\ c\ b \rangle$, $\langle c\ a\ b \rangle$ este consistent.

Cele arătate revin la a spune, spre exemplu, că deoarece clasa de propoziții {*Astăzi este 24 noiembrie. Afară este cald. Ion pleacă la plimbare*} este logic și analitic consistentă, șirurile

(v) 1° ⟨*Astăzi este 24 noiembrie. Afară este cald. Ion pleacă la plimbare.*⟩
2° ⟨*Afară este cald. Astăzi este 24 noiembrie. Ion pleacă la plimbare.*⟩
3° ⟨*Ion pleacă la plimbare. Afară este cald. Astăzi este 24 noiembrie.*⟩
4° ⟨*Afară este cald. Ion pleacă la plimbare. Astăzi este 24 noiembrie.*⟩

. . . . . .

sînt toate *texte*.

Deși explicarea [7] termenului de *coerență* prin acela de consistență pare a fi, la prima vedere, suficient de conformă cu intuiția noastră, un examen mai atent al faptelor arată că, prin echivalarea celor doi termeni, ajungem, în anumite situații, la rezultate nesatisfăcătoare.

Avem în vedere în primul rînd situația în care o clasă de propoziții este perfect consistentă, fără ca șirurile obținute din propozițiile care îi aparțin să poată fi considerate *coerente*, în accepția uzuală a termenului. Revenind la exemplul (2) din § **6**, trebuie să observăm că o clasă de propoziții ca {*Luna este satelitul pămîntului. Cartea pe care mi-a împrumutat-o Y este foarte interesantă. De la București la Constanța sînt mai mult de 200 de kilometri. Cîinii latră*} este atît logic, cît și analitic consistentă. Cu toate acestea, nici șirul (2) (din § **6**.), nici alte șiruri obți-

nute prin dispunerea lineară a propoziţiilor acestei clase, ca de exemplu :

(vi) 1° ⟨⟨*Cîinii latră.*⟩$_{S_1}$ ⟨*De la Bucureşti la Constanţa sînt mai mult de 200 de kilometri.*⟩$_{S_2}$ ⟨*Cartea pe care mi-a împrumutat-o Y este foarte interesantă.*⟩$_{S_3}$ ⟨*Luna este satelitul pămîntului.*⟩$_{S_4}$⟩

2° ⟨⟨*Cartea pe care mi-a împrumutat-o Y este foarte interesantă.*⟩$_{S_1}$ ⟨*Luna este satelitul pămîntului.*⟩$_{S_2}$ ⟨*Cîinii latră*⟩$_{S_3}$ ⟨*De la Bucureşti la Constanţa sînt mai mult de 200 de kilometri.*⟩$_{S_4}$⟩

etc. nu pot fi acceptate, în condiţii normale, ca şiruri *coerente*, deci ca *texte*.

Această situaţie ne determină să considerăm că noţiunea de *coerenţă* nu se poate reduce la aceea de *consistenţă* (logică şi/sau analitică), fără ca, prin această reducţie să ajungem la rezultate contra-intuitive. Urmează de aici că noţiunea de *consistenţă* nu poate fi luată ca „explicans" pentru conceptul de *coerenţă*, întrucît cei doi termeni nu pot fi înţeleşi ca spunînd aproximativ acelaşi lucru.

În al doilea rînd, trebuie să luăm în consideraţie o situaţie oarecum opusă : există secvenţe de propoziţii al căror caracter *coerent* nu poate fi pus de nimeni la îndoială şi care, la un examen logic aprofundat, se dovedesc a „ascunde" o anumită inconsistenţă. Astfel, încercarea lui Frege [8] de a fundamenta aritmetica pe bazele logicii (=de a deriva din logică principalele teoreme ale aritmeticii şi de a defini noţiunile de bază ale acesteia în calitate de structuri logice) s-a dovedit, în urma unei investigaţii amănunţite întreprinse de Bertrand Russell, a conduce la paradox. Această descoperire îi este comunicată lui Frege de către autorul ei într-o scrisoare [9], în 1902. Dacă am accepta ideea că un şir de propoziţii este un text dacă şi numai dacă propoziţiile care îl alcătuiesc formează o clasă consistentă, ar trebui să ajungem la concluzia absurdă că *Legile fundamentale ale aritmeticii* a lui Frege „a încetat" de a mai fi un text în 1902 cînd Rusell a dovedit că teoria lui Frege (deci propoziţiile care alcătuiesc lucrarea) implică un paradox! Ceea ce este absurd într-o astfel de concluzie este, pe de o parte, faptul că admitem că aceeaşi suită de propoziţii *este text pînă la o dată anumită* şi *încetează* de a mai fi text după această dată şi, pe de altă parte, faptul că textualitatea unui şir de propoziţii este făcută dependentă de o trăsătură (=consistenţa) care, de fapt, în cele mai

Scanned with OKEN Scanner

multe situații, se află dincolo de posibilitățile de detectare ale vorbitorilor obișnuiți [10].

Dacă este să precizăm felul în care sensul propozițiilor unui șir intervine în crearea impresiei de *coerență*, ni se pare a fi în mai mare concordanță cu modul de funcționare reală a limbii să spunem că impresia de coerență (=tot unitar) este dată de sensurile propozițiilor unei secvențe, în măsura în care aceste sensuri se dispun într-o succesiune care este mai mult sau mai puțin conformă cu ceea ce locutorii, în raport cu o anumită situație (de comunicare), **se așteaptă** să urmeze în relatarea (unui eveniment, a unei stări de lucruri) începută prin enunțarea unei (unor) propoziții. Acest principiu — credem — poate constitui o explicație suficient de intuitivă pentru faptul că șiruri ca cele de sub (vi) aici mai sus fac impresia de incoerență, deși clasa de propoziții din care aceste șiruri sînt alcătuite este perfect consistentă.

Se poate observa însă că acest mod de a lua în considerație sensul propozițiilor reflectă nu relațiile **intrinseci** dintre sensurile propozițiilor, ci relațiile pe care *locutorii* le stabilesc între aceste sensuri, în dependență de anumite circumstanțe ale comunicării. Aceste relații se traduc obiectiv prin aceea că locutorii *se așteaptă* ca, după o anumită propoziție sau după anumite propoziții (evident, privite din punctul de vedere al *sensului* sau *sensurilor*), să urmeze mai curînd propoziția S^1, pentru că are sensul X, decît propoziția S^j, pentru că are sensul Z.

Dar, după cum ușor se poate observa, acest mod de a înțelege coerența nu se bazează pe relația *semn — domeniu de referință*, deci nu este subsumat semanticii, ci se bazează pe modul în care *vorbitorii se raportează la sensul propozițiilor*, mai exact, se bazează pe raportarea acestor sensuri la un sistem de „așteptări", deci se subsumează *pragmaticii*.

Concluzia celor discutate în acest paragraf este că ideea de *coerență* poate fi precizată nu în termeni semantici, ci pragmatici, și că încercarea de a o defini semantic duce la rezultate contra-intuitive.

19. Coerență și co-referință. Concluzia la care am ajuns în § **7** sub (iv) cu privire la funcția de „concatenare" a pro-formelor a fost, pe de o parte, că nu putem vorbi de funcția de „concatenare" a acestora decît în momentul în care părăsim domeniul sintaxei, pentru a intra în domeniul semantic : dacă pronumele exprimă o „legătură" între

Scanned with OKEN Scanner

propoziţii, el o face numai prin aceea că pronumele este *co-referenţial* cu antecedentul său; deci, în cazul în care se stabileşte prin pronume o legătură între propoziţii, această legătură este semantică şi nu sintactică. Pe de altă parte, am văzut că însăşi co-referenţialitatea unei pro-forme şi a antecedentului ei nu este decît un caz particular al relaţiei semantice dintre o pro-formă şi antecedenţi.

În acest paragraf vom căuta să stabilim dacă raportul de co-referenţialitate dintre pro-formă şi antecedentul ei este într-adevăr guvernat de o regulă semantică sau dacă nu cumva este guvernat de reguli cu un alt caracter. Vom avea în vedere pronumele, mai exact, pronumele personal de persoana a 3-a. Concluziile se pot extinde fără dificultate asupra comportamentului semantic al pro-formelor, în general.

Mai întîi, trebuie să atragem atenţia asupra unei inadvertenţe de limbaj care se comite atunci cînd se vorbeşte despre *co-referenţialitate* în legătură cu relaţia semantică dintre un pronume şi antecedentul (eventual subsecventul) său.

În cercetările de semantică mai noi şi cu un caracter mai pronunţat formalizat [11], pronumele personal de persoana a 3-a singular este considerat o *variabilă* a limbajului natural. Dacă ne gîndim la faptul că, în limbajele formalizate, ca cel al logicii matematice sau al matematicii etc., o variabilă poate fi, în principiu, substituită cu oricare din *constantele* (de un anumit rang sau tip) în locul cărora stă, relaţia dintre pronumele-substitut şi noţiunea de „variabilă" ne apare destul de clară. Vom da un exemplu foarte simplu din limbajele logice, anume din calculul predicatelor. Dacă prin P simbolizăm un predicat (din calculul predicatelor) care are ca extensiune o clasă de obiecte individuale, A_p, şi ca intensiune o anumită proprietate, α, atunci dacă b reprezintă „numele" (în sensul de „nume propriu" sau de „etichetă" cu ajutorul căreia distingem un anumit individ, din domeniul de referinţă, de toţi ceilalţi indivizi ai domeniului), atunci $P\,b$ alcătuieşte o *propoziţie* (din calculul predicatelor), iar sensul acestei propoziţii este „individul b aparţine clasei A_p" sau „individul b are proprietatea α". Dacă $a, b, c, \ldots, a_1, a_2, \ldots, b_1, b_2, \ldots$ este lista tuturor numelor pentru obiectele din domeniul de referinţă, putem

conveni că x din Px este o variabilă care stă în locul oricăruia dintre „numele" a, b, c, . . ., a_1, a_2, . . . etc.

Ceea ce deosebește o expresie ca Pb (alcătuită dintr-un predicat și o *constantă* individuală) de o expresie ca Px (alcătuită dintr-un predicat și o *variabilă* individuală) este faptul că Pb este o **propoziție** propriu-zisă, în timp ce Px nu este o propoziție, ci o **matrice propozițională** sau o **propoziție matricială.** Deosebirea dintre o propoziție și o matrice propozițională constă în aceea că pentru oricare propoziție se poate decide dacă este *adevărată* (=dacă obiectul individual denumit de b „*aparține* clasei A_p" sau „are proprietatea α") sau dacă este *falsă* (=dacă obiectul denumit de b „*nu aparține* clasei A_p" sau „*nu are* proprietatea α"), în timp ce, în legătură cu o matrice ca Px, nu se poate spune nici dacă este adevărată, nici dacă este falsă, întrucît prin x nu identificăm nici un element al domeniului și, prin urmare, întrucît lui x nu-i corespunde un anumit obiect, nu putem decide dacă acesta are sau nu are o anumită proprietate sau dacă aparține sau nu aparține unei anumite clase. Întrucît, așa cum am văzut (cf. cap. 3), sensul unei propoziții este valoarea ei de adevăr, sensul unei propoziții matriciale nu poate fi determinat deoarece valoarea ei de adevăr nu-i poate fi determinată. În sfîrșit, menționăm faptul că o matrice propozițională poate fi transformată în propoziție prin acordarea unei anumite valori variabilei pe care o conține : dacă Px este o matrice, atunci $Px \wedge (x = b)$ (unde semnul $\wedge$ notează conjuncția logică) este o *propoziție* deoarece x avînd valoarea b, putem decide dacă obiectul desemnat de b are sau nu are proprietatea α.

Din precizările făcute mai sus rezultă cu claritate de ce considerăm că în cazul pronumelor nu se poate vorbi de co-refereționalitate în raport cu antecedentul (sau subsecventul) lor : nu putem vorbi despre „referentul" unei variabile (deci de obiectul unic pe care-l etichetează) întrucît, prin însăși natura ei, o variabilă are ca referent pe *oricare dintre obiectele universului* de referință (întrucît „stă în locul" oricăruia dintre semnele individuale care se referă la obiectele din univers) ; dacă o variabilă nu are referent, este clar că nu poate fi niciodată vorba de un raport de co-referențialitate între o variabilă și un semn care are ca referent un anumit obiect. În aceste condiții, dacă admitem că pronumele sînt variabile (ale limbajului natural), nu putem spune că între un pronume și ante-

Scanned with OKEN Scanner

cedentul său există un raport de co-referință (spre ex., în *L-am întîlnit pe* **Ion. El** *mergea pe stradă*, este incorect să spunem că *Ion* și *el* sînt co-referențiali) întrucît pronumele, ca variabilă, *nu are referință*.

Dacă pronumele este o variabilă, atunci ne putem întreba cum se explică faptul că o propoziție ca

(1) *El mergea pe stradă.*

poate fi înțeleasă, adică poate fi acceptată ca adevărată sau falsă?

Răspunsul la întrebarea noastră poate fi găsit dacă avem în vedere faptul că cel care enunță o propoziție ca (1) nu o face, în condiții normale, decît o dată cu atribuirea unei valori determinate variabilei *el*; altfel spus, în condiții normale, vorbitorul, enunțînd propoziția (1), face în mod simultan și o anumită identificare a lui *el* cu un anumit „nume" al unui obiect din universul de discurs sau cu descripția unui astfel de obiect individual. În mod paralel, enunțînd propoziția (1) în condițiile amintite, vorbitorul presupune că aceeași identificare o face și interlocutorul său, iar acesta din urmă, pentru motive a căror natură nu este cazul să o examinăm aici, chiar *face* această identificare, în condiții normale de comunicare. În cazul în care interlocutorul, din anumite motive, nu reușește să acorde o anumită valoare variabilei, cere vorbitorului să facă în mod explicit identificarea variabilei, printr-o întrebare de forma

(2) a. *Care* **el**? (sau : *Cine este* **el**?)

Răspunsul la (2) a. este o expresie de tipul

(2) b. *El, adică* **Ion.**

sau

(2) c. **El,** *adică* **fratele meu.**

sau

(2) d. **El,** *adică* **prietenul cu care m-am întîlnit aseară.**

Capacitatea unui vorbitor de a da imediat un răspuns ca cele de sub (2), corectînd, sau, mai exact, precizînd în acest fel sensul unui enunț ca (1), atunci cînd interlocutorul nu este în măsură să atribuie o valoare variabilei din (1), precum și faptul că interlocutorul se declară satisfăcut de un astfel de răspuns, iar vorbitorul consideră că, în acest fel, s-a făcut corect înțeles reprezintă o motivare destul de puternică pentru a stabili următorul principiu : în structura „profundă" (pentru a folosi terminologia transformațională) a oricărei aparente propoziții matriciale există o formulă apozitivă de identificare a valorii varia-

Scanned with OKEN Scanner

bilei, formulă de tipul *adică* **A**, unde **A** reprezintă oricare dintre numele (proprii) sau descripţiile cu ajutorul cărora poate fi identificat un obiect (şi numai unul singur) din domeniul de referinţă. Altfel spus, *A* reprezintă orice expresie care, în mod rezonabil, poate fi considerată valoarea atribuită variabilei (în particular, *A* stă în locul unei expresii de forma celor de după *adică* în (2) b.—d.

Vom stabili deci următoarele:

(3) Fie '...el_1, ..., el_n' o propoziţie care conţine variabilele el_1, ..., el_n în diversele poziţii pe care le poate ocupa un nominal în structura propoziţiei; fie A_1, ..., A_n apoziţii de identificare de tipul celor care figurează sub (2) b.—d.; apoziţiile sînt astfel încît pentru A_i, A_j ($1 \leqslant i \leqslant j \leqslant n$) inegalitatea $A_i \neq A_j$ nu este o condiţie necesară.

a. Forma de bază (=structura profundă) a oricărei propoziţii de forma '...el_1, ..., el_n...' este '...el_1, *adică* A_1, ..., el_n', *adică* A_n...'

b. Din orice propoziţie de forma '...el_1, *adică* A_1, ..., el_n, *adică* A_n ...' se poate deriva propoziţia '...el_1, ...el_n ...', prin suprimarea apoziţiilor de identificare.

Conform cu (3) **a.**, o propoziţie ca

(4) *El_1 $îl_2$ întîlneşte pe stradă*

are ca formă de bază propoziţia

(5) *El_1, adică* **Ion**, *$îl_2$, adică pe* **prietenul Mariei**, *întîlneşte pe stradă*,

iar conform cu (3) **b.**, propoziţia (4) este derivată din (5), prin suprimarea apoziţiilor de identificare. Întrucît, în mod evident, o propoziţie de forma (5) poate, de multe ori, să nu fie conformă cu o structură sintactică a unei propoziţii româneşti, este necesar ca regula de suprimare a apoziţiilor de identificare să fie considerată (cel puţin în aceste cazuri) *obligatorie*. Ceea ce este stipulat prin (3) este o structură propoziţională a limbajului natural care este perfect analogă structurilor de forma '$Px \wedge (x = a)$' din limbajele logice, unde '$(x = a)$' corespunde „apoziţiei de identificare" din structura limbajelor naturale.

Dacă admitem ideea că orice enunţ de tipul

(6) *El mergea pe stradă*

este o propoziţie numai în măsura în care are la bază (=este obţinută prin suprimarea apoziţiei de identificare din) propoziţii de tipul

(6') *El*, *adică* **A**, *mergea pe stradă.*

trebuie să admitem că, atunci cînd apare într-o secvenţă, un enunţ de forma (6) trebuie să fie înţeles ca (6'), pentru

Scanned with OKEN Scanner

ca secvența respectivă să poată avea o semnificație. Astfel, dacă în

(7) ⟨⟨*M-am întîlnit cu Ion*⟩$_{S_1}$ ⟨*El mergea pe stradă*⟩$_{S_2}$⟩

el este luat ca simplă variabilă, (7) nu poate avea un sens determinat, întrucît S_2 (din (7)) nu are un sens determinat. Altfel spus : întrucît sensul lui (7) este echivalent cu conjuncția S_1 și S_2 și întrucît valoarea de adevăr a expresiei S_2 nu poate fi stabilită (S_2 *nu* este o propoziție), urmează că nici valoarea de adevăr a conjuncției S_1 și S_2 nu poate fi stabilită ; mai departe, deoarece sensul șirului (7) este echivalent cu sensul conjuncției, trebuie să admitem că nici valoarea de adevăr a șirului nu poate fi determinată.

Realitatea este însă că și atunci cînd apare într-o secvență de propoziții, ca și atunci cînd este enunțată singură, o structură propozițională care cuprinde variabila *el* trebuie interpretată ca avînd la bază propoziția în care *el* (=variabila) este urmat de o apoziție de identificare. Proba o face faptul că, atunci cînd interlocutorul nu poate face o anumită identificare a variabilei (în interiorul unei secvențe de propoziții) sau nu este sigur că identificarea pe care este înclinat s-o facă este cea corectă, acesta pune o întrebare de forma (2) a., la care vorbitorul trebuie să răspundă făcînd explicită apoziția de identificare. Un șir de propoziții ca

(8) ⟨⟨*M-am întîlnit cu Ion și cu Gheorghe*⟩$_{S_1}$ ⟨*El se uita la o vitrină*⟩$_{S_2}$⟩

nu poate fi exact înțeles (tot așa cum nici (1) nu putea fi înțeleasă exact), întrucît *el* poate avea, printre altele, și valoarea *Ion* și valoarea *Gheorghe*. Pentru o înțelegere corectă, interlocutorul va formula întrebarea (2) a., la care vorbitorul va face explicită identificarea pe care a avut-o în vedere printr-un răspuns ca

(7) a. *El, adică* **Ion**

sau

(7) b. *El, adică* **Gheorghe**

sau, eventual, chiar și

(7) c. *El, adică* **fratele Mariei.**

Urmează de aici că :

(9) Chiar atunci cînd apare într-un șir de propoziții, o structură propozițională conținînd una sau mai multe variabile (=pronume) are la bază o propoziție în care fiecare dintre variabile este urmată de o apoziție de identificare.

Scanned with OKEN Scanner

În momentul de faţă sîntem în măsură să discutăm în termeni mai clari rolul pe care l-am putea numi de „concatenare semantică" jucat de pronume (mai general, de pro-forme).

Ideea foarte răspîndită în legătură cu un şir de propoziţii ca (7) este că, *în mod normal*, pronumele *el* este în situaţii de acest tip „co-referenţial" (pentru a folosi modul curent de vorbire) cu antecedentul său, anume cu *Ion*. Conform cu concluzia la care am ajuns sub (9), referindu-ne la (7), va trebui să spunem că la baza acestui şir stă şirul :

(7′) ⟨⟨*M-am întîlnit cu Ion*⟩$_{S_1}$ ⟨*El, adică* **Ion**, *mergea pe stradă*⟩$_{S_2}$⟩

şi că, în (7′), ceea ce, în mod uzual, se consideră a fi „antecedentul" unui pronume figurează în mod obligatoriu după *adică* din apoziţia de identificare. Lărgind puţin formularea, vom spune că opinia foarte răspîndită este că *el* are în mod normal un „antecedent" (deci *el* este în mod normal un substitut) şi că acest antecedent este, iarăşi în mod normal, cel mai apropiat substantiv.

Fără a mai lua în consideraţie „distanţa" dintre *el* şi antecedentul său, vom transpune în termenii noştri această opinie foarte răspîndită după cum urmează

(10) Fie ‘ . . .*A* . . .’ o propoziţie oarecare, în care A este un nume (propriu) sau o descripţie a unui obiect oarecare şi numai a unuia singur din universul de referinţă ; fie ‘ . . . *el, adică B*, . . .’ o propoziţie diferită de prima în care *el, adică B* este unul dintre constituenţi.

Pentru orice şir de propoziţii de forma
⟨ . . .⟨ . . .*A* . . .⟩S_i ⟨ . . .*el, adică B* . . .⟩S_j . . .⟩, $B = A$.

În (10) se spune că în cazul în care propoziţia S_j care conţine pe *el* identificat cu *B* urmează într-un şir după o propoziţie care conţine numele propriu sau descripţia *A*, atunci *el* trebuie identificat cu această descripţie (adică *B* din S_i trebuie să fie identic cu *A* din S_j).

În continuare, ne propunem să arătăm mai întîi că o regulă ca (10) nu poate avea un caracter general.

Vom considera următoarele două exemple :

(11) ⟨⟨*Lui Ion nu-i plac merele*⟩$_{S_1}$ ⟨*El mănîncă un măr* ⟩$_{S_2}$⟩

(12) ⟨⟨*Este ora* 4⟩ $_{S_1}$ ⟨*Ion doarme*⟩$_{S_2}$ ⟨*El cîntă acum la pian*⟩$_{S_3}$⟩

Scanned with OKEN Scanner

În ce privește exemplul (11), va trebui să spunem, conform cu (9), că acest șir are structura :

(11′) $\langle\langle$*Lui Ion nu-i plac merele*$\rangle_{S_1}\langle$*El, adică* **A**, *mănîncă un măr*$\rangle_{S_2}\rangle$

și, mai departe, conform cu (10), că (11′) este, în mod obligatoriu :

(11″) $\langle\langle$*Lui Ion nu-i plac merele*$\rangle_{S_1}\langle$*El, adică* **ION**, *mănîncă un măr*$\rangle_{S_2}\rangle$

Se poate observa însă că, în raport cu conținutul propoziției S_1 (din 11″), identificarea lui *el* cu *Ion* pare mai puțin „firească" decît identificarea lui *el* cu un nume (sau descripție) care să aibă un alt referent decît acela pe care îl are *Ion*, deoarece după afirmația faptului că „lui Ion nu-i plac merele" am fi mai curînd înclinați, în cazul în care *el* este identificat cu *Ion*, să așteptăm o propoziție care să spună că acesta se conformează gustului său și *nu* mănîncă ceea ce nu-i place ; am fi deci înclinați să ne așteptăm ca *el* să fie identificat cu numele (sau descrierea) altui individ.

Concluzia celor arătate este că, dacă în raport cu (7), ni se pare perfect justificată ideea comună că *el* este „co-referențial" cu antecedentul său, îndeplinind în felul acesta rolul de element de „concatenare" semantică în legătură cu (11), aceeași idee nu ne apare în aceeași măsură firească.

În ce privește exemplul (12), va trebui să spunem că la baza acestui șir stă șirul

(12′) $\langle\langle$*Este ora 4*$\rangle_{S_1}\langle$*Ion doarme*$\rangle_{S_2}\langle$*El, adică* **A**, *cîntă acum la pian*$\rangle_{S_3}\rangle$

și că în (12′) avem

(12″) $A = Ion$,

conform cu (10).

Se poate observa însă că, dacă în raport cu (11), ideea „co-referențialității" părea mai firească, în raport cu (12), aplicarea regulii (10) duce la un rezultat ce ni se pare în contradicție cu ceea ce ne putem reprezenta printr-o stare de lucruri „normală" : într-o astfel de stare, nu ne putem aștepta ca cineva să doarmă și, în același timp, să cînte la pian. Mai mult : putem spune că o structură de bază în care pentru A din (12′) avem $A \neq Ion$, de ex :

(12‴) $A =$ *fratele Mariei*,

ni se pare mult mai aptă de a descrie o stare de lucruri pe care o putem socoti „normală".

Scanned with OKEN Scanner

Examenul ultimelor două exemple ne duce la concluzia că o regulă ca (10) nu poate fi acceptată: există situații (de tipul celei ilustrate prin (12)) în care aplicarea acestei reguli ar duce la rezultate care contrazic modul firesc de înțelegere a propozițiilor. În plus, atragem atenția asupra faptului că acceptarea unei reguli ca (10) ar implica ideea că orice ocurență a lui *el* are funcție anaforică, ceea ce este inexact, în conformitate cu orice gramatică. Dacă însă nu putem accepta regula (10) printre regulile (semantice) ale unui limbaj natural, ne putem întreba atunci prin ce anume se realizează funcția de „concatenare" semantică a pronumelor? Întrucît o pro-formă ca *el* este o variabilă care uneori are ca valoare un nume (sau descripție) antecedent(ă) și alte ori are ca valoare un nume (sau descripție) *diferit*(ă) de numele (descripția) cu rol de antecedent și cum de „concatenare" semantică nu poate fi vorba decît în primul caz, trebuie să spunem că pro-formele „concatenează" numai atunci cînd au un antecedent și au un antecedent numai atunci cînd „concatenează". Atîta timp cît prezența sau absența unui autentic antecedent nu poate fi determinată în mod *independent* de ceea ce se numește în mod curent „co-referențialitate" și cum aceasta din urmă este însăși „concatenarea" semantică, rezultă că prezumtivul rol al pro-formelor de a asigura coerența unui șir de propoziții este iluzoriu. Atribuirea acestui rol se bazează pe o generalizare nejustificată a unor situații, ca cea din (7), unde faptul că *el* are un antecedent este evident.

Interesantă pentru discuția noastră este încercarea de a explica faptul că, în anumite situații, ca (7) de mai sus, considerăm aproape cu totul neproblematică funcția de „reluare" (anaforică) a pronumelui.

Dacă luăm în considerație și exemplele (11) și (12) vedem că, în fond (în măsura în care facem abstracție de regula care cere ca la baza oricărei construcții cu *el* să stea o construcție în care identificarea variabilei să fie explicită), interpretarea pronumelui ca element cu funcție anaforică este determinată de ceea ce vorbitorii *se așteaptă* „să spună" propoziția din care face parte *el*, după cele ce au fost spuse de propoziția precedentă. În (7) este „mai de așteptat" ca variabila *el* să aibă ca valoare numele individului *Ion* despre care se vorbește în propoziția precedentă; în (11) este de așteptat aproape în egală măsură ca *el* să aibă sau să nu aibă această

Scanned with OKEN Scanner

valoare, în timp ce în (12) este aproape în contradicție cu așteptările vorbitorilor ca *el* să aibă valoarea *Ion*. Trebuie să observăm, în sfîrșit, în sprijinul acestei constatări, că în

(11) a. ⟨⟨*Lui Ion nu-i plac merele*⟩$_{S_1}$ ⟨*Fratele Mariei mănîncă un măr*⟩$_{S_2}$⟩

(12) a. ⟨⟨*Este ora 4*⟩$_{S_1}$ ⟨*Ion doarme*⟩$_{S_2}$ ⟨*Fratele Mariei cîntă la pian*⟩$_{S_3}$⟩

apariția propoziției S_2 după S_1 în (11) a. este conformă cu așteptările vorbitorilor în exact aceeași măsură în care apariția propoziției S_2 după S_1 este conformă cu așteptările în

(11) b. ⟨⟨*Lui Ion nu-i plac merele*⟩$_{S_1}$ ⟨*El, adică* **fratele Mariei,** *mănîncă un măr*⟩$_{S_2}$⟩;

în mod analog, apariția propoziției S_3 după S_2 în (12) a. este în exact aceeași măsură conformă cu așteptările, ca apariția propoziției S_3 după S_2, în

(12) b. ⟨⟨*Este ora 4*⟩$_{S_1}$ ⟨*Ion doarme*⟩$_{S_2}$ ⟨*El, adică* **fratele Mariei,** *cîntă la pian*⟩$_{S_3}$⟩

Observația de mai sus vine în sprijinul ideii că, în cazul pronumelor, însăși atribuirea unei valori anaforice nu este reglată de altceva decît de măsura în care funcția anaforică este sau nu este conformă cu așteptările vorbitorilor cu privire la informația semantică furnizată de o propoziție, S_j, care urmează după o altă propoziție, S_i.

Din cele discutate în acest paragraf rezultă că, în măsura în care pro-formele contribuie la „concatenarea" semantică a propozițiilor unui șir, această contribuție nu se realizează prin „sensul" pro-formelor, ci prin felul în care *vorbitorii se raportează* la sau *consideră* acest sens: un șir ca (12) b. pare a fi *coerent* întrucît starea descrisă prin S_3 este mai conformă cu așteptările vorbitorilor după informația adusă de S_1 și S_2 decît starea descrisă de ⟨*El, adică* **Ion,** *cîntă la pian*⟩; întrucît (12) b. este coerentă exact în aceeași măsură în care este (12) a., ni se impune concluzia că prezența pronumelui nu are absolut nici un rol în „legarea" semantică a propozițiilor.

20. Ideea de „coerență" și „structura profundă" a textului. Unii cercetători au considerat că ceea ce asigură *coerență* unei succesiuni de propoziții este o anumită **organizare** a acestei succesiuni, realizată prin intermediul unui sistem de relații care, de cele mai multe ori, nu apar în formă explicită în dispunerea lineară a propozițiilor din succesiunea respectivă. Acest sistem de organizare, care

Scanned with OKEN Scanner

nu este aparent, dar care guvernează înlănțuirea propozițiilor, este considerat a fi *structura profundă a textului* (*SPT*) și este analogul, în planul structurii textuale, al structurii profunde a propoziției (*SPP*) despre care se vorbește în gramatica transformațională de după 1965 [12].

Cum, o dată cu dezvoltarea în interiorul gramaticii transformaționale a așa-numitei „semantici generative", s-a acreditat ideea că SPP nu este altceva decît structura *semantică* abstractă a propoziției și că regulile de transformare au rolul de a converti această structură abstractă în structura concretă sintactică [13], s-a ajuns, după toate aparențele, cel puțin la cei care au mers pe linia extinderii transformaționalismului la teoria textului, la ideea identificării oarecum necesare între noțiunea de *structură profundă* (a propoziției sau, prin generalizare, a textului) și aceea de *structură semantică*. De aici și frecvența mare [14] a unei expresii ca *semantico-sintactice*, atunci cînd se vorbește în teoria textului despre relațiile care se stabilesc între constituenții unui text, expresie care reflectă în fond credința dacă nu în caracterul indiscernabil al celor doi termeni (*sintaxă*, *semantică*), cel puțin în inutilitatea unei separări a conținuturilor.

Nu este cazul să stabilim aici dacă și în ce măsură este justificată calificarea de „reprezentare *semantică*" dată de transformaționaliști structurii profunde a propoziției și, prin urmare, structurii profunde a textului. Pentru uzul discuției noastre, vom admite ca ipoteză de lucru (și *numai* ca ipoteză de lucru) că SPT este reprezentarea „semantică" sau „semantico-sintactică" a relațiilor care guvernează înlănțuirea propozițiilor unui text și vom încerca să stabilim valoarea acestui concept în raport cu noțiunea de textualitate. Deși elaborată cu mai bine de 12 ani în urmă, teoria lui Van Dijk [15] prin care *coerența* (legarea *semantică* a propozițiilor) se explică prin SPT are meritul de a fi rămas cel mai elaborat sistem în ai cărui termeni se încearcă explicarea coerenței unei succesiuni de propoziții prin structura (semantico-sintactică) care guvernează înlănțuirea acestor propoziții. Acesta este motivul pentru care, în cele ce urmează, vom discuta relația *coerență* — *SPT* referindu-ne la Van Dijk.

În acord cu Van Dijk, textul trebuie conceput ca avînd o structură de suprafață constituită din propozițiile care îl alcătuiesc și o structură profundă globală care poate fi

Scanned with OKEN Scanner

considerată un fel de „rezumat semantic" (engl. *semantic abstract*) care se află la baza textului [16].

Structura globală sau macro-structura (în terminologia autorului) unui text sau SPT (în terminologia pe care am adoptat-o aici) este izomorfă cu structura care stă la baza unei propoziții. Ipoteza analogiei de structură dintre *propoziție* și *text* este sugerată de posibila co-extensivitate a celor doi termeni : un text poate să constea dintr-o singură propoziție [17].

Acest fapt banal — consideră Van Dijk — arată că „macro-structurile, în principiu, nu sînt diferite de structurile abstracte de la nivelul propoziției" [18]. Iar mai departe : „Dacă aceasta este adevărat, structurile de suprafață pot deveni gradual și linear mai complexe, în timp ce structura lor profundă va conserva în linii mari forma unei structuri propoziționale" (engl. *the form of a sentential proposition*); formularea se explică prin faptul că *sentence* și *proposition* au sensuri diferite în engleză ; ceea ce se numește *proposition* se poate exprima prin mai multe *sentences* [19].

Cum *SPS* a unei propoziții, *S*, nu este altceva decît „forma logică" a acestei propoziții, Van Dijk pornește de la ideea că, dată fiind identitatea de natură dintre macrostructuri și „structurile abstracte" ale propozițiilor, macrostructura unui text, *T*, nu este altceva decît „forma logică" a propoziției care exprimă conținutul textului respectiv. Specificarea acestei „forme logice" se face prin reguli de aceeași natură cu cele utilizate în specificarea „formei logice" a propoziției. Forma logică a textului este descrisă (ca și aceea a propoziției) în termenii unui **calcul al predicatelor de ordinul întîi** [20].

Aceasta revine la următoarele : după cum structura profundă a unei propoziții nu este, în acord cu orientarea „semanticii generative", decît un fel de „traducere" a propoziției respective în limbajul calculului de predicate de ordinul 1, tot așa structura profundă a unui text nu este altceva decît „traducerea" acestuia în același limbaj al calculului de predicate de ordinul 1. Această „traducere" fiind, mai exact, stabilirea unor reguli de corespondență între o propoziție, *S*, din limbajul natural, și o propoziție, *S'*, din calculul predicatelor, *P*(*S*, *S'*), în cazul structurii profunde a unui text, *T*, vom avea *P*(*T*, *S'*). Propoziția *S'*, care este „forma logică" a textului *T*, nu este, de obicei, o propoziție atomică a calculului de predicate (deci un

Scanned with OKEN Scanner

predicat, P, urmat de una sau mai multe variabile individuale : $Px_1, \ldots, x_n$), ci o propoziție complexă formată cu ajutorul conectorilor propoziționali : $\sim$ (negație), $\wedge$ (conjuncție : *și*), $\vee$ (disjuncție : *sau*), $\supset$ (implicație : *dacă . . .atunci*), $\equiv$ (echivalență : *dacă și numai dacă*); propoziția (complexă) este precedată de ceea ce Van Dijk numește un „calificant al textului" (engl. *text qualifier*) și care conține : un element care indică faptul că propoziția este o „asertiune", o „întrebare", un „ordin" etc. și care se subsumează categoriei *Perf* (=performativ), un element *modal*, care indică faptul dacă acțiunea este *posibilă*, *probabilă*, *reală* etc.; *negația* [21] este considerată a aparține aceleiași categorii de operatori : *cuantificatorii* (=*toți*, *unii*, *mulți dintre*, *cîțiva* etc.).

SPT are forma unei arborescențe, în care fiecărui nod îi corespunde un simbol al unei categorii „semantico-sintactice" de tipul celor menționate mai sus, și în care nodurile inferioare dominate de nodul superior (de la care pornește ramificația) sînt sub-categorii ale nodului imediat superior.

Întrucît, pentru discuția care urmează, nu sînt interesante detaliile unei astfel de „reprezentări logice", vom reproduce aici, numai cu scopul de a da cititorului posibilitatea de a-și reprezenta o astfel de arborescență, partea stîngă a arborescenței care reprezintă structura profundă a unui text [22].

În schema de mai jos Aff este simbol al *afirmației*, Prob—al *probabilității*, Neg — al *negației*; $(\forall x)$ este cuantificatorul *universal* (=*toți*), $(\exists v)$, cuantificatorul *existențial* (=*unii*). Ramificația din dreapta (reprodusă incomplet aici) arată că propoziția care stă la baza textului are o natură complexă, în sensul că este alcătuită din cel puțin două propoziții simple (atomice) legate printr-un conec-

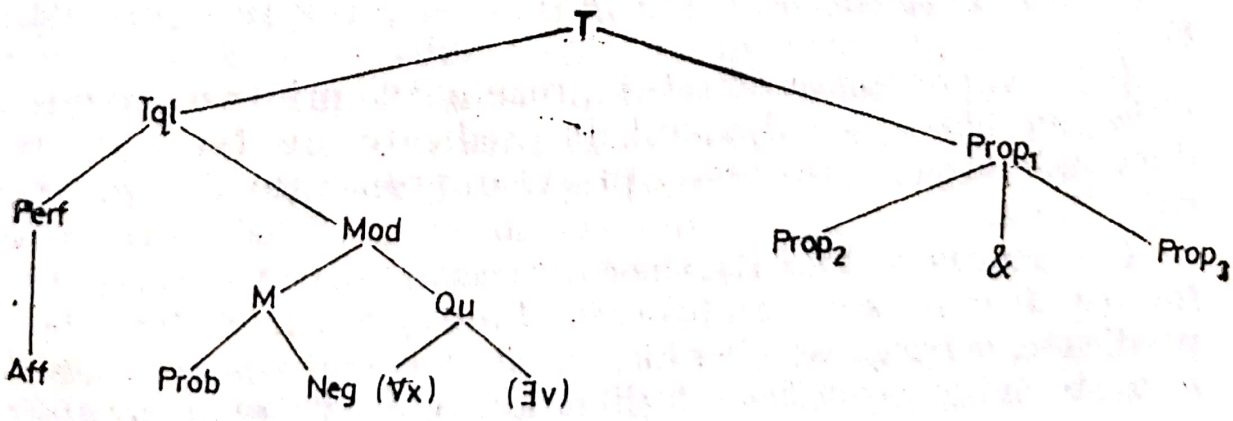

tor propoziţional (=&), care conector poate fi unul dintre cei mai sus menţionaţi : $\wedge$, $\vee$, $\supset$ sau $\equiv$.

O structură profundă de forma celei de mai sus se specifică prin reguli de „rescriere", de tipul celor uzuale în gramatica transformaţională [23].

În ce privește regulile (în principiu, de *transformare*) care permit „trecerea" de la „reprezentarea semantică abstractă" a textului *(SPT)* la textul propriu-zis, remarcăm că acestea rămîn nespecificate. Van Dijk consideră că natura exactă a acestor reguli *este necunoscută* [24]. Singura precizare în această direcţie este una de natură strict formală : transformările sînt relaţii „de la unu la mai mulţi", adică operaţii care convertesc o macro-structură într-o mulţime ordonată de *n* structuri izomorfe [25].

După ce face enumerarea unui mare număr de probleme care se pun atunci cînd este vorba de a formula regulile de trecere de la SPT la textul propriu-zis [26], Van Dijk conchide astfel : „Nu vom încerca *în mod prematur* [sublinierea noastră, E. V.] să rezolvăm aici toate problemele și vom lăsa discuţia la nivelul intuiţiei" [27].

Mai departe, pentru a plasa discuţia „la nivelul intuiției", Van Dijk construiește „reprezentarea logică" a unui text din Barthes reprodus la pp. 120—121 și indică în mod discursiv ce fel de reguli ar fi necesare pentru a „trece" de la „reprezentarea abstractă" [28] la textul lui Barthes (reprodus la pp. 120—121) [29]. Concluzia autorului este că „una dintre sarcinile majore [. . .] ale cercetărilor viitoare este de *a găsi* [sublinierea noastră, E. V.] regulile (funcţiile) care proiectează macro-structurile pe secvenţele de reprezentări semantice" [30].

Pentru discuţia care urmează este deosebit de interesant să relevăm faptul că pentru a ajunge la *SPT*, Van Dijk sugerează două etape :

(i) reprezentarea acestei SPT printr-un „rezumat" (de cîteva propoziţii) al textului

și

(ii) reprezentarea acestui „rezumat" printr-o propoziţie (complexă) a calculului de predicate (de fapt, „traducerea" acestui rezumat printr-o propoziţie a acestui calcul).

Concret, textul lui Barthes este rezumat în trei fraze [31], fiecare frază este tradusă în limbajul calculului de predicate pentru ca, ulterior, să se construiască o reprez entare arborescentă a relaţiilor dintre aceste expresii ale

Scanned with OKEN Scanner

calculului propoziţional în interiorul unei expresii de complexitate mai mare [32].

Înainte de a trece la examinarea acestui mod de a înţelege „coerenţa" ca fapt semantic este, credem, util să formulăm principiul care stă la baza acestei construcţii teoretice (deşi este foarte posibil ca acest principiu să nu fi fost niciodată explicitat): este *coerentă* şi, prin urmare, alcătuieşte un *text* orice succesiune de propoziţii care poate fi pusă în corespondenţă prin reguli explicite cu o altă propoziţie (de o anumită complexitate) sau cu un număr foarte redus de propoziţii (care ar reprezenta „ideea" conţinută de succesiunea respectivă de propoziţii).

1° Prima observaţie este aceea că, în fond, deosebirea dintre teoria macro-structurilor *(SPT)* formulată de Van Dijk şi teorii ca cele ale lui Hendricks [33], Barthes [34] sau Kristeva [35] nu este esenţială din punctul de vedere al principiului de bază. În toate cazurile menţionate avem a face, la nivelul *SPT*, cu o *structură de tip propoziţional*. Deosebirea constă numai în faptul că, la Van Dijk, structura propoziţională care stă la baza textului este o propoziţie (complexă) *a calculului predicatelor*. Aşadar, în toate cazurile, deci şi în acela al lui Van Dijk, coerenţa unui text ca trăsătură *semantică* se defineşte prin aceea că textul, deci o succesiune de propoziţii, nu este altceva decît *proiecţia* pe această succesiune a unei singure propoziţii. După cum remarcă Van Dijk, pentru Barthes „discourse ... is a long sentence" [36].

Admiţînd deocamdată acest punct de vedere, facem observaţia că Van Dijk preia de la aşa-numita „semantică generativă" prejudecata că simpla utilizare a unui limbaj logic în reprezentarea structurii profunde (a propoziţiei, în cazul transformaţionaliştilor, a textului, în cazul lui Van Dijk) înseamnă a face semantică (a propoziţiei sau, respectiv, a textului). În realitate, derivarea unei structuri de „suprafaţă" (propoziţionale sau textuale) dintr-o expresie corect formată a unui limbaj logic (oricare ar fi el) nu este altceva decît stabilirea unei corespondenţe (sistematice, adică pe bază de reguli) între două structuri **sintactice** şi nimic mai mult. Dacă aş spune că propoziţia *John is sleeping* este structura profundă din care „derivă" structura de suprafaţă *Ion doarme*, puţini ar fi cei tentaţi să considere că *John is sleeping* este „reprezentarea semantică" a propoziţiei româneşti şi că *Ion*

Scanned with OKEN Scanner

doarme este o simplă „manifestare" sau „structurare" **sintactică** a propoziției *John is sleeping*. În aceste condiții, ce ne îndreptățește să considerăm că o expresie ca *To Sleep (John)* sau *SL(j)* sau *Dormi(Ion)* sau *DO(i)* ar fi „reprezentarea semantică" a propoziției *Ion doarme* și că această secvență de cuvinte ar fi „organizarea sintactică" sau „manifestarea" sintactică de suprafață a uneia dintre expresiile propoziționale *To sleep (John)* sau *SL(j)* etc. ale calculului de predicate (unde *To sleep*, sau *SL*, sau *Dormi*, sau *DO* sînt constante predicative, iar *John*, *j*, *Ion* sau *i* sînt constante individuale)? Fără a ne lansa în ipoteze asupra mecanismului de gîndire care generează un astfel de mod de înțelegere a semanticii, este util totuși să facem o ipoteză asupra raționamentului care stă la baza acestei concepții surprinzător de simpliste, la o analiză mai atentă: din moment ce semantica înseamnă analiza *sensului*, iar sensul este *concept*, care, la rîndul său, este obiect al gîndirii *logice*, și întrucît logica (predicatelor) se ocupă, printre altele, de concepte, urmează că logica predicatelor se identifică cu știința sensului.

Ni se pare destul de clar că o astfel de înțelegere a semanticii este rudimentară: semantica n-ar fi decît un sistem de „traducere" a expresiilor dintr-un limbaj, L_i (acela la care aparțin structurile „de suprafață"), într-alt limbaj, L_j, acela al structurilor „profunde", iar faptul că L_j este un limbaj logic, eventual limbajul calculului predicatelor (de ordinul 1), nu schimbă cu nimic situația.

O astfel de tratare a structurilor „superficiale" poate **deveni** *semantică* în accepția pe care am dat-o termenului în capitolul precedent numai cu următoarele condiții: (a) ca așa-numitele reguli de „transformare" a structurilor profunde în structuri de suprafață să fie în mod explicit stabilite ca reguli de **traducere** (din limbajul L_i în limbajul L_j), deci ca reguli care exprimă **identitatea de sens** (deci identitatea intensională) dintre fiecare expresie din L_i (structura superficială) și o anumită expresie din L_j (structura profundă) și (b) ca limbajul L_j (al structurii profunde) să fie un „limbaj semantic", adică un limbaj cu reguli semantice explicite, adică reguli semantice în sensul indicat în capitolul 3, care să pună în corespondență fiecare expresie bine formată din L_j cu anumite obiecte din universul de referință. Din acest punct de vedere, faptul că structura profundă este reprezentată în termenii unui „limbaj logic" prezintă avantajul evident că acesta

Scanned with OKEN Scanner

poate fi convertit fără dificultate în „limbaj semantic" prin formularea explicită a regulilor semantice. Observăm însă că nici adepţii „semanticii generative" şi nici Van Dijk — care se situează pe linia semanticii generative — nu se ocupă în nici un fel de regulile semantice ale structurii profunde, considerînd probabil că simpla punere în corespondenţă a unei expresii din limbajul natural cu o expresie din calculul de predicate înseamnă a face semantica limbajului natural. Or, după cum am încercat să arătăm, stabilirea sistemului de corespondenţe amintit nu reprezintă decît un pas liminar : semantica propriu-zisă abia din acest moment ar urma să fie constituită [37].

În concluzia celor arătate, trebuie să admitem că, chiar dacă *SPT*, în sensul lui Van Dijk, ar putea exprima o anumită proprietate a unei succesiuni de propoziţii, această proprietate **nu este de natură semantică,** în sensul pe care l-am dat aici (cf. capitolul 3) termenului de „semantică". Sau : dacă ideea de „coerenţă" poate fi captată în termeni de *SPT*, coerenţa nu poate fi considerată în acest caz o proprietate semantică, ci, cel mult, una sintactică.

2° Independent de natura semantică sau sintactică a trăsăturilor exprimate în termeni de *SPT* (vezi 1° aici, mai sus), se poate arăta că, în ciuda aparenţelor, întregul mecanism preconizat de Van Dijk legat de modul de generare a textului nu este în măsură să ne ofere criterii clare pe a căror bază să putem face distincţie între şirurile de propoziţii care pot fi considerate în mod rezonabil *coerente* şi şirurile de propoziţii care nu pot fi considerate coerente.

Într-adevăr, ceea ce pare a exprima coerenţa unui şir de propoziţii este faptul că acest şir este în fond forma de suprafaţă a unei structuri profunde de tip propoziţional, adică **a unei singure** propoziţii moleculare a unui calcul de predicate.

În al doilea rînd, ideea de „coerenţă" a şirului este exprimată prin aceea că propoziţiile atomice constituente ale propoziţiei moleculare nu sînt legate, aşa cum arată Van Dijk, prin conectori „adjunctivi" (în terminologia lui Reichenbach [38]), adică prin conectori care sînt simple funcţii de adevărul propoziţiilor pe care le leagă (aşa cum arătam în § **13.**), ci sînt conectori de un tip special care, aşa cum spune Van Dijk, asigură conexiunea „semantică sau referenţială a propoziţiilor" sau, tot în acord cu una

Scanned with OKEN Scanner

dintre formulările sale, leagă propoziţii atomice aflate într-o „relaţie semantică relevantă” [39].

Să considerăm următoarele două şiruri de propoziţii:

(13) $\langle\langle$*Ion se plimbă*$\rangle_{S_1}$ $\langle$*Maria se uită la o vitrină*$\rangle_{S_2}$ $\langle$*Ion o vede pe Maria*$\rangle_{S_3}\rangle$

şi

(14) $\langle\langle$*Ion doarme*$\rangle_{S_1}$ $\langle$*Bucureştiul e capitala României*$\rangle_{S_2}$ $\langle$*Luna este satelitul pământului*$\rangle_{S_3}\rangle$

Convenim ca, în limbajul logic (calcul de predicate), să reprezentăm propoziţiile S_1, S_2, S_3 din (13) astfel:

S_1: PLIMBA(i) (unde i este o constantă individuală care are ca referent individul *Ion*);

S_2: Ex[UITA(m, x) $\wedge$ VITRINĂ (x)] (unde Ex este cuantificatorul existenţial, m este o constantă individuală care are ca referent individul *Maria*, iar x este o variabilă individuală *legată* prin cuantificatorul existenţial;

S_3: VEDEA (i, m) (unde i şi m sînt, după cum se vede, aceleaşi semne cu cele care apar în S_1, S_2).

Convenim ca propoziţiile S_1, S_2, S_3 din (14) să fie reprezentate astfel:

S_1: DORMI(i) (unde i, ca şi mai sus, este o constantă individuală care are ca referent individul Ion);

S_2: CAPITALĂ (b, r) (unde b şi r sînt constante individuale ai căror referenţi sînt oraşul *Bucureşti* şi, respectiv, ţara numită *România*);

S_3: SATELIT (l, p), (unde l este o constantă individuală care are ca referent corpul ceresc numit *Lună*, iar p este o constantă individuală care are ca referent corpul ceresc numit *Pământ*).

Conform cu Van Dijk [40], structurile profunde corespunzătoare şirurilor (13), (14) ar trebui să fie (într-o formă puţin simplificată) conforme cu cele de la pagina 85.

Dacă se compară (13′) cu (14′) (de la p. 85), se pot face următoarele observaţii:

(a) Atît şirului (13), cît şi şirului (14) li se asociază ca structură profundă cîte o propoziţie moleculară a calculului de predicate. Aşadar, dacă este să considerăm că un şir de propoziţii avînd ca structură profundă o *propoziţie* este coerent, ar trebui să spunem că (13) şi (14) sînt *în egală măsură coerente*. Or, evident, această concluzie contrazice orice idee rezonabilă despre coerenţă, întrucît oricine va considera că (13) este un şir coerent, iar (14) nu este.

Scanned with OKEN Scanner

(13')

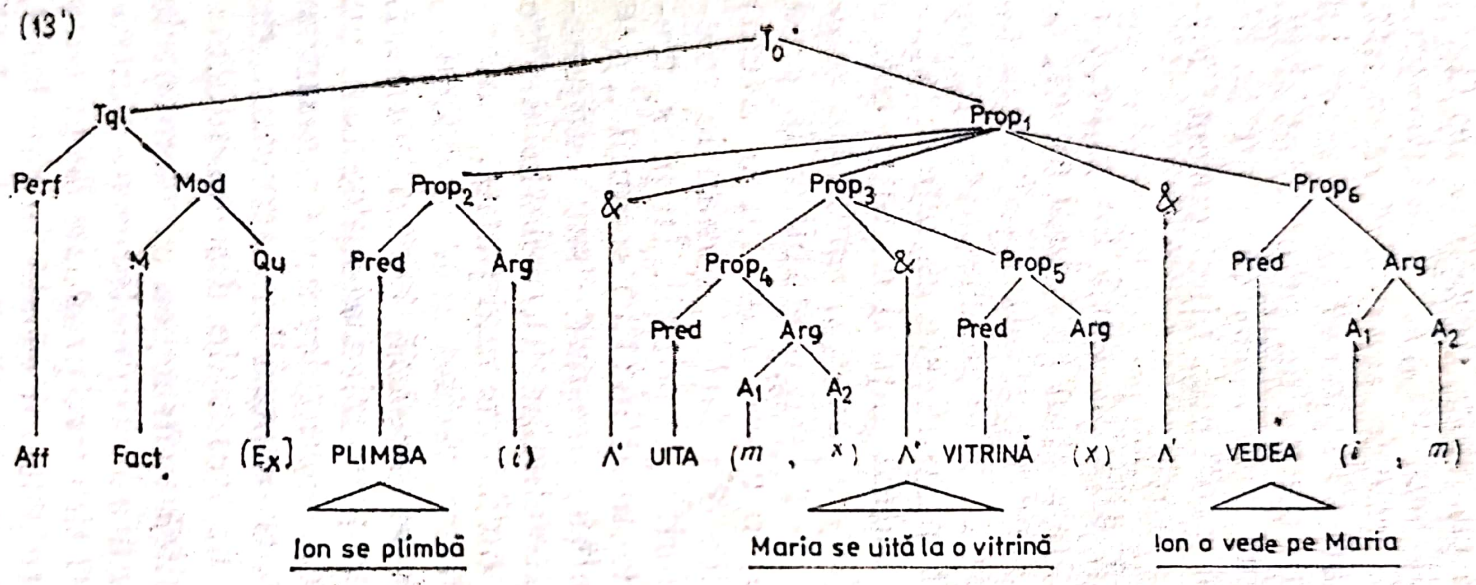

(14')

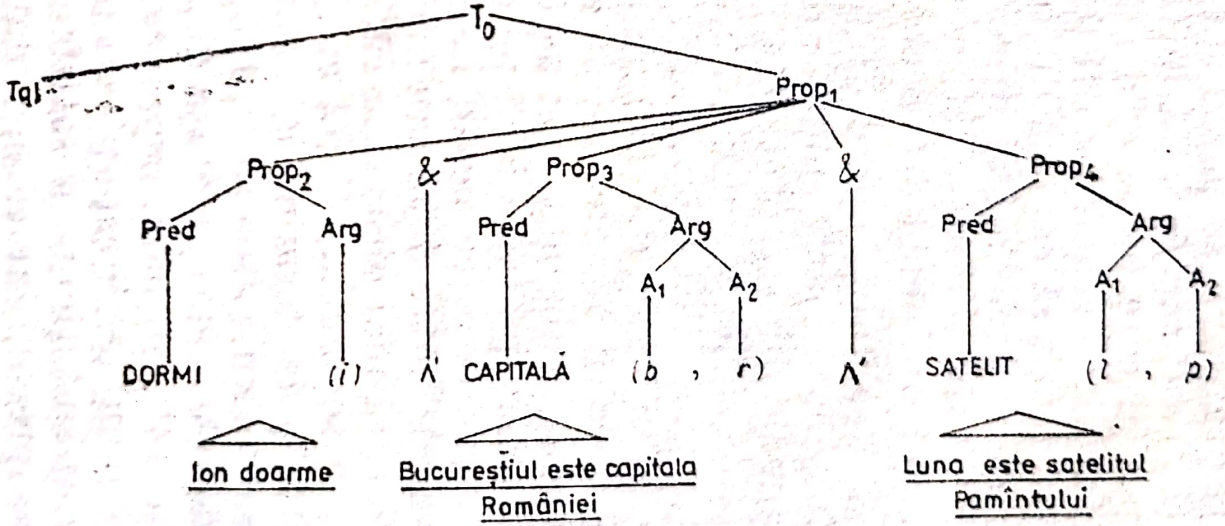

Scanned with OKEN Scanner

(b) Dacă se ia în considerație modul de „rescriere" a semnului „&" prin „∧'" (=operatorul conjuncțional care leagă două propoziții numai în cazul în care propozițiile pe care le leagă se află „într-o relație semantică relevantă"), se poate spune că, spre deosebire de (13'), (14') este *rău formată*, întrucît semnul „∧'" stă între propoziții care *nu se află într-o relație semantică relevantă*. La prima vedere, am fi tentați să spunem că în acest fel am reușit să captăm diferența dintre un șir coerent și un șir discoerent: șirul discoerent este acela care nu poate fi derivat dintr-o structură profundă bine (corect) formată din punct de vedere semantic.

Realitatea apare ca total diferită dacă ne punem o întrebare foarte simplă: de unde știm sau, mai exact, ce anume din structura (14') ne îndreptățește să spunem că propozițiile atomice nr. 2, 3 și 4 nu se găsesc într-o „relație semantică relevantă"? Răspunsul este că nimic explicit din structura (14') nu ne indică faptul că între cele 3 propoziții atomice nu ar exista o „relație semantic relevantă"; absența unei astfel de relații o stabilim în mod exclusiv pe baza ideii pe care o avem (sau nu o avem) despre ceea ce poate însemna o relație „semantic relevantă" între două sau mai multe propoziții. În plus, trebuie să mai observăm că, înlocuind în (13') semnul „∧'" prin semnul „∧" (al conjuncției obișnuite sau „adjunctive", în terminologia lui Reichenbach), relația dintre propozițiile atomice 2, 4, 5, 6 nu devine mai puțin „semantic relevantă", tot așa după cum, făcînd aceeași înlocuire în (14'), obținem o propoziție moleculară corect formată (semnul „∧" este plasat între propoziții atomice care nu mai sînt ținute a satisface condiția relevanței semantice reciproce), dar care, o dată „transpusă" în structura de suprafață, continuă să lase impresia de discoerență.

Situația observată se explică prin aceea că elementele de relație „∧', ∨', ⊃', ≡'" nu au proprietatea de a **introduce** o relație semantic relevantă între propozițiile pe care le leagă atunci cînd această relație nu există în prealabil, ci sînt caracterizate numai prin faptul că pot lega două propoziții cu *condiția prealabilă* ca aceste propoziții să fie legate semantic într-un mod relevant.

Cele arătate demonstrează că nici prezența conectorilor „∧', ∨', ⊃', ≡'" în „reprezentarea semantică" a unui șir de propoziții nu este de natură să ne ofere un criteriu

Scanned with OKEN Scanner

de decizie asupra coerenței șirului : $S_1 \wedge S_2$ este corect format dacă și numai dacă S_1, S_2 sînt într-o relație „semantic relevantă", dar nu se poate spune că S_1, S_2 sînt într-o „relație semantic relevantă" **pentru că** sînt legate prin „$\wedge$" (sau „$\vee$" sau „$\supset$" sau „$\equiv$").

Înainte de a încheia observațiile de sub acest punct, menționăm în treacăt că formularea (destul de vagă, de altfel) „relație semantic relevantă" în raport cu conectorii „$\wedge'$, $\vee'$, . . ." îi aparține exclusiv lui Van Dijk, deși atît simbolismul propriu-zis, cît și ideea însăși a unui tip de relații diferit de cele exprimate prin conectorii standard este preluată de la Reichenbach. Pentru acesta din urmă conectorii non-standard au o semnificație care se leagă, în ultimă instanță, de ideea de *necesitate* sau de *analiticitate* [41]. Ni se pare însă destul de clar că utilizarea conectorilor non-standard cu valoarea lor originară ar reprezenta o condiție prea tare a coerenței. Aceasta ar reveni la a spune că, de ex., un șir ca

(15) $\langle\langle$*Apa din acest recipient are temperatura de* $100°C\rangle_{S_1}$
$\langle$*Apa din acest recipient fierbe*$\rangle_{S_2}\rangle$

este coerent (întrucît conjuncția celor două propoziții nu poate avea decît valoarea *adevărat*), în timp ce un șir ca

(16) $\langle\langle$*Ion doarme*$\rangle_{S_1}$ $\langle$*Maria se plimbă*$\rangle_{S_2}\rangle$

este discoerent, întrucît conjuncția celor două propoziții constituente poate avea fie valoarea *adevărat*, fie valoarea *fals*; aceasta, deoarece o astfel de conjuncție nu este ceea ce Reichenbach numește un enunț *nomologic*.

3°. Independent de cele arătate sub 1°, 2° de mai sus, trebuie relevat faptul că, atîta timp cît nu dispunem de regulile explicite care ar trebui să dea posibilitatea „trecerii" de la *SPT*, la structura superficială (=șirul de propoziții), deci posibilitatea de a pune în corespondență *propoziția moleculară* (=*SPT*) cu șirul real de propoziții (adică „traducerea" din limbajul calculului de predicate în limbajul natural), acea „propoziție mare" (și unică) aflată la baza unui șir de propoziții nu poate fi considerată ca exprimînd „coerența" șirului de propoziții. Această situație se datorează împrejurării că, în absența unor astfel de reguli explicite și în număr finit, orice șir de propoziții din limbajul natural poate fi redus, în principiu, la o unică propoziție moleculară (de o complexitate mai mare sau mai mică).

Scanned with OKEN Scanner

Concluzia celor discutate în acest paragraf este că ideea de *coerență* (a unui șir de propoziții), ca fapt semantic, nu poate fi nici captată, nici făcută operațională cu ajutorul teoriei structurii profunde (de natură semantică). O astfel de teorie nu ne îngăduie să definim coerența ca fapt semantic (1°) și nu ne oferă posibilitatea de a *decide*, în legătură cu orice șir de propoziții, dacă este sau nu este coerent (2°, 3°), deci dacă este sau nu este un text.

21. Modelarea matematică a conceptului de „coerență". Solomon Marcus [42] a propus o explicație a conceptului de „coerență" în termenii teoriei matematice a grafurilor, explicație care, după cum vom încerca să arătăm, prezintă profunde asemănări cu aceea discutată în § **20.**, anume cu teoria bazată pe *SPT*.

Teoria dezvoltată este, în linii foarte mari, următoarea :

(i) Structura unei propoziții este reprezentată prin **graful** care se asociază *lanțului* de elemente constituente ale propoziției [43]. Graful asociat este un *arbore propriu-zis* [44].

(ii) Coeziunea — înțeleasă ca „legătură" între părțile constituente ale unei propoziții, deci ca fiind de natură preponderent sintactică [45] — este exprimată prin proprietatea de **conexitate** a grafului dependențelor [46].

(iii) În cazul în care constituenții unui lanț (propoziție) c_1, c_2, ..., c_n se află într-o relație de *dependență*, în sensul că c_j **depinde** de c_i numai în cazul în care interpretarea *semantică* a lui c_j **depinde** de interpretarea semantică a lui c_i, atunci graful asociat lanțului c_1, c_2, ..., c_m este **graful semantic** al lanțului respectiv; în aceste condiții, lanțul respectiv este **coerent** dacă și numai dacă graful semantic este **conex** [47]. Se poate observa că noțiunea *semantică* de coerență nu este, în această teorie, decît rezultatul unei anumite i n t e r p r e t ă r i date relației de *dependență* dintre constituenți : dacă dependența este interpretată ca fiind de natură g r a m a t i c a l ă, atunci graful conex (asociat lanțului) reflectă *coeziunea*; dacă dependența este interpretată ca fiind de natură s e m a n t i c ă, atunci graful conex reflectă *coerența* [48].

(iv) Structura propozițională este cea mai simplă formă de coeziune și coerență [49].

(v) Pentru a se putea da o definiție a *coeziunii* și *coerenței* **textului**, se adoptă ipoteza că textul este „o propoziție mai lungă" [50]. În aceste condiții, coeziunea și coerența textului se definesc în aceiași termeni ca și coeziu-

Scanned with OKEN Scanner

unea și coerența propoziției : cînd textului i se poate asocia un graf conex al dependențelor (sintactice), textul este *coeziv* ; cînd dependențele reprezentate printr-un graf conex sînt de natură semantică (vezi (iii), mai sus), textul este *coerent*.

Mutatis mutandis, observațiile făcute sub § **20** cu privire la definirea „coerenței" prin SPT rămîn valabile și pentru definirea aceluiași concept în termenii teoriei grafurilor.

1°. Prima observație se referea la natura *semantică* a conceptului de „coerență" arătîndu-se că, în cazul în care SPT poate explica într-un anumit fel ideea de „coerență", această explicație ar fi de natură sintactică și nu semantică (cf. § **20**. 1°).

O observație întrucîtva asemănătoare se poate face și în legătură cu modelul matematic al „coerenței" construit de Solomon Marcus. Un graf conex al *dependențelor* unui lanț de elemente nu spune nimic cu privire la natura (sintactică sau semantică) a acestor dependențe. De altfel, Solomon Marcus atrage atenția asupra faptului că același concept matematic, graful conex al dependențelor dintre elementele unui șir, poate defini atît *conexiunea* șirului (atunci cînd dependențele sînt de natură gramaticală), cît și *coerența* (atunci cînd dependențele sînt de natură semantică) (v. (iii) aici mai sus). În fond, modelul la care ne referim nici nu-și propune să determine natura sintactică sau semantică a proprietății (proprietăților) care asigură caracterul de *unitate* (lingvistică) a unui șir de elemente, ci își propune în primul rînd să exprime în termeni exacți *ce este* acest element.

Dacă sîntem interesați în a stabili dacă și în ce măsură „coerența" poate fi definită în termeni *semantici*, prin semantică înțelegînd în mod exclusiv (așa cum am văzut în cap. III) raportul dintre *semne* și obiectele universului de discurs, ni se pare destul de clar că modelul matematic la care ne referim nu ne poate fi de folos.

Am mai adăuga, în această ordine de idei, două lucruri : (a) că un graf al dependențelor semantice presupune o stabilire *prealabilă* a acestor dependențe și nu este un instrument cu al cărui ajutor să putem răspunde la întrebarea dacă între doi constituenți arbitrari, c_i, c_j, ai unui șir există sau nu există un raport de dependență ; (b) în cazul în care dependența dintre c_i, c_j este de natură nu semantică, ci pragmatică, această dependență poate fi

Scanned with OKEN Scanner

captată tot în termenii unui graf, iar dacă întregul sistem de dependenţe pragmatice dintre elementele unui şir sînt reprezentate printr-un graf conex, trebuie să spunem că avem a face cu un şir al cărui caracter de unitate se stabileşte la nivel pragmatic [51].

Am putea spune că modelul matematic construit de Solomon Marcus este *neutru* în raport cu distincţia sintaxă/semantică/pragmatică şi că tocmai pentru acest motiv nu ne poate servi la stabilirea *naturii* (sintactice, semantice sau pragmatice) a coerenţei.

2°. Cea de a doua observaţie se referea la faptul că aparatul conceptual legat de *SPT* nu oferea posibilitatea de a stabili în mod formal care sînt condiţiile pe care propoziţiile unui şir trebuie să le satisfacă pentru a putea spune că şirul respectiv se caracterizează printr-un element semantic care ar putea fi considerat în mod rezonabil drept „coerenţă" (v. § **20**. 2°). O observaţie de aceeaşi natură se poate face şi în legătură cu modelul matematic pe care îl discutăm.

Solomon Marcus consideră, pornind de la un articol al Irenei Bellert [52], că un text este *coerent* (sau „coeziv" în terminologia autoarei, adoptată provizoriu de Solomon Marcus ; pentru a nu crea dificultăţi inutile, ne permitem să transpunem terminologia Irenei Bellert şi pe aceea — provizorie — a lui Solomon Marcus în terminologia pe care am folosit-o pînă aici) atunci cînd „interpretarea semantică a fiecărui component al textului depinde de interpretarea semantică a întregului şir de componenţi care îl precedă" [53] ; sau, mai departe : „în textul t, privit ca un şir finit de componente c_1, c_2, . . ., c_m, componentul c_j depinde de c_i, dacă interpretarea semantică a lui c_j depinde de interpretarea semantică a lui c_i" [54].

Revenind la exemplele (13), (14) din § **20**., ne putem întreba în ce constă *dependenţa* propoziţiei S_2 de propoziţia S_1 şi a propoziţiei S_3 de S_2 (sau S_1, S_2) din (13) şi în ce constă *absenţa raportului de dependenţă* dintre S_2 şi S_1, dintre S_3 şi S_2 (eventual S_1 şi S_2) din (14)? Sau, în termeni mai nuanţaţi : în ce fel „interpretarea semantică" a propoziţiei S_2 din (13) **depinde** de „interpretarea semantică" a propoziţiei S_1 şi în ce sens spunem că „interpretarea semantică" a propoziţiei S_2 din (14) **nu depinde** de „interpretarea semantică" a propoziţiei S_1 din (14)? Dacă prin „interpretare semantică" înţelegem fie şi numai o reprezentare oarecare a sensului unei propoziţii, atunci

Scanned with OKEN Scanner

este clar că reprezentarea sensului propoziției S_2 nu „depinde" în nici un fel de reprezentarea sensului propoziției S_1 nici în (13), nici în (14), deși oricine va considera în mod intuitiv că (13) este un șir coerent, în timp ce (14) nu este.

S-ar putea, eventual, obiecta că, în cazul unei secvențe de propoziții ca

(1) ⟨⟨*Ion merge pe stradă*⟩S_1 ⟨*El o întîlnește pe Maria*⟩S_2⟩

interpretarea (semantică a) lui *el*, adică „semnificația" care i se atribuie, *depinde* de semnificația subiectului din S_1[55] : *el* = *Ion*, întrucît subiectul din S_1 este *Ion*. Obiecția nu poate fi însă luată în considerație, întrucît prezența pronumelui este totuși un caz particular ; dacă locul subiectului *el* din S_2 ar fi fost ocupat de un nume propriu ca *Gheorghe*, șirul

(2) ⟨⟨*Ion merge pe stradă*⟩$_{S_1}$ ⟨*Gheorghe o întîlnește pe Maria*⟩$_{S_2}$⟩ nu ar fi fost în mai mică măsură un șir coerent.

În plus, trebuie adăugate și considerațiile pe care le-am făcut în legătură cu situațiile de acest fel în § **19.** : în (1) nu este în nici un fel *necesar* să stabilim identitatea *el* = = *Ion* ; dacă o facem, aceasta se întîmplă numai datorită unei anumite „expectații" în ce privește sensul celei de a doua propoziții. Nu putem spune, deci, ținînd seamă de cele două observații de mai sus, că, în situații de acest tip, interpretarea lui *el* **depinde de sensul** unui cuvînt (antecedent) din propoziția precedentă ; această interpretare depinde în fond de „expectația semantică" a vorbitorilor.

S-ar mai putea aduce și o obiecție de tipul următor. Într-un șir de propoziții ca

(3) ⟨⟨*Pisica este albă*⟩$_{S_1}$ ⟨*Cîinele este flămînd*⟩$_{S_2}$ ⟨*Broasca este mare*⟩$_{S_3}$⟩

dintre cele două sensuri ale cuvîntului *broască* („animal" și „dispozitiv care ține ușa închisă") se alege în (3) primul sens, datorită faptului că, în propozițiile precedente, „se spunea" ceva despre animale. În legătură cu această obiecție, putem spune că ceea ce determină aici alegerea celui de al doilea sens (deci „dezambiguizarea" propoziției S_3) nu este, în ultimă analiză, sensul propozițiilor S_1, S_2, ci **expectația** vorbitorilor privitoare la sensul propoziției S_3, în cazul în care aceasta urmează (în șir) propozițiilor S_1, S_2. Dacă este aici vorba de o *dependență*, aceasta este, ca și în cazul pronumelor, de natură *pragmatică* și nu semantică. În plus, și în primul rînd, trebuie spus că această a doua obiecție nu poate fi luată în conside-

Scanned with OKEN Scanner

raţie, întrucît cazurile de „dezambiguizare" a sensului unei propoziţii datorită sensului altor propoziţii împreună cu care prima propoziţie apare într-un lanţ sînt totuşi cazuri *particulare* (fără a înţelege prin aceasta că sînt rare), tot aşa cum identificarea „semnificaţiei" unui pronume cu „semnificaţia" antecedentului său reprezintă tot un caz particular (fără a fi şi puţin frecvent).

Nici „coreferenţialitatea" pronumelor, nici dezambiguizarea unei propoziţii în contextul unor alte propoziţii nu pot explica faptul că şirul (13) din § **20.** este un şir *coerent*, ceea ce înseamnă că propoziţiile unui şir pot produce impresia unui „tot semantic" chiar şi atunci cînd ansamblul nu determină o dezambiguizare sau nu determină o anumită „interpretare" semantică (prin „coreferenţialitate") a pronumelor. Acest lucru înseamnă că nici *absenţa* unor astfel de determinări nu echivalează cu discoerenţa unui şir.

O observaţie de aceeaşi natură se poate face şi în legătură cu cele 5 criterii de dependenţă pe care Solomon Marcus le preia de la Lipski[56] : x depinde de y cînd

(i) x face uz de un „index lingvistic" al cărui referent extralingvistic este exprimat de y sau poate fi dedus din acesta;

(ii) y conţine o informaţie care rezolvă o ambiguitate prezentă în x;

(iii) x conţine o construcţie eliptică specificată în întregime în y sau deductibilă din y;

(iv) cînd este de aşteptat ca x să permită o concluzie care nu este rezultatul unui cuvînt implicativ şi care nu poate fi direct derivată din cunoştinţele deţinute de auditor şi cînd această concluzie este exprimată în y sau este deductibilă din acesta;

(v) cînd x conţine o propoziţie formulată în y sau deductibilă din acesta.

Se poate observa că (11) din § **19.** nu este caracterizat prin nici una dintre trăsăturile (i) — (v), fără ca (11) să poată fi considerat un şir discoerent de propoziţii.

De altfel, trebuie precizat că, în fond, modelul matematic al coerenţei nu-şi propune să formuleze explicit condiţiile care ne permit să decidem dacă elementele constituente ale unui şir se află sau nu într-o relaţie de dependenţă semantică; acest model nu-şi propune decît să dea o reprezentare formală a relaţiilor de dependenţă, *atunci*

Scanned with OKEN Scanner

cînd acestea există, şi a sistemului în care aceste relaţii sînt angajate.

3°. Ultima observaţie pe care o facem în raport cu modelul matematic al coerenţei construit de Solomon Marcus este de aceeaşi natură cu ultima observaţie făcută în § 20. cu privire la rolul pe care îl are *SPT* în exprimarea coerenţei textului. În § 20., sub 3°, arătam că, în principiu, ideea că un şir de propoziţii care poate fi derivat dintr-o singură propoziţie moleculară (a calculului de predicate) este un şir coerent este perfect acceptabilă, dar că, pe de altă parte, tocmai această posibilitate de derivare rămîne nedemonstrată atîta timp cît, aşa cum arată chiar Van Dijk, regulile de derivare sînt, cel puţin deocamdată, imposibil de formulat.

Marcus face o observaţie de aceeaşi natură atunci cînd face următoarea precizare: „Elementele unui lanţ finit pot fi considerate unităţi lingvistice de orice fel. Pentru caracterizarea semantică, este firesc ca aceste elemente să fie cel puţin morfeme (deci unităţi dotate cu sens), dar pot fi alese şi componente de extindere mai mare (cuvinte, propoziţii simple, fraze formate prin coordonare şi/sau subordonare etc.)." Iar mai departe: „Dacă, de exemplu, textul *t* este reprezentat ca un lanţ de propoziţii, *t* poate fi o propoziţie pe vocabularul ale cărui elemente sînt, la rîndul lor, propoziţii pe vocabulare de cuvinte. Dacă *t* nu este o astfel de propoziţie, atunci putem încerca să aflăm dacă nu cumva *t* este o propoziţie pe un anumit vocabular al frazelor formate prin coordonare şi/sau subordonare [57] ş.a.m.d. Pare justificat să dăm textului un statut de propoziţie în mod esenţial atunci cînd, pornind de la vocabularul cuvintelor şi aplicînd iterativ procedeul menţionat textului *t*, ajungem la o structură arborescentă [58], după un număr finit de trepte [59]. Numărul de trepte, *n*, necesar pentru a obţine o structură arborescentă [60] este *rangul propoziţional* al textului considerat". [61]

În continuare, Solomon Marcus pune următoarea întrebare, care este, în fond, de natură similară cu aceea la care noi, în § 20. sub 3°, am dat un răspuns negativ: „are orice text un rang propoziţional finit"? [62] Altfel spus: poate fi redus orice text la o structură propoziţională parcurgîndu-se, prin aplicarea procedeului avut în vedere, un număr finit de paşi? Răspunsul la o astfel de întrebare este considerat de Solomon Marcus ca „una din-

Scanned with OKEN Scanner

tre cele mai importante, dar, de asemenea, şi cele mai dificile probleme ale teoriei textului" [63], iar autorul pare a avea anumite rezerve cu privire la răspunsul pozitiv pe care îl dă Van Dijk.

În fond, pentru a pune chestiunea în termenii specifici teoriei matematice a coeziunii, ea trebuie pusă în felul următor : am văzut (cf. aici mai sus sub (v)) că pornind (ca şi o serie de alţi cercetători) de la ideea că textul este o „propoziţie mai lungă", Solomon Marcus consideră că noţiunea de „coerenţă a textului" poate fi definită în aceiaşi termeni în care se defineşte coerenţa propoziţiei, care, conform cu Solomon Marcus, este cea mai simplă formă de coerenţă (cf. (iv) aici mai sus). Această modalitate de explicare a coerenţei textuale prezintă însă inconvenientul esenţial (remarcat, după cum am văzut, şi de Solomon Marcus) că nu este probat faptul că *orice* text poate fi redus la o structură propoziţională.

Din cele arătate în acest paragraf sub 1° — 3° rezultă că nici teoria matematică a coerenţei nu este de natură să arate, pe de o parte, în ce constă natura *semantică* a coerenţei (cf. 1°) şi, pe de altă parte, să ne ofere o specificare a *condiţiilor* care ne-ar permite să decidem pentru orice şir de propoziţii dacă propoziţiile care îl alcătuiesc se află sau nu se află într-o relaţie de dependenţă semantică. Modelul matematic al coerenţei nu-şi propune să formuleze astfel de reguli. Ceea ce-şi propune acest model este reprezentarea formală a sistemului de dependenţe a căror existenţă trebuie stabilită, în *prealabil*, pe baza unor criterii şi reguli *independente* de modelul matematic propriu-zis. Într-o formulare sintetică, am putea spune că teoria matematică a coerenţei arată că, în cazul în care între propoziţiile constituente ale unui şir *există* un sistem de relaţii de dependenţă semantică, atunci aceste relaţii se pot exprima prin graful semantic asociat şirului. Iar dacă, în plus, graful asociat şirului este un graf conex, atunci şirul este coerent.

În acest sens, trebuie să admitem ideea că modelul matematic al coerenţei, ca şi *SPT*, nu este de natură să ne pună la dispoziţie „reguli de coerenţă". Putem spune că acest model „explică", adică ne spune în termeni exacţi ce este coerenţa, atunci cînd aceasta există. Noi sîntem însă interesaţi în a stabili reguli care să ne precizeze *în ce condiţii* putem spune că această coerenţă *există*.

Scanned with OKEN Scanner

22. „Coerența" și posibilitatea de „rezumare". Asemănătoare cu explicarea „coerenței" prin *SPT* (cf. § **20**) este și explicarea aceluiași concept prin posibilitatea de a **rezuma** un șir de propoziții : un șir de propoziții alcătuiește o „unitate semantică", deci reprezintă un șir *coerent*, întrucît conținutul de sens al propozițiilor respective poate fi exprimat sintetic (deci într-o formulare *mai scurtă*, în care conținutul de sens al șirului este redus la o formă *esențială*) printr-un **rezumat.**

În acord cu unii cercetători ca Hendricks [64] sau Winburne [65], un rezumat nu este altceva decît descrierea structurală (am adăuga noi : a structurii semantice) a unui text [66]. În termenii acestei teorii, ar trebui să spunem că un șir de propoziții este coerent întrucît toate propozițiile care îl alcătuiesc concură prin sensul lor la constituirea semnificației exprimate prin „rezumat".

Asemănarea dintre acest mod de a vedea și explicarea coerenței printr-o *SPT* de forma unei propoziții (a calculului de predicate) ni se pare destul de clară. De altfel, însuși Van Dijk [67] sugerează faptul că ideea de a reprezenta structura unui text printr-un „rezumat" reprezintă pasul preliminar către teoria pe care urmează să o dezvolte. În plus, atragem atenția asupra faptului că, așa cum am văzut în § **20.**, pentru a ajunge la reprezentarea *SPT* a unui text din Barthes în termenii unei propoziții moleculare a calculului de predicate, Van Dijk procedează mai întîi la alcătuirea unui „rezumat" de trei propoziții (sau fraze) al acestui text [68]. Mai mult, Van Dijk conferă oarecum un statut metodologic acestui procedeu atunci cînd spune : „Există mai multe căi de a indica structura profundă postulată a unui text. Ca o parafrază ipotetică, aceasta [=structura profundă, n.n.] poate fi reprezentată mai întîi printr-o structură de propoziții intuitiv verbalizate, adică un rezumat. Acest rezumat poate fi apoi formalizat și se pot formula reguli care să-l genereze" [69].

Ideea de a explica prin „rezumat" coerența unui șir de propoziții ar putea fi exprimată sintetic după cum urmează : fie t un șir de propoziții oarecare (juxtapuse și/sau legate prin diferiți conectori) ; fie A_t un șir oarecare de propoziții (juxtapuse și/sau legate) mai mic decît t ; dacă A_t este „în relație de parafrază cu t, atunci : (i) A_t este rezumatul lui t și (ii) A_t reprezintă structura semantică profundă a lui t. Mai departe, pentru a ajunge la ideea de *coerență*, putem adăuga : dacă pentru un șir oarecare de propoziții

Scanned with OKEN Scanner

(juxtapuse și/sau legate), t, există un alt șir, **mai mic**, de propoziții (juxtapuse și/sau legate) A_t, astfel încît A_t să fie „rezumatul" lui t (sau : A_t să fie în relație de parafrază cu t), atunci t este **coerent;** și, mai departe, întrucît t este coerent, t este un **text.**

Se poate ușor observa că această teorie este expusă exact aceleiași obiecții critice formulate în § **20.** sub 3° : teoria ar putea avea valoare explicativă numai în cazul în care am dispune de (sau am putea specifica) un număr (finit) de reguli prin care să obținem t din A_t. Or, așa cum observă cu deplină justificare chiar unul dintre cei care susțin această teorie a structurii semantice reprezentabile printr-un rezumat,[70] „nu știm cum să ajungem de la această structură profundă [= „rezumatul", n.n.] la textul de suprafață." Într-adevăr : cum am putea ajunge (=prin ce reguli?) de la un „rezumat" de forma *Romeo și Julieta se îndrăgostesc unul de celălalt. Din cauza conflictului dintre familiile lor, ei nu se pot căsători. Julieta se decide să simuleze moartea, pentru a evita o căsătorie pe care i-o impune familia ei. Romeo crede în mod eronat că Julieta a murit și se sinucide. Cînd Julieta constată că Romeo a murit, se sinucide și ea.* la textul lui Shakespeare? !

La observația de mai sus, trebuie adăugată și următoarea :

Cei care consideră că structura semantică (profundă) a unui text poate fi exprimată printr-un „rezumat" nu precizează dacă acest rezumat trebuie să conțină una sau mai multe propoziții (fraze). În cazul în care s-ar stipula condiția caracterului mono-propozițional (frazal) al „rezumatului", observația făcută mai sus și-ar păstra, în mod evident, valabilitatea : pentru a demonstra acest lucru, este suficient să ne gîndim la faptul că „rezumatul" de mai sus poate fi transformat într-o singură *frază* prin introducerea conjuncției *și* între cele 5 fraze ale textului. Aceasta nu ar ușura prin nimic sarcina celui care ar vrea să specifice dacă nu regulile, măcar forma lor generală, prin care se poate obține textul shakespearian din fraza obținută. Însă în cazul în care admitem că „rezumatul" este polipropozițional, ne putem întreba imediat : „rezumatul" este la rîndul lui un *text*? Dacă răspunsul este afirmativ, atunci urmează, în mod inevitabil, întrebarea : ce anume asigură acestui „rezumat" caracterul de textualitate, deci

Scanned with OKEN Scanner

care este structura lui semantică de natură să-i asigure (sau să-i exprime) *coerența*?

Cele discutate în acest paragraf arată că nici posibilitatea de „rezumare" nu poate constitui un „explicatum" pentru ceea ce intuitiv am spune că reprezintă *coerența* unui șir de propoziții. Nu o poate face din exact același motiv pentru care nici *SPT* în sensul lui Van Dijk nu o putea: deoarece regulile de „derivare" din „rezumat" a șirului de propoziții nu sînt, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, specificabile, tot așa cum nespecificabile erau regulile de „derivare" a textului din *SPT*. În plus, explicarea coerenței unui șir de propoziții prin „rezumatul" șirului de propoziții pune noi probleme, atunci cînd rezumatul este poli-propozițional: „rezumatul" unui text este, la rîndul lui, un text? Dacă este un text, atunci cum i se determină textualitatea? Dacă admitem, prin ipoteză, că „rezumatul" nu este un text, deci nu se caracterizează prin *textualitate*, deci prin *coerență*, putem admite ideea că un text coerent poate fi parafrazat printr-un „rezumat" *incoerent?*

23. „Coerența" și „semantica procedurală". În acest paragraf ne vom opri foarte pe scurt asupra modului în care noțiunea de „coerență" este explicată în termeni *semanticii procedurale*, întrucît, așa cum va reieși, credem, destul de clar, acest gen de semantică este în fond (în acord cu distincția pe care am acceptat-o inițial, cf. *Introducere*) *pragmatică*, deoarece se interesează de modul în care vorbitorii folosesc sistemul lingvistic pentru a comunica și nu se interesează de relația dintre semne și obiecte.

În acord cu Beaugrande și Dressler, **semnificația** (engl. *meaning*) este capacitatea unei expresii lingvistice (sau a unui semn) de a transmite *cunoștințe* (adică semnificație *virtuală*), în timp ce **sensul** (engl. *sense*) este reprezentat de *cunoștințele efectiv transmise* prin expresiile care apar apoi într-un text [71].

Un text *are sens* (engl. *makes sense*) pentru că „este o *continuitate de sensuri* activate de către expresiile textului respectiv. Un text *nu are sens* (engl. *senseless* sau *non-sense*) atunci cînd receptorii lui nu pot descoperi în el o astfel de continuitate" [72]. Această continuitate de sens se poate defini ca **bază a coerenței** și trebuie înțeleasă ca „acces și relevanță mutuală între CONCEPTE și RELAȚII [sublinierea autorilor]" [73]. Configurațiile care stau la baza unui text reprezintă **lumea textuală** (sau **lumea**

Scanned with OKEN Scanner

textului; engl. *textual world*); această lume poate să fie sau să nu fie în acord cu versiunea acceptată a *lumii reale*, adică versiunea considerată validă de către o societate sau de către un grup (social) [74]. Cei doi autori observă : „lumea textuală conţine *mai mult* [sublinierea autorilor] decît sensul expresiilor textului de suprafaţă : procesele cognitive adaugă o oarecare cantitate de cunoştinţe ale simţului comun, derivate din expectaţiile şi experienţa participanţilor [la comunicare, n.n.] privitoare la evenimente şi situaţii. Aşadar, deşi sensurile expresiilor sînt cele mai evidente şi accesibile componente (engl. *contribution*) ale caracterului semnificativ (engl. *meaningfulness*) al textelor, ele nu pot fi considerate reprezentarea întreagă a acestora" [75].

Pentru a ajunge la **sensul textului** trebuie arătat cum expresiilor textului li se asociază *sensuri* (de natură conceptuală) şi cum sensurile sînt asamblate (engl. *put together*) în configuraţiile de mari dimensiuni (engl. *large configurations*) ale *lumii textuale* [76]. Construcţia unei astfel de lumi este o activitate de rutină în comunicarea umană [77]. Din această perspectivă, sensul unei expresii sau conţinutul unui concept se pot defini ca „mulţime ordonată de ipoteze privitoare la accesul la elementele cognitive şi la activarea acestuia în cadrul unui model curent" [78].

În lumina acestor precizări, cei doi autori consideră că un „model" al coerenţei textuale are la bază următoarea idee : combinaţiile de concepte şi relaţii activate de un text pot fi înfăţişate ca o rezolvare de problemă (engl. *problem solving*); „date fiind cîteva vagi şi instabile unităţi de sens şi conţinut, cei care se folosesc de un text trebuie să construiască o configuraţie de legături (engl. *pathways*) între ele pentru a crea o LUME TEXTUALĂ [sublinierea autorilor]" [79].

Un astfel de model are rolul de a răspunde la întrebări de genul următor : „cum extrag oamenii din text conţinutul şi cum îl organizează pentru a-l utiliza în depozitare şi rememorare (engl. *for use in storing and recalling*)? Care factori de inter-acţiune dintre textul prezentat şi cunoştinţele prealabile ale oamenilor şi care dispoziţii afectează aceste activităţi? Care sînt regularităţile care nu pot fi recuperate prin varierea unor factori ca stilul textului de suprafaţă sau grupurile de vorbitori (engl. *users*) cărora textul le este adresat? Care este rolul expectaţiilor?" [80]

Scanned with OKEN Scanner

În termenii unui astfel de model, coerența este înfățișată ca „rezultat al combinării conceptelor și relațiilor într-o REȚEA compusă din SPAȚII COGNITIVE [engl. *knowledge spaces*], centrate în jurul unei TEME principale" [81].

Se poate observa că modelul „procedural" construit de Beaugrande și Dressler nu-și propune să definească noțiunea de coerență prin raportarea la relația semn—obiect, adică în termenii unei semantici în sensul acordat termenului în capitolul 3, ci prin modul în care **vorbitorii prelucrează** (engl. *process*) un text.

Fără a contesta în nici un fel posibilitatea de a defini într-un mod relevant coerența în acest cadru conceptual, facem numai observația — cu care, de altfel, am și început considerațiile noastre din acest capitol — că modelul propus definește coerența la nivel strict pragmatic (independent de faptul că „procedurile" de prelucrare se aplică unor entități care aparțin domeniului conceptual, deci unui domeniu care este legat de ceea ce se înțelege uzual prin semantică). Spunem că modelul propus captează aspecte de *pragmatică* întrucît este construit pentru a exprima, în ultimă analiză, faptul că ceea ce numim în mod rezonabil coerență nu este altceva decît rezultatul unui anumit mod de *raportare* a vorbitorilor la un șir de propoziții : dacă rezultatul acestei raportări este construirea unei „lumi" (a textului), atunci șirul este coerent ; în caz contrar, șirul este discoerent și, probabil, trebuie să admitem că șirul respectiv nu este un text.

Menționăm că, în capitolul următor, în care ne vom opri asupra aspectelor pragmatice ale textualității, vom aduce în sprijinul considerațiilor noastre o serie de argumente inspirate de abordarea semantic-procedurală la care ne-am referit pe scurt în acest paragraf.

24. Considerații finale. După ce în capitolul 2 am ajuns la o concluzie negativă în ce privește posibilitatea de a defini textualitatea în termeni sintactici, am încercat, în acest capitol, să stabilim dacă textualitatea poate fi eventual definită la nivel semantic (bineînțeles, cu condiția de a înțelege prin semantică în mod exclusiv ceea ce am convenit să înțelegem în capitolul 3, anume relațiile stabilite între semne și obiectele din domeniul de referință).

Întrucît, la nivel semantic, *textualitatea* ar trebui să însemne formarea corectă (= în conformitate cu un număr de reguli explicite) a sensului unei entități sintac-

Scanned with OKEN Scanner

tice numite text, am încercat să stabilim dacă *există* o entitate semantică pe care să o putem numi *sens al textului* (diferită de entitatea semantică numită *sens al propoziției* dar, în același timp, *dependentă* de sensurile asociate propozițiilor constituente ale textului).

Concluzia a fost că *nu există* un obiect semantic care să poată fi considerat sens al textului și care, în același timp, să fie altceva decît ceea ce numim sens al propoziției sau sens al frazei (§ **16**). Dacă un astfel de obiect nu există, atunci, în mod evident, nu putem vorbi de regulile de corectă formare a sensului unui text.

Pe de altă parte, dat fiind că orice text este constituit din propoziții (și/sau fraze), trebuie să admitem că, în mod normal, ceea ce numim *sensul textului* ar trebui să fie, conform principiului compoziționalității sensului, o *funcție* de sensul constituenților săi, adică de sensul propozițiilor (și/sau frazelor) care îl alcătuiesc, așa cum sensul unei propoziții este funcție de sensul constituenților ei (în primul rînd al constituenților ei majori, adică subiectul și predicatul). În realitate, acest principiu compozițional nu poate fi verificat decît în cazul textelor alcătuite în mod exclusiv prin juxtapunere de propoziții și/sau fraze; în acest caz, sensul textului este echivalent logic cu **conjuncția** propozițiilor (și/sau frazelor) constituente. În aceste condiții însă, distincția dintre două șiruri ca

(1) $\langle\langle$*Ion doarme*$\rangle_{S_1}$ $\langle$*Gheorghe citește*$\rangle_{S_2}\rangle$

(2) $\langle\langle$*Ion doarme*$\rangle_{S_1}$ $\langle$*Pămîntul este o planetă*$\rangle_{S_2}\rangle$

nu se poate face, întrucît sensul celor două șiruri este de exact același tip; (1) este *adevărat* dacă și numai dacă S_1, S_2 sînt ambele adevărate și *fals* dacă cel puțin una dintre propozițiile S_1, S_2 este falsă; (2) este *adevărat* în exact aceleași condiții (dacă și numai dacă S_1, S_2 sînt ambele adevărate) și *fals* în exact aceleași condiții (dacă și numai dacă cel puțin una dintre propozițiile S_1, S_2 este falsă). Dacă (1), (2) au sens (= li se pot fixa condiții de adevăr), înseamnă că *ambele sînt corect formate*. În realitate însă, numai un șir ca (1) va fi acceptat fără rezerve ca text bine format semantic, iar celălalt nu. Rezultă de aici că diferența dintre (1) și (2) nu poate fi exprimată în termeni de conformitate vs. disconformitate cu regulile *semantice* (de „compunere" a sensului), ci cu altceva (acest „altceva" ținînd, după cum se va vedea mai departe, de nivelul pragmatic).

Scanned with OKEN Scanner

În cazul textelor formate în alt mod, adică prin eventuali conectori textuali, ar trebui stabilit faptul dacă acești conectori fac parte din categoria „funcțiilor de adevăr" sau din aceea a „conectorilor modali" sau dintr-o posibilă altă categorie. Acest lucru nu poate fi însă stabilit, întrucît, cel puțin deocamdată, nu dispunem de o analiza semantică a acestor prezumtivi conectori textuali și, în consecință, cu atît mai puțin poate fi vorba de o descriere a sensului unor conssrucții realizate cu ajutorul lor în termenii unei semantici de tipul celei descrise în capitolul 3. Prin urmare, definirea textualității prin raportarea la regulile care guvernează sensul unor construcții formate cu conectori textuali este, în mod clar, nerealizabilă în momentul de față (§ **17**).

Întrucît marea majoritate a cercetătorilor din domeniul teoriei textului admit ideea că ceea ce conferă unui șir de propoziții (juxtapuse și/sau legate) caracterul de text este coerența și că această trăsătură este de natură *semantică*, am încercat în § **18.**, să examinăm în ce constă coerența ca fenomen semantic, aceasta deoarece, în ciuda faptului că aproape toți teoreticienii textului vorbesc de *coerență*, conceptul, în foarte multe cazuri, rămîne neclar. Rezultatul discuției a fost din nou negativ : singurele concepte pur semantice care pot fi în mod rezonabil considerate ca posibile candidate la rolul de *explicans* pentru conceptul vag de *coerență* sînt cel de „consistență" (în sens tare sau slab) și cel de „consistență analitică" (=bazată pe sens); or, toate aceste concepte se dovedesc a fi sau *prea tari* pentru a putea fi luate ca explicație pentru „coerență" sau se dovedesc a duce (atunci cînd sînt luate ca explicație pentru noțiunea de „coerență") la rezultate contra-intuitive și, prin urmare, inacceptabile. În schimb, se poate menține ideea că ceea ce face ca un text să apară ca succesiune coerentă de propoziții este faptul că sensul oricărei propoziții din succesiune este într-o anumită măsură (suficient de mare) conform cu *expectația* vorbitorilor în raport cu informația semantică (sensul) propozițiilor precedente. Avem deci a face cu un fenomen *pragmatic* și nu semantic.

Întrucît foarte mulți cercetători pornesc de la ideea că fenomenele de co-referință dintre pronume și antecedentele (sau subsecventele) acestora asigură (sau exprimă ?) coerența sensului, în § **19.** se discută pe larg natura relației dintre aceste cazuri de co-referință și coerență. Analiza

inv. 182284

Scanned with OKEN Scanner

atentă a acestor situaţii relevă faptul că, întrucît pronumele nu are *în mod obligatoriu* referinţă identică cu un nume precedent sau consecvent, dacă fenomenul de aşazisă „co-referenţialitate" *este* de natură să marcheze o legătură de sens între propoziţia care conţine pronumele şi propoziţia care conţine antecedentul (sau consecventul), în schimb absenţa „co-referenţialităţii" *nu este* de natură să indice absenţa unei astfel de legături de sens între propoziţii. Dimpotrivă; există cazuri în care tocmai pentru a „salva" coerenţa dintre propoziţii este necesar să considerăm că *pronumele* **nu are** *referinţă identică* cu substantivul care îl precedă (sau, eventual, îl urmează). În plus, se poate susţine faptul că interpretarea „sensului" unui pronume ca fiind identic sau neidentic cu „sensul" antecedentului (sau consecventului) este guvernată de aceeaşi „regulă" a confruntării cu expectaţia care explică impresia de coerenţă pe care o dă un şir de propoziţii: identitatea de referinţă a unui pronume cu referinţa numelui precedent este mai conformă, în anumite împrejurări, cu expectaţia vorbitorilor decît non-identitatea, sau invers. Avem a face în acest caz cu un fenomen pragmatic şi nu cu unul semantic.

În §§ **20., 21., 22., 23.** se discută cîteva dintre cele mai remarcabile încercări de a defini conceptul de coerenţă şi, prin aceasta, de a ajunge la „reguli" pe a căror bază să se poată decide pentru orice succesiune de propoziţii dacă este sau nu este coerentă. Este vorba de teoria *structurii profunde de natură propoziţională:* o succesiune de propoziţii este coerentă pentru că este derivată dintr-o structură semantică profundă cu caracter propoziţional (§ **20.**); de teoria matematică (în termenii teoriei grafurilor) a coerenţei (§ **21.**); de teoria coerenţei ca posibilitate de „rezumare" (§ **22.**); de teoria coerenţei în termenii unei semantici „procedurale" (§ **23.**).

Examenul acestor teorii duce la două concluzii principale (fiecare dintre ele caracterizînd într-o măsură mai mică sau mai mare oricare dintre aceste teorii).

1° Nu explică în fond „coerenţa" în termeni propriu-zis *semantici* (în accepţia dată termenului aici). Modelul matematic este, în ultimă analiză, „neutru" în raport cu distincţia acceptată aici între sintaxă, semantică şi pragmatică. Aceeaşi formă matematică (graful conex) poate fi „umplută" fie cu fapte sintactice, fie cu fapte semantice, fie cu fapte pragmatice (modelul matematic nici nu-şi

Scanned with OKEN Scanner

propune să exprime această distincție). Explicația coerenței prin structura semantică profundă de natură propozițională, în măsura în care se rezumă la simpla traducere „a unei succesiuni de propoziții din limbajul natural într-o propoziție moleculară a calculului de predicate", nu poate explica o diferență ca aceea dintre (1) și (2) din acest paragraf, întrucît ambele succesiuni pot fi reprezentate la nivelul structurii semantice profunde printr-o singură propoziție moleculară a calculului de predicate. În ce privește explicația în termenii semanticii „procedurale", aceasta se situează în mod clar la nivelul pragmaticii și nu al semanticii.

2° Nu oferă o bază pentru a formula reguli, în acord cu care, pentru orice succesiune de propoziții să se poată decide dacă este coerentă sau nu este, deci dacă este sau nu este un text. Atît cei care consideră că structura profundă a unui text este o propoziție moleculară (a limbajului logic), cît și cei care consideră că structura profundă a unui text este „rezumatul" șirului respectiv sînt de acord asupra faptului că regulile care asigură „trecerea" de la structura profundă la textul real sînt, cel puțin pentru momentul de față, de natură foarte obscură. Solomon Marcus, al cărui model matematic al coerenței este un model de tip „propozițional", face o observație asemănătoare arătînd că una dintre problemele cele mai importante și cele mai dificile ale teoriei textului este dacă *orice* text poate fi redus la o structură propozițională printr-o procedură cu un număr finit de pași. Or, atîta timp cît nu dispunem de reguli explicite pe a căror bază să putem pune în corespondență o structură semantică abstractă de tip propozițional cu o succesiune de propoziții, simpla postulare a unei structuri profunde (de tip propozițional) nu poate să ne ajute în a distinge între succesiunile care *au* și cele care *nu au* o astfel de structură profundă. În măsura în care această structură profundă captează ideea de „coerență", cele afirmate aici revin la a spune că postularea unei structuri profunde nu ne poate permite să decidem asupra caracterului coerent sau discoerent al unei astfel de succesiuni, deci, în continuare, asupra caracterului de *text* sau *non-text* al succesiunii respective.

În urma celor arătate, trebuie să acceptăm ideea că, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, textualitatea nu poate fi definită în termeni semantici.

Scanned with OKEN Scanner

În cazul în care am vrea să definim textualitatea prin *reguli de compunere* a sensului textului din sensul propoziţiilor, aceste reguli, în măsura în care se pot formula, nu sînt de natură să explice distincţia empirică dintre texte şi non-texte.

În cazul în care vrem să explicăm textualitatea prin *coerenţă* (ca trăsătură semantică), sîntem nevoiţi să recurgem la precizarea acestui din urmă concept. Or, cele discutate în acest capitol ne duc la ideea că noţiunea de *coerenţă* nu poate fi definită în termeni semantici şi că, în fond, ceea ce „leagă" sensurile propoziţiilor dintr-o succesiune nu este „ceva" de natură semantică, ci pragmatică. [82]

NOTE

[1] Carnap, 1958, p. 22—23.

[2] Cîteva exemple, la întîmplare : Brinker, 1979, p. 5, 6; Raible, 1979, p. 65—66 ; Pogatschnigg, 1979, 293 ; Beaugrande & Dressler, 1981, p. 84—112.

[3] În Beaugrande & Dressler, 1981, p. 84—112, sînt discutate o serie de fenomene semantice care cad, după părerea autorilor, sub incidenţa acestui concept ; în § **20**., mai jos, vom examina mai amănunţit aceste fenomene.

[4] Folosim aici termenul de *explica* în sens carnapian : un termen, *A*, explică un alt termen, *B*, atunci cînd *A* poate primi o *definiţie* mai exactă decît *B* şi cînd cei doi termeni au un sens suficient de asemănător pentru a putea permite înlocuirea lui *B* cu *A* în toate contextele de apariţie a lui *B* ; spunem în această situaţie că *A* este un *explicans*, iar *B* — un *explicandum*, cf. Carnap, 1962, p. 3—8.

[5] Pentru distincţia între cele două accepţii ale termenului de *consistenţă*, v. Swain, 1970, p. 33—34.

[6] Carnap, 1960, p. 222—223 ; Vasiliu, 1984, p. 142—147, 184—185.

[7] Vezi nota 4, mai sus.

[8] Gottlob Frege, *Grundgesetze der Arithmetik, Begriffschriftlich abgeleitet*, Band I, Jena, 1893 ; Band II, 1903.

[9] Sorin Vieru, în Frege, 1977, p. XXIV—XXX.

[10] Aceeaşi linie de argumentare poate fi găsită în Vasiliu, 1979.

[11] Montague, 1970 ; Cresswell, 1973, p. 174 ş.u. ; Cornilescu, 1979.

[12] Chomsky, 1965.

[13] Lakoff, 1971, 1976 ; Mc Cawley, 1970.

[14] Petöfi (ed.), 1979, pass.

[15] Van Dijk, 1972.

[16] "Texts have to be conceived of as having a surface structure of sentences and a global deep structure which can be considered to be a semantic abstract underlying the text." Van Dijk, 1972, p. 139—140.

[17] "This structural analogy between sentence and text is suggested also by their possible co-extensiveness. That is, theoretically — and also practically (as often occurs in spoken daily discourse) — a text can consist of only one sentence. If a text grammar would assign to a such one-sentence-text a structure which would be entirely different from that assigned by its S-grammar component the grammar could not be considered consistent." Van Dijk, 1972, p. 140.

[18] Van Dijk, *loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

[19] "If this is true, text surface structures can become gradually and linearily more complex, while their deep structure will roughly keep the form of a sentential proposition". Van Dijk, 1972, p. 140.

[20] "Our main hypothesis was that these rules are similar, at this level of abstraction, to those describing the'logical form'of a sentence [...]. The model most currently used for the description of sentential logical form is a first order PREDICATE CALCULUS" [subl. autorului]. Van Dijk, 1972, p. 144.

[21] Van Dijk, *op. cit.*, p. 152.

[22] Structura completă a unei astfel de reprezentări semantice se găsește în Van Dijk, *op. cit.*, p. 155.

[23] "It has been demonstrated that the traditional formation rules of generative syntax can be translated into a first order theory. Conversely, we may use rewriting rules for the formation of the well-formed sentences of predicate calculus [...], considered as a formal representation of semantic structures". Van Dijk, *op. cit.*, p. 145.

[24] *Op. cit.*, p. 156.

[25] "The exact nature, let alone the mathematical definition, of such transformations *is unknown* [sublinierea noastră, E. V.]. Formally they are ONE-MANY RELATIONS which map and abstract macro-structure onto a set of sentence structures, ideally as follows

(17) $$[xyz]_T \Rightarrow \langle [x_1y_1z_1], [x_2y_2z_2] \ldots [x_ny_nz_n]_{Sn} \rangle$$

that is, a macro-structure is converted into an ordered *n*-tuple of isomorphous structures". Van Dijk, 1972, p. 156.

[26] Van Dijk, *op. cit.*, p. 156—157.

[27] Van Dijk, *op. cit.*, p. 157.

[28] De la p. 158, *op. cit.*

[29] Prezentarea absolut neformală a acestei reguli se face la p. 159.

[30] Van Dijk, *op. cit.*, p. 160.

[31] *Op. cit.*, p. 138.

[32] *Op. cit.*, p. 158.

[33] Hendricks, 1969.

[34] Barthes, 1966.

[35] Kristeva, 1969.

[36] Van Dijk, 1972, p. 141.

[37] O semantică bazată pe traducerea în limbaj logic a expresiilor din limbajul natural și stabilirea explicită a regulilor semantice ale limbajului natural *prin intermediul* limbajului logic este aceea a lui Montague, 1974, p. 247—270; același procedeu, inspirat de Montague, la Cornilescu, 1979, Costăchescu, 1978; în Vasiliu, 1972, am aplicat același procedeu.

[38] Reichenbach, 1966.

[39] „Modern mathematical logic does not presuppose (semantic or referential) connectedness between the terms related by these [=semnele conectivelor logice, E. V.] constants, but only formulates truth values for molecular formulae constructed with them when the truth value of the atomic formulae are given. This problem may be solved by adopting with Reichenbach [...], symbols indicating connective equivalence, conjunction, disjunction and implication (e. g. $\equiv$, $\wedge$, $\vee$, $\supset$)". Van Dijk, *op. cit.*, p. 127. Sau: "The terms of the complex formula in predicate logic being only considered for their independent truth values, we must change our symbolism so as to be able to represent the relevant propositional relations of dependency [...]. We will keep the sentential connectives as specified in rule (7) and introduce them with an accent [...] to indicate semantic or referential connections between the sentences". Id., *ibid*, p. 148.

Scanned with OKEN Scanner

[40] Van Dijk, *op. cit.*, p. 155.
[41] Reichenbach, 1966, p. 28—34.
[42] Marcus, 1980.
[43] Marcus, 1980, p. 104—105.
[44] Id. *ibid.*, p. 104.
[45] Id. *ibid.*, p. 106.
[46] Id. *ibid.*, p. 107.
[47] Id. *ibid.*, p. 108.
[48] Marcus, *loc. cit.*, p. 108 : "By convention, we could call *coherence* the very cohesion property corresponding to the semantic dependence".
[49] Marcus, *loc. cit.*, p. 106.
[50] Id. *ibid.*, p. 106 ; această idee este destul de răspîndită în teoria textului, v. § **20.**
[51] Parafrazînd o formulare a lui Solomon Marcus, *op. cit.*, p. 108, am putea defini *coerența pragmatică* ca „proprietate de coeziune corespunzînd dependenței pragmatice". Posibilitatea de a exprima „dependența pragmatică" în termenii modelului construit de S. M. este relevată chiar de autor, atunci cînd „dependența" înțeleasă ca *expectație* (v. Vasiliu, 1979) este considerată a putea fi exprimată în termenii aceluiași model (cf. Marcus, *loc. cit.*, p. 111).
[52] Bellert, 1970.
[53] Marcus, *op. cit.*, p. 108.
[54] Marcus, *loc. cit.*
[55] Așa cum am văzut în § **19.**, în mod impropriu se vorbește de „sensul" unui pronume ca *el* în acest context, după cum tot impropriu se vorbește de „coreferință" între pronume și antecedent ; avem a face, în fond, cu *atribuirea unei valori* determinate unei variabile.
[56] Lipski, 1974 ; 1975.
[57] În text : „on a certain vocabulary of compound or complex sentences", Marcus, *loc. cit.*, p. 109.
[58] În text : "a rooted tree structure", id. *ibid.*
[59] În text : "stages", id. *ibid.*
[60] În text : "rooted tree structure", id. *ibid.*
[61] Id. *ibid.*
[62] "Has any text a finite sentence rank?", id. *ibid.*
[63] Id. *ibid.*
[64] Hendricks, 1969, p. 53—59.
[65] Winburne, 1964, p. 1097.
[66] Cf. Van Dijk, 1972, p. 138.
[67] Van Dijk, 1972, p. 137—139.
[68] *Op. cit.*, p. 158.
[69] Van Dijk, 1972, p. 159 : "There are several ways of indicating the postulated deep structure of a text. As a hypothetical paraphrase it may, first, be represented by a structure of intuitively verbalized propositions, that is an abstract. This abstract may then be formalized and the rules formulated to generate it".
[70] Id. *ibid.*, p. 138.
[71] Beaugrande & Dressler, 1981, p. 84.
[72] Id. *ibid.*
[73] Beaugrande & Dressler, 1981, p. 84.
[74] Beugrande & Dressler, *op. cit.*, p. 84—85.
[75] În text : "even though the senses of expressions are the most obvious and accessible contribution to the meaningfullness of texts, they cannot be the whole picture". Id. *ibid.*, p. 85.
[76] Beaugrande & și Dressler, *op. cit.*, p. 87.
[77] Id., *loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

[78] În text: "*an ordered set of hypothesis about accessing and activating cognitive elements within a current pattern* [sublinierea *autorilor*]", Beaugrande & Dressler, *op. cit.*, p. 87.

[79] *Op. cit.*, p. 94.

[80] *Op. cit.*, p. 94.

[81] *Op. cit.*, p. 94.

[82] După redactarea volumului de față, am luat cunoștință de Vlad-1985, unde, la p. 113, se vorbește despre o „rereferențializare" a pronumelui *cu*. Acest mod de a privi sensul pronumelui ni se pare esențial paralel cu modul în care, în § 19., a fost discutată semnificația pronumelui *el*.

III TEXTUL CA ENTITATE PRAGMATICĂ

CAPITOLUL 5

ASUPRA NOȚIUNII DE „PRAGMATICĂ"

25. Considerații introductive. În acest capitol ne propunem să clarificăm conceptul de „pragmatică" înainte de a trece la examinarea propriu-zisă a posibilității de a formula condiții de textualitate în termeni pragmatici, așa cum în capitolele 1 și 3 am încercat să clarificăm conceptele de „sintaxă" și, respectiv, „semantică".

Dacă în cazul „sintaxei" și al „semanticii" explicarea conceptului însemna în primul rînd *opțiunea* pentru una dintre accepțiile mai mult sau mai puțin curente în literatură și, ulterior, expunerea rezumativă a teoriei, în cazul „pragmaticii" situația este diferită, întrucît statutul pragmaticii ca teorie a rămas neclar în ciuda faptului că, în ultimii ani, s-a scris foarte mult în acest domeniu. Structura capitolului care urmează este normal să difere, așadar, de structura capitolelor 1, 3, întrucît aici nu vom încerca să schițăm o teorie, ci ne vom limita la enumerarea unor aspecte ale limbajului natural în legătură cu care credem că se poate cădea în mod intuitiv de acord asupra faptului că sînt subsumate rezonabil conceptului de „pragmatică" în sensul lui Ch. Morris și Carnap. În al doilea rînd, vom încerca să arătăm că acele aspecte pe care le vom lua în considerație în capitolul 6 pentru a defini „textualitatea" cad, în mod firesc, sub incidența aceluiași concept, cu accepția menționată.

26. Aspecte pragmatice ale limbajului natural. După cum am văzut în *Introducere*, nivelul pragmatic al limbajului este constituit de ansamblul relațiilor care se stabilesc între vorbitori și limbaj; ca disciplină științifică, pragmatica are ca obiect studiul acestor relații.

Dacă regulile sintactice de tipul celor discutate în capitolul 1 și regulile semantice (de denotație și de „compunere" a sensului) de tipul discutat în capitolul 3 se pare

Scanned with OKEN Scanner

că reprezintă explicaţii convenabile pentru ceea ce numim „relaţii între semne" şi, respectiv, „relaţii între semne şi obiecte", deci pentru elementele care alcătuiesc nivelul sintactic şi, respectiv, semantic al unui limbaj, în ce priveşte domeniul pragmaticii, nu dispunem nici de o teorie generală a regulilor, nici de forma generală a unui sistem de reguli care să exprime într-un mod exact ceea ce obişnuim să numim „relaţiile dintre semne şi cei care utilizează aceste semne". Există, în momentul de faţă, doar teorii parţiale ale diverselor aspecte ale limbajului care pot fi considerate ca aparţinînd pragmaticii: teoria „actelor de vorbire", teoria „conversaţiei", teoria expresiilor „indiciale" (expresii ale limbajului care au în domeniul lor de referinţă condiţiile în care se *emit* expresiile limbajului respectiv), pentru a nu aminti de domenii mai „tradiţionale" ale lingvisticii, ca stilistica linvistică şi estetică, stilistica funcţională, care, şi ele, cad în mod evident sub incidenţa noţiunii de „pragmatică" etc. Se poate observa cu uşurinţă, chiar şi numai din enumerarea sumară de mai sus, că este — cel puţin în momentul de faţă — destul de greu de întrevăzut în ce cosntă „principiul unificator" care să conducă la stabilirea unor condiţii formale pe care ar trebui să le satisfacă o regulă pentru a putea fi considerată „regulă pragmatică"[1]. Am putea considera că, în momentul de faţă, cel mai eficient mijloc de a distinge o regulă pragmatică este acela al „eliminării": este regulă pragmatică o regulă de funcţionare a limbajului care nu este nici evident sintactică, nici evident semantică.

În încheierea sumarelor observaţii care au avut ca scop încercarea de a preciza, în măsura posibilului, ce sens acordăm aici noţiunii de „pragmatică", considerăm că este necesar să stabilim diferenţa dintre cel puţin două aspecte pragmatice. Există fenomene pragmatice despre care am putea spune că pătrund în structura limbajului, mai exact, în *semantica* limbajului, în sensul că limbajul conţine semne speciale al căror referent intră în domeniul situaţiei de comunicare; este vorba de cuvinte ca *eu*, *tu*, *noi*, *voi*, *acum*, *aici*, *acolo*, timpul *prezent* definit ca „simultaneitate cu momentul vorbirii" etc.; tot aici ar putea fi incluse şi unele verbe ca *a şti*, *a crede*, *a vrea* etc. în al căror sens transpare „atitudinea" vorbitorilor faţă de „conţinutul" enunţurilor. În aceste cazuri se poate considera că ne aflăm în domeniul *semanticii*, întrucît, menţinîndu-ne la înţelesul acceptat al termenului

de *semantică*, putem spune cu perfectă justificare, că sîntem în prezența unor cuvinte al căror *denotat* aparține, din întîmplare, unui domeniu pe care îl considerăm „pragmatică".

Unii cercetători consideră însă că investigarea unor astfel de elemente se face în termenii unei teorii „semantico-pragmatice". După părerea noastră, un astfel de punct de vedere nu se poate cu ușurință justifica : ceea ce motivează apartenența unui aspect structural la unul dintre cele trei nivele nu este *domeniul* din care face parte *referentul* semnului, ci natura termenului cu care semnul contractează o anumită relație. Ducînd la absurd consecințele acestui punct de vedere, ar trebui să spunem că toponimicele unui sistem lingvistic ar constitui obiectul unui sistem semantico-geografic sau semantico-administrativ.

Deosebite de aceste aspecte sînt fenomenele care țin de ceea ce am putea numi regulile de pură *manipulare* a regulilor sintactice și semantice de către vorbitorii unui anumit limbaj : cum se *începe* un dialog, cum se *termină* strategia *influențării* interlocutorului cu ajutorul semnelor lingvistice, regulile de adresare cu ajutorul semnelor etc., etc.

27. Două aspecte pragmatice : „activitatea de construcție", și „intenția de comunicare". Întrucît în capitolul următor vom avea în vedere în mod special două aspecte ale nivelului pragmatic, considerăm util să precizăm aici în ce anume constau ele și, în același timp, să justificăm faptul că le considerăm a aparține pragmaticii.

1° Primul aspect l-am numit „activitate de construcție". Termenul pe care îl folosim are ceva din sensul engl. *processing* și se referă la modul în care un vorbitor se **folosește efectiv** de lexiconul unei limbi, *L*, de regulile ei sintactice și semantice, pentru a realiza o construcție în *L*. E vorba deci de un *proces* în cursul căruia vorbitorul *alege* (eventual succesiv) elemente din lexicon în raport cu ceea ce intenționează să comunice și le *asamblează*, parcurgînd lista regulilor (sintactice și semantice) și selectîndu-le pe cele cerute (a) de natura unităților lexicale pe care le asamblează și (b) de situația concretă de comunicare.

Punctul (a) are în vedere faptul că, de ex., dacă aleg în poziție de subiect un pronume ca *eu*, subiectul nu va putea fi construit cu articol, nu va putea avea determinanți adjectivali (decît, eventual, precedați de *cel*), pre-

Scanned with OKEN Scanner

dicatul va trebui să fie la persoana întîi etc.; punctul (b) are în vedere faptul că, în unele cazuri, același conținut cognitiv poate fi exprimat prin construcții diferite: *te rog să ieși afară; ar fi bine să ieși afară; aș prefera să ieși afară; nu mai rămîne în casă; ar fi mai bine dacă n-ai mai rămîne în casă; afară!; ieși afară!; afară cu tine!; marș afară!* etc. etc.

Subliniem faptul că ceea ce am numit „activitate de construcție" se deosebește net atît de regulile sintactice (reguli de bună formare), cît și de regulile de denotație și de compunere a sensurilor, deci de regulile semantice. În timp ce regulile sintactice și semantice au ca obiect semnele și construcțiile limbajului L, activitatea de construcție are ca obiect însăși regulile sintactice și semantice ale limbajului *L*, și nu este altceva decît **manipularea** regulilor (sintactice și semantice) de către vorbitori.

Eventual, această „manipulare" de către vorbitori a regulilor poate să fie, la rîndul ei, comandată de *reguli*, deci de reguli de manipulare a regulilor (sintactice și semantice). În acest sens credem că pot fi interpretate din punctul nostru de vedere „rețelele" de relații sintactice și semantice pe care le construiesc Beaugrande și Dressler atunci cînd explică noțiunile de *coeziune* [2] și *coerență* [3].

Cum manipularea regulilor de către vorbitori sau regulile de folosire a regulilor de către vorbitori nu sînt decît forme particulare ale relației *vorbitor-semn*, ni se pare pe deplin justificat să considerăm că modul de manipulare a regulilor unui sistem lingvistic se situează la nivelul *pragmatic*. În măsura în care „rețelele" menționate ale lui Beaugrande și Dressler sînt interpretate ca exprimare formală a unor „reguli de manipulare a regulilor", se justifică și observația, pe care am făcut-o în capitolul precedent, că, în fond, definiția coerenței pe care o dau Beaugrande și Dressler este de natură pragmatică (și nu semantică) [4].

2° Ceea ce am numit „intenție de comunicare" este, de asemenea, un factor în mod evident *pragmatic*, în măsura în care conceptul reflectă finalitatea cu care vorbitorul *face uz* de sistemul lingvistic. Din punctul de vedere al receptorului, „intenția de comunicare", în măsura în care este sesizată, determină un anumit mod de *raportare* la faptul de emitere a unor semne (fonetice sau grafice) cunoscute.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru a putea degaja mai ușor relevanța acestui aspect, facem observația că cineva care deține regulile de funcționare ale unui limbaj poate, într-un ipotetic caz extrem, să emită, din diverse motive, semne sau combinații de semne, fără intenția de a comunica cuiva ceva (să ne gîndim, de ex., la cineva care *spune* un număr de cuvinte pentru a le memora forma fonetică și/sau sensul); de asemenea, ne putem reprezenta un alt caz extrem, anume acela în care cineva găsește în același loc două foi de hîrtie: pe una se află reprezentat în scris un grup nominal, pe cealaltă — un grup verbal și (din întîmplare sau nu) grupul verbal se conformează tuturor regulilor de acord cu grupul nominal. În această situație, cel care găsește cele două foi de hîrtie se poate întreba dacă cel care le-a scris a avut intenția de a comunica ceva (printr-o propoziție) sau nu a avut această intenție (eventual, cel care a scris a extras, pentru diverse motive, cele două construcții dintr-unul și același text sau din texte diferite și *s-a întîmplat* ca grupul verbal să aibă forma cerută de regulile de acord).

După cum se observă, există posibilitatea ca două sau mai multe entități lingvistice să fie sau să nu fie utilizabile cu intenția de comunicare de către un vorbitor, după cum există și posibilitatea ca cineva să se găsească în situația în care să nu poată decide dacă faptul că a perceput un număr de entități lingvistice este sau nu este rezultatul unei intenții de comunicare.

28. Considerații finale. În acest capitol am căutat să precizăm, în special prin exemplificare, care este domeniul pragmaticii. Alegerea acestui procedeu s-a datorat faptului că, cel puțin pînă în momentul de față, nu dispunem de o teorie integratoare a pragmaticii, așa cum dispunem de teorii integratoare ale sintaxei și semanticii, ci de teorii ale unor domenii parțiale.

În aceste condiții, am considerat util să insistăm mai mult asupra naturii pragmatice a două aspecte, „activitatea de construcție" și „intenția de comunicare", întrucît acestea sînt trăsăturile care vor fi luate în considerare în capitolul următor, unde vom încerca să definim textualitatea la nivel pragmatic.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE

[1] O contribuţie cu totul remarcabilă atît la clarificarea conceptului de „pragmatică" prin delimitarea acestuia în raport cu cel de „semantică", precum şi la elaborarea unui formalism apropriat descrierii unei mari varietăţi de aspecte poate fi găsită în Chiţoran & Cornilescu, 1985. Cartea a apărut însă *după ce* lucrarea de faţă a fost redactată integral, astfel încît, spre regretul nostru, nu am putut beneficia de numeroasele sugestii şi clarificări care pot fi găsite în lucrarea menţionată.

În acelaşi timp, trebuie să precizăm că, în ciuda eventualelor asemănări sau chiar identităţi de puncte de vedere pe care cititorul le-ar putea descoperi în urma parcurgerii acestui capitol şi a celui următor în comparaţie cu lucrarea amintită, întreaga teorie dezvoltată în partea a III-a a lucrării noastre a fost elaborată *în mod absolut independent*.

[2] Dressler & Beaugrande, 1981, pg. 51, 52, 53.

[3] Id. *ibid.*, pg. 99, 100, 103, 105, 106.

[4] Vezi, aici mai sus, § 23.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL 6

TEXTUALITATEA DIN PUNCT DE VEDERE PRAGMATIC

29. Considerații introductive. În capitolele în care am examinat noțiunea de „textualitate" din punct de vedere *sintactic* (capitolul 2) și *semantic* (capitolul 4) am ajuns la concluzia că nici sintaxa, nici semantica nu oferă criterii pe a căror bază să putem formula „reguli" de textualitate, adică criterii pe a căror bază să putem separa succesiunile de propoziții care sînt texte de cele care nu sînt. Această situație arată că, în ultimă analiză, „textualitatea" nu este nici o noțiune sintactică, nici una semantică.

Pe de altă parte, paralel cu aceste concluzii, a apărut suficient de clar că noțiunea al cărui conținut încercăm să-l determinăm (aceea de „textualitate") acoperă elemente de ordin pragmatic, cum ar fi acela de „expectație". Prin expectație înțelegem, simplu vorbind, faptul că vorbitorii *se așteaptă* (în condiții determinate) ca, o dată începută, o succesiune de propoziții să continue într-un anumit fel și nu într-altul. Mai concret: după *Ion doarme*, un vorbitor se așteaptă să urmeze mai curînd continuări ca: *Este ora 10. Este noapte. El este foarte obosit. Gheorghe se plimbă. Maria n-a venit acasă* etc., etc. decît ca: *Luna este satelitul Pămîntului. Apa fierbe la 100°C. De la București la Constanța sînt mai mult de 200 km. Maria este blondă* etc., etc.

În acest capitol ne propunem să dezvoltăm ideea, sugerată în capitolele anterioare, că textualitatea unei succesiuni de propoziții nu este altceva decît *conformitatea* dintre modul în care propozițiile se succedă și *expectația* privitoare la modul de succesiune a propozițiilor. Orice succesiune care se conformează așteptărilor este primită ca succesiune *coerentă*, deci este primită ca text. Orice succe-

Scanned with OKEN Scanner

siune care contrazice aceste aşteptări este considerată „discoerentă" sau „fără sens" sau „absurdă" şi nu este (sau este cu greu) primită ca *text*.

Pe de altă parte, vom discuta şi un alt mod de a defini textualitatea, acela preconizat de Petöfi, definiţie care ţine, după cum vom vedea, de ceea ce în capitolul 5 am numit „intenţionalitate" (cf. § **28.**).

În sfîrşit, vom încerca să stabilim o *relaţie* între noţiunea de „textualitate" determinată pe baza primului criteriu şi noţiunea de „textualitate" definită pe baza celui de al doilea criteriu.

30. Explicaţii preliminare. Pentru a formula cu mai multă exactitate o explicaţie pentru termenii de „coerenţă" şi „textualitate" la nivelul pragmatic, vom construi un aparat formal care se bazează pe şi, în acelaşi timp, exprimă următoarele idei :

(a) Că textele sînt *şiruri de propoziţii* juxtapuse. Această idee derivă din faptul că, aşa cum am văzut în capitolele 2 şi 4, nu dispunem de o listă de „conectori textuali" şi, în consecinţă, nu putem vorbi de interpretarea semantică a acestora. După cum vom vedea însă în **§ 36.**, absenţa conectorilor este, în fond, nerelevantă, întrucît, aşa cum va fi definită, „coerenţa" (sau discoerenţa) poate caracteriza atît propoziţiile juxtapuse, cît şi propoziţiile „legate" : două propoziţii legate printr-un conector din categoria celor propoziţionali pot fi în egală măsură coerente sau discoerente în sensul pe care îl vom da conceptului de coerenţă. Este perfect justificat deci să avansăm ipoteza că la fel stau lucrurile în cazul unor propoziţii legate prin „conectori textuali" (în cazul în care vom dispune în viitor de o listă a acestora).

(b) Că şirurile de propoziţii se construiesc printr-o anumită *operaţie*, pe care o vom simboliza prin K şi care se aplică propoziţiilor. Operaţia K este un concept formal care exprimă ceea ce în § **28.** am numit „activitate de construcţie".

(c) Că un şir de propoziţii se construieşte pas cu pas, prin repetarea operaţiei K.

(d) Că fiecare aplicare a operaţiei K are un anumit *grad de expectabilitate*, în raport cu sensul propoziţiilor cărora li se explică, în raport cu situaţia de comunicare (incluzînd aici mentalitatea şi cunoştinţele interlocutorilor, locul şi timpul în care se „aplică" operaţia K, deci în care se „construieşte" şirul de propoziţii etc., etc.). Acest „grad

de expectabilitate" [2] îl exprimăm aici, așa cum am făcut-o și cu alt prilej [3], în termenii unei logici cu mai multe valori, unde valorile cuprinse între Ø și 1 reprezintă gradul de expectabilitate al aplicării operației K unor (șiruri de) propoziții determinate: valoarea Ø reprezintă *disconformitatea absolută* cu expectația, în timp ce valoarea 1 reprezintă *conformitatea absolută* cu expectația.

(e) Că un anumit grad de disconformitate cu expectația (privitoare la succesiunea propozițiilor) este *tolerat*, în sensul că șirul de propoziții caracterizat prin gradul respectiv de disconformitate nu este considerat ca fiind un „non-sens" sau ca fiind „aberant". *Toleranța* pe care o avem în vedere variază în raport cu anumiți factori, cum ar fi stilul funcțional utilizat de interlocutori, experiența lingvistică a interlocutorului, situația de comunicare etc., etc.

(f) Că *toleranța* despre care am vorbit sub (e) se stabilește în raport cu o serie de norme „stilistice" sau pur și simplu cu o serie de norme de „comportament lingvistic" existente de multe ori în formă implicită, dar care se exprimă prin faptul că unul și același șir de propoziții poate fi *acceptat* în anumite împrejurări și *respins* într-altele, *acceptat* de o colectivitate sau de un individ și *respins* de altul. Pentru clarificarea ideii facem observația că, de exemplu, oricine acceptă, să spunem, discursul lui Cațavencu din *O scrisoare pierdută* atunci cînd citește piesa sau o vede jucată, dar nu orice persoană care acceptă acest discurs (atribuindu-i eventual chiar și o anumită semnificație) va accepta o suită similară de propoziții de la un orator real sau de la cineva cu care stă de vorbă.

Pentru a capta acest aspect, am introdus conceptul de *permisiune* (din logica deontică), în raport cu un sistem de norme. Sistemul de norme poate fi *mai tolerant* sau *mai intolerant*, fapt care face ca noțiunea de *permisiune* să fie, la rîndul ei, mai tolerantă (să admită disconformități mai mari în raport cu expectația) sau mai intolerantă (să admită numai disconformități foarte mici, eventual nici una, în raport cu expectația). Notăm că diversele grade de toleranță cu care este asociat conceptul de „permisiune" reflectă, în acest caz, *pluralitatea de norme* care guvernează comportamentul lingvistic al vorbitorilor unei anumite limbi (pluralitate de norme semnalată de majoritatea celor care s-au ocupat de stilistică și/sau de conceptul de „normă lingvistică").

Scanned with OKEN Scanner

(g) Că noţiunea de „coerenţă" poate fi definită în termeni de „expectaţie" (unde „expectaţia" exprimă în fond „aplicabilitatea" operaţiei K).

(h) Că, în condiţiile de sub (g), textualitatea poate fi definită prin *coerenţă*.

31. Şiruri de propoziţii şi „generarea" lor. În acest paragraf, pornim de la ideea că un şir de propoziţii poate fi specificat prin modul în care este „produs" sau „generat".

Fie Σ_L mulţimea propoziţiilor dintr-o limbă oarecare, L. Vom spune că o submulţime de propoziţii din Σ_L alcătuieşte un şir (*de propoziţii*), λ, dacă propoziţiile sînt dispuse în ordine lineară. Vom reprezenta prin $\langle S_1, \ldots, S_n \rangle$ un şir de propoziţii; subscriptele numerice reprezintă numărul de ordine al apariţiei propoziţiei respective în şir. Un şir care conţine n propoziţii este un şir de *lungime* n; prin λ_n simbolizăm un şir de lungime n. Vom avea deci $\lambda_n = \langle S_1, \ldots, S_n \rangle$.

Vom spune că orice element din Σ_L, deci orice propoziţie, alcătuieşte un *şir* şi că lungimea acestui şir este 1. Vom avea deci

(1) Pentru orice propoziţie, S,

$$\langle S \rangle = \lambda_1$$

Introducem în continuare un operator K, definit pe mulţimea şirurilor şi a propoziţiilor :

(2) Fie K un operator astfel încît, pentru orice şir, λ_i, şi orice propoziţie, S, una din următoarele are loc

(a) $$K(\lambda_i, S) = \langle \lambda_i S \rangle = \lambda^*_{i+1}$$

sau

(b) $$K(S, \lambda_i) = \langle S\, \lambda_i \rangle = {}^*\lambda_{i+1}$$

Numim **K-expresie atomică**, orice expresie de forma $K(\lambda_i, S)$ sau $K(S, \lambda_i)$. O K-expresie atomică trebuie înţeleasă ca exprimînd o operaţie de adjoncţiune a unei propoziţii *la dreapta* (a) sau *la stînga* (b) unui şir, λ_i.

O K-expresie atomică trebuie înţeleasă fie ca o propoziţie „obişnuită" prin care se face aserţiunea că „S se adaugă la dreapta şirului λ_i "(a) sau „S se adaugă la stînga şirului λ_i "(b), fie ca instrucţiune : „adaugă propoziţia S la dreapta şirului λ_i!" sau „adaugă propoziţia S la stînga şirului λ_i !".

Scanned with OKEN Scanner

O dată admis statutul propoziţional al K-expresiilor atomice, este perfect justificat să considerăm că putem forma cu ajutorul conectorilor logici ($\wedge$, $\vee$, $\supset$, $\equiv$, $\sim$) K-expresii complexe din K-expresiile atomice.

În cele ce urmează, pentru definirea conceptelor de care avem nevoie, sîntem interesaţi numai de expresiile formate prin **conjuncţie** ($\wedge$) din K-expresii atomice.

(3) Fie k_i, k_j două K-expresii atomice oarecare.
$k_i \wedge k_j$ este o **K-expresie conjuncţională** (KEC).

Orice K-expresie conjuncţională, fiind conjuncţia logică a două propoziţii, este conformă cu regulile care guvernează conjuncţia logică. Vom specifica aici sub (4) numai trei dintre ele :

(4)
$$\text{(i)} \sim (k_i \wedge k_j) \equiv \sim k_i \vee \sim k_j$$
$$\text{(ii)} \sim (\sim k_i \vee \sim k_j) \equiv k_i \wedge k_j$$
$$\text{(iii)} \sim (k_i \vee k_j) \equiv \sim k_i \wedge \sim k_j$$

Specificăm, în continuare, următoarea proprietate a operatorului K :

(5) Pentru orice şir, λ_i, şi orice propoziţie, S :

$$K(\lambda_i, S) \neq K(S, \lambda_i)$$

Proprietatea (5) arată că operaţia K este non-simetrică. Proprietatea de non-simetrie rezultă din (2) (a), (b), întrucît rezultatele aplicării acestei operaţii nu sînt identice.

Pe baza precizărilor de mai sus, putem defini mai departe noţiunea de *proces adjonctiv la dreapta*, după cum urmează :

(6) Fie $k_1 \wedge \ldots \wedge k_{n-1}$ o KEC oarecare.

Expresia $k_1 \wedge \ldots \wedge k_{n-1}$ este un **proces adjonctiv la dreapta (PAD)** dacă şi numai dacă satisface următoarele condiţii :

(i) k_1 are forma $K(\lambda_i, S_{i+1})$

(ii) k_n are forma $K(\lambda_{n-1}, S_n)$

(iii) pentru orice număr $i < j \leqslant n-1$ are loc egalitatea $\lambda_j = \langle \lambda_{j-1}, S_j \rangle$

Desigur, într-un mod asemănător se poate defini şi un „proces adjonctiv la stînga". Pentru simplificare şi în

Scanned with OKEN Scanner

acord cu modul uzual de reprezentare a progresiei în timp a adăugării elementelor, vom avea în vedere numai PAD.

Se poate observa că, prin (6), un *proces adjonctiv* este definit prin aplicarea succesivă a operatorului K. Condiţiile (i) — (iii) privesc obiectul de aplicare a operaţiei K şi stipulează următoarele: operaţia K are, la fiecare aplicare (afară de prima), ca obiect şirul obţinut prin precedenta aplicare a aceleiaşi operaţii şi o propoziţie din L; următoarea aplicare a operaţiei are ca obiect şirul obţinut, în prealabil, prin precedenta aplicare a operatorului K şi o propoziţie din L (alta sau identică, eventual, cu aceea din şirul precedent). Se poate observa că, prin însuşi faptul că expresia conjuncţională $k_1 \wedge \ldots \wedge k_{n-1}$ satisface condiţiile (i)—(iii) de sub (6), K-expresiile atomice dintr-un *proces adjonctiv la dreapta* nu pot fi decît *ordonate* (de la stînga la dreapta) *în timp*. Aşadar, într-un *PAD*, ordonarea K-expresiilor atomice constituente reprezintă *succesiunea în timp* a celor n—1 operaţii, fiecare operaţie reprezentînd un pas în aplicarea procedeului. Aşadar, pentru orice PAD de forma $k_1 \wedge \ldots \wedge k_n$, spunem că este constituit din n paşi. Convenim să exprimăm relaţia de ordine (temporală) a paşilor printr-un subscript numeric ataşat operatorului K la fiecare apariţie a acestuia într-un *PAD*: $K_1(\lambda_1, S_{1+1}) \wedge K_2(\lambda_{1+2}, S_{1+2}) \wedge K_3(\lambda_{1+3}, S_3) \ldots$

(7) Fie un şir oarecare, $\langle S_1 \ldots S_n \rangle = \lambda_n$. Dacă există un *PAD*, $k_1 \wedge \ldots \wedge k_j$, de forma $K_1 (\lambda_1 S'_{1+1}) \wedge \ldots K_j(\lambda_{1+(m-1)} S'_m)$, astfel încît:

(i) $j = m-1$

(ii) $\lambda_1 = \langle S_1 \rangle$

(iii) $\lambda_{1+1} = \langle S_1 S_2 \rangle$

(iv) $\lambda_{1+(m-1)} = \langle S_1 \ldots S_{n-1} \rangle$

(v) $S'_m = S_n$

atunci $k_1 \wedge \ldots \wedge k_j$ este *procesul adjonctiv la dreapta* **asociat şirului** λ_n.

Convenim să notăm *PAD*-ul asociat unui şir λ_n prin $PAD\lambda_n$. Din definiţia dată termenului de *PAD*, precum şi din felul în care a fost definit conceptul de *PAD* asociat şirului λ_n, rezultă

(8) Pentru orice $n>1$, $PAD\lambda_n$ conţine n—1 paşi (adică n—1 K-expresii atomice).

Scanned with OKEN Scanner

Pentru a face mai intuitive toate conceptele introduse pînă aici ne vom referi la un exemplu foarte simplu.

(9) Exemplu. Fie propoziţiile :

S_1 = *Este ora 23.*

S_2 = *Ion doarme.*

S_3 = *Gheorghe nu a venit acasă.*

În cele ce urmează vom utiliza S_1, S_2, S_3 ca simboluri ale celor trei propoziţii. Vom considera şirul $\langle S_1\ S_2\ S_3\rangle$. Observăm mai întîi că şirul are lungimea 3. Conform cu (8), *PAD*-ul asociat şirului $\langle S_1\ S_2\ S_3\rangle$ va fi constituit din 2 paşi : $k_1 \wedge k_2$ şi va avea forma $K_1(\lambda_i, S'_{i+1}) \wedge K_2(\lambda_{i+1}, S'_{i+2})$. Expresia aceasta va fi *PAD*-ul asociat şirului $\langle S_1\ S_2\ S_3\rangle$, în cazul în care $\lambda_i = S_1$, $S'_{i+1} = S_2$, $\lambda_{i+1} = \langle S_1, S_2\rangle$ şi $S'_{i+2} = S_3$, deci în cazul în care $k_1 \wedge k_2$ va avea forma $K_1(\langle S_1\rangle S_2) \wedge K_2\langle\langle S_1\rangle\ S_2\rangle, S_3)$. Ultima expresie trebuie înţeleasă ca reprezentînd procesul prin care se construieşte şirul $\langle S_1\ S_2\ S_3\rangle$: primei propoziţii (S_1) i se *adaugă* la dreapta propoziţia S_2, iar şirului obţinut, $\langle S_1\ S_2\rangle$, i se adaugă la dreapta propoziţia S_3, obţinîndu-se şirul $\langle S_1\ S_2\ S_3\rangle$.

Vom introduce, în sfîrşit, o noţiune nouă, funcţia Γ. Această funcţie se defineşte pe mulţimea Λ a şirurilor de propoziţii. Valorile acestei funcţii vor fi elemente din mulţimea Π_k a K-expresiilor conjuncţionale care au proprietatea de a fi procese adjonctive la dreapta. Vom avea deci :

(10) Pentru orice şir λ_n,

$$\Gamma(\lambda_n) \in \Pi_k$$

Vom spune în continuare că

(11) $\Gamma(\lambda_n) = k_1 \wedge \ldots \wedge k_m$ dacă şi numai dacă pentru $k_1 \wedge \ldots \wedge k_m$ are loc $k_1 \wedge \ldots \wedge k_m = PAD\lambda_n$.

În cazul în care

$$\Gamma(\lambda_n) = PAD_{\lambda n} \tag{12}$$

are loc, spunem că $PAD\lambda_n$ este **procesul adjonctiv la dreapta** asociat şirului λ_n şi că $PAD\lambda_n$ **generează** (prin adjoncţiune la dreapta) şirul λ_n sau că şirul λ_n **este generat** (prin adjoncţiune la dreapta) de $PAD_{\lambda n}$.

32. „Coerenţă" şi „procese adjonctive". În **§ 31** am arătat că orice K-expresie atomică trebuie înţeleasă ca propoziţie *asertivă* (= „S este adăugat la dreapta şirului λ_i") sau ca *instrucţiune* (= „adaugă la dreapta şirului λ_i propoziţia S !").

Scanned with OKEN Scanner

În calitate de *propoziţie*, unei K-expresii atomice trebuie să i se poată atribui o *valoare de adevăr*, ceea ce înseamnă că o astfel de expresie poate fi adevărată ($=1$) sau falsă ($=\emptyset$); va trebui să spunem, în aceste condiţii, că este adevărată în cazul cînd *adjoncţiunea* **are loc** şi falsă, cînd *adjoncţiunea* **nu are loc**. Un astfel de transfer al noţiunii de „valoare de adevăr" *tale quale* în domeniul K-expresiilor atomice întîmpină o serie de dificultăţi (care, în treacăt fie spus, nu sînt de neînlăturat). Cea mai importantă ni se pare a fi aceea că, în cazul în care admitem că o propoziţie de forma $K(\lambda_i, S)$ este *falsă*, ar trebui să admitem că un şir de forma $\langle \lambda_i\ S \rangle$ *nu există*, ceea ce ne-ar împiedica să calificăm în vreun fel, în termenii K-expresiilor atomice, un şir de forma $\langle \lambda_i S \rangle$, în cazul în care, contrar aserţiunii făcute prin expresia respectivă, aceasta ar exista totuşi (cel puţin prin ipoteză). Mai concret: fie $S_1 =$ *Ion doarme*, $S_2 =$ *Luna este satelitul Pămîntului*; pentru a spune că $\langle S_1 S_2 \rangle$ nu se poate genera printr-un PAD, va trebui să spunem că propoziţia $K(\langle S_1 \rangle S_2)$ este *falsă*, adică să spunem că adjoncţiunea lui S_2 la dreapta lui S_1 *nu are loc*. Dar şirul $\langle S_1\ S_2 \rangle$, la care ne referim, arată că adjoncţiunea *are loc*.

În cazul în care interpretăm o K-expresie atomică drept o *instrucţiune*, ne întîlnim cu dificultatea semnalată de cei care s-au ocupat de logica acţiunii şi a ordinelor sau de logica deontică, anume aceea de a interpreta propoziţiile acestui limbaj ca propoziţii care descriu „stări de lucruri" şi care, în consecinţă, pot fi adevărate sau false: este nerezonabil, de ex., să ne punem problema dacă o propoziţie ca *Îţi ordon să pleci!* este adevărată sau falsă, după cum tot nerezonabil este să considerăm că *să pleci* din această expresie *descrie* o stare reală sau nu o descrie [3].

Date fiind aceste considerente, vom propune aici o anumită *interpretare* a ceea ce în logica propoziţiilor asertive se numeşte valoare de *adevăr*. Această interpretare are în vedere utilizarea pe care o vom da conceptului de K-expresie atomică, de *KEC*, de PAD etc.

Să considerăm următoarele două propoziţii:

$S_1 =$ *Este ora 23.*

$S_2 =$ *Ion doarme.*

Dacă din mulţimea propoziţiilor limbii române am alege propoziţia S_1, şi ulterior, din aceeaşi mulţime, Σ, ar trebui să alegem o a doua spre a o alătura la dreapta lui

Scanned with OKEN Scanner

S_1, spre a forma un șir pe care să-l „enunțăm", atunci este sigur că vom alege mai curînd propoziția S_2, decît, să spunem, propoziția S_3 = *Luna este satelitul Pămîntului*. În același fel, dacă am auzi propoziția S_1, atunci ne-am *aștepta* ca la dreapta acesteia (deci *după* ea) să auzim propoziția S_2 și nu S_3. Altă formulare : ne așteptăm ca cineva care *își construiește* ceea ce are de spus (deci este în curs de a „enunța" ceva) și care își începe ceea ce are de spus cu propoziția S_1, să continue construcția (sau „ceea ce are de spus") cu S_2 și nu cu S_3. Reprezentînd activitatea de construire a unui „enunț-șir" prin operatorul K, vom spune că, expresia $K(\langle S_1 \rangle S_2)$ este mai conformă cu ceea ce *ne așteptăm* să fie cursul activității de producere a unui șir decît expresia $K(\langle S_1 \rangle S_3)$. Vom spune că ceea ce exprimă $K(\langle S_1 \rangle S_2)$ este **conform** cu *așteptările* noastre în ce privește modul de construire a unui enunț (format dintr-un șir de două propoziții), în timp ce $K(\langle S_1 \rangle S_3)$ este în **disconformitate** cu aceste *așteptări*.

Convenim, în acord cu cele arătate, să înțelegem prin „adevărul" unei K-expresii atomice *conformitatea cu expectația* în ce privește posibilitatea de a alătura două propoziții într-un enunț, iar „falsul" unei astfel de K-expresii, *disconformitatea* cu această expectație.

Înainte de a da o formulare definitivă celor spuse mai sus, vom spune că *expectația* cu privire la construcția unui șir este *atitudinea* unui colectiv de vorbitori standard într-o situație standard de comunicare exprimată prin faptul că anumite alăturări de propoziții sînt considerate „așteptate", iar altele „mai puțin așteptate" sau „neașteptate". Numim prin convenție această atitudine *K-expectație*.

În raport cu noțiunea de K-expectație, definim o clasă de valori $\mathcal{T}_k$, după cum urmează :

(1) $\mathcal{T}_k = \{1, Ø\}$

unde

(2) '1' este *conformitatea* cu K-expectația, iar
'Ø' este *disconformitatea* cu K-expectația.

Mai departe, prin analogie cu funcția de adevăr, V, care asociază, în logica standard, valori de adevăr propozițiilor, vom defini o funcție de *valorizare în raport cu expectația*, V_E, pe mulțimea K-expresiilor atomice după cum urmează

(3) Pentru orice K-expresie atomică, k,

$$V_E(k) \in \mathcal{T}_k$$

Pentru exemplificare, revenind la situațiile discutate mai sus, pentru $K(\langle S_1 \rangle S_2)$ vom avea $V_E(K(\langle S_1 \rangle S_2) = 1$, iar pentru $K(\langle S_1 \rangle S_3)$, vom avea $V_E(K(\langle S_1 \rangle S_3) = Ø$.

După cum se știe, noțiunea de *adevăr/fals* poate fi *gradată*: o propoziție oarecare poate fi adevărată (1) sau poate fi „mai puțin adevărată" sau „aproape adevărată" fără a fi falsă; în mod asemănător, o propoziție poate fi falsă (Ø) sau poate fi „mai puțin falsă" sau „aproape falsă". Unei propoziții care nu este adevărată, fără a fi însă falsă, i se asociază o valoare n, astfel încît $1 > n > Ø$. Acest mod de a interpreta noțiunea de adevăr ca pe o mărime *gradabilă* este caracteristic logicilor plurivalente, adică logicilor construite astfel încît pentru mulțimea $\mathcal{T}$ (a valorilor de adevăr), în loc de $\mathcal{T} = \{1, Ø\}$ avem $\mathcal{T} = \left\{\frac{n-Ø}{n}, \frac{n-1}{n}, \ldots, \frac{n-n}{n}\right\}$. De ex.: $\mathcal{T} = \{1; 1/2; Ø\}$ (ceea ce poate fi scris și cu ajutorul numerelor zecimale: $\mathcal{T} = \{1; 0{,}50; Ø\}$ sau $\mathcal{T} = \{1; 2/3; 1/3; Ø\}$ (adică $\mathcal{T} = \{1; 0{,}66; 0{,}33; Ø\}$); sau $\mathcal{T} = \{1; 3/4; 2/4; 1/4; Ø\}$ (adică $\mathcal{T} = \{1; 0{,}75; 0{,}50; 0{,}25; Ø\}$) etc., etc. În cele ce urmează, vom avea în vedere o logică pentavalentă (=cu cinci valori de adevăr: $\mathcal{T} = \{1; 0{,}75; 0{,}50; 0{,}25; Ø\}$).

Necesitatea de a „grada" adevărul unei propoziții derivă din faptul că sensurile unor cuvinte sînt concepte care nu permit întotdeauna o partiție clară a obiectelor din univers în obiecte care cad sub incidența conceptului respectiv (fac parte din mulțimea obiectelor cărora conceptul li se aplică) sau nu cad sub incidența acestuia (nu fac parte din mulțimea obiectelor cărora li se aplică acest concept). Este vorba de faptul că sensul unor semne este un *concept vag*, iar conceptelor vagi le corespund, în extensiune, *mulțimi vagi*. De ex., un adjectiv ca *mare* are ca sens un astfel de „concept vag", întrucît nu este posibilă o definiție generală a conceptului 'mare'. Dacă noțiunea de 'mare' este vagă, este evident că și mulțimea de obiecte pe care le putem califica drept 'mari' este o *mulțime vagă*. În aceste condiții, despre un *elefant* vom putea probabil spune că *este mare*; dar despre un *creion*? Dacă îl comparăm cu un fir de praf vom spune probabil că *este mare*, dar dacă îl comparăm cu un elefant?

Scanned with OKEN Scanner

O dată explicată semnificaţia „gradualităţii" valorii de adevăr în logicile polivalente, putem generaliza aceste observaţii asupra noţiunii de „conformitate cu expectaţia", despre care am vorbit în acest paragraf. Într-adevăr, atît conceptul însuşi de 'expectaţie' cu sensul folosit aici, cît şi acela de 'conformitate' cu această 'expectaţie' sînt concepte vagi (cel de al doilea, în primul rînd, datorită caracterului vag al celui dintîi). Să ne gîndim mai întîi la dificultatea pe care am întîmpina-o nu dacă ne-ar cere cineva să definim exact ce înseamnă 'expectaţie', ci dacă ne-ar cere să facem o partiţie a predicatelor în predicate despre care „ne aşteptăm" să fie aplicate subiectului *Ion* şi predicate despre care „nu ne aşteptăm" să fie aplicate acestui subiect. Este sigur că din prima categorie vom considera că fac parte predicate ca *mănîncă, doarme, citeşte, bea apă, se plimbă* etc., etc. şi din a doua — predicate ca : *înghite un elefant, cîntăreşte 5 t şi jumătate, există în formă gazoasă* etc., etc. Dar unde vom repartiza predicate ca *înghite un ac, are un singur ochi, se plimbă pe Lună, se hrăneşte cu lemne, are părul verde* etc., etc. ?

Pe de altă parte, trebuie spus că, oarecum prin însăşi natura sa, ideea de 'conformitate cu expectaţia' oferă posibilitatea unei *gradări* : predicate ca *are un singur ochi* sau *înghite un ac* par a fi în mai mare măsură conforme cu ceea ce ne aşteptăm să se spună despre *Ion* decît predicate ca *are părul verde* sau *a înghiţit un elefant*, iar dintre ultimele două, primul este *mai puţin disconform* cu aşteptările noastre decît al doilea.

Ni se pare deci destul de rezonabil să concepem 'conformitatea cu expectaţia' drept un concept gradabil şi, în consecinţă, să redefinim clasa $\mathcal{T}_k$ prin

(1′) $$\mathcal{T}_k = \{1 ; 0{,}75 ; 0{,}50 ; 0{,}25 ; \emptyset\}$$

şi să interpretăm cele cinci valori din $\mathcal{T}_k$ prin

(2′) '1' este *conformitatea absolută* cu *K*-expectaţia ; 'Ø' este *disconformitatea absolută* cu *K*-expectaţia ; 0,75 ; 0,50 ; 0,25 reprezintă *gradele intermediare* de conformitate cu *K*-expectaţia, în ordine descrescătoare.

Pe baza celor arătate, vom examina situaţia *KEC*. În logica bivalentă, conjuncţia se pate defini în termeni de

valoare de adevăr prin următorul tabel :

(4)

p	q	$p \wedge q$
1	1	1
1	Ø	Ø
Ø	1	Ø
Ø	Ø	Ø

[În primele două coloane sînt enumerate toate combinaţiile valorilor de adevăr ale conjuncţilor; în coloana a treia sînt înregistrate valorile de adevăr ale conjuncţiei pentru fiecare din cele 4 combinaţii posibile.]

Se poate observa în (4) că o expresie conjuncţională este adevărată atunci şi numai atunci cînd ambii conjuncţi au valoarea 1; în toate celelalte cazuri, conjuncţia are valoarea Ø, adică o valoare egală cu *cea mai mică dintre valorile conjuncţilor*.

Cele exprimate prin (4) se pot exprima în mod echivalent prin următoarea regulă :

(5) $$V(p \wedge q) = Min(V(p), V\ (q)).$$

Aceeaşi regulă, (5), poate fi transferată *tale quale* în domeniul KEC :

(6) Fie k_1, k_2 două K-expresii atomice oarecare.

$$V_E(k_1 \wedge k_2) = Min(V_E(k_1),\ V_E(k_2)).$$

Întrucît V_E este o funcţie definită pe mulţimea K-expresiilor atomice şi/sau K-expresiilor complexe, vom scrie :

(7) Pentru orice K-expresie, atomică sau complexă, KEK,

$$V_E(KEK) \in \mathcal{T}_K$$

unde $\mathcal{T}_K$ este definit prin (1′).

Cele stipulate prin (6) pot fi reprezentate printr-un tabel cu aceeaşi structură ca cel din (4) : (vezi pagina 126).

În (6) **(§ 31.)** am definit un proces adjonctiv la dreapta (PAD) ca fiind o K-expresie conjunctivă care satisface o serie de condiţii. Ca expresie conjunctivă, oricărui *PAD*

Scanned with OKEN Scanner

urmează să i se atribuie o valoare în raport cu K-expectația, conform cu tabelul de mai jos:

k_1	k_2	$k_1 \wedge k_2$
1	1	1
1	0,75	0,75
1	0,50	0,50
1	0,25	0,25
1	Ø	Ø
0,75	1	0,75
0,75	0,75	0,75
0,75	0,50	0,50
0,75	0,25	0,25
0,75	Ø	Ø
0,50	1	0,50
0,50	0,75	0,50

k_1	k_2	$k_1 \wedge k_2$
0,50	0,50	0,50
0,50	0,25	0,25
0,50	Ø	Ø
0,25	1	0,25
0,25	0;75	0,25
0,25	0,50	0,25
0,25	0,25	0,25
0,25	Ø	Ø
Ø	1	Ø
Ø	0,75	Ø
Ø	0,50	Ø
Ø	0,25	Ø
Ø	Ø	Ø

Aşadar, pentru orice PAD, vom avea

(9) $V_E\ (PAD_1) \in \mathcal{T}_k$

Din (9) rezultă că *orice proces adjonctiv la dreapta* (PAD) are o valoare determinată de conformitate cu K-expectația: deci vom avea $V_E\,(PAD_1) = 1$, sau $V_E\,(PAD_1) = 0{,}75$, sau $V_E\,(PAD_1) = 0{,}50$, sau $V_E\ (PAD_1) = 0{,}25$, sau, în sfîrşit, $V_E\,(PAD_1) = Ø$.

În momentul de faţă, sîntem în măsură să dăm o definiţie exactă conceptului de 'coerenţă' în termenii noţiunilor introduse în **§§ 31.,32.**

Am arătat cu altă ocazie [4] că, în fond, ceea ce percepem de obicei ca „globalitate" a sensului unui şir de propoziţii nu este altceva decît *conformitatea* alăturării sensurilor diverşilor constituenţi ai şirului cu aşteptările noastre. Această observaţie am reluat-o şi am dezvoltat-o mai sus, în §§ **18., 19., 25.** Atît în lucrarea noastră mai veche, cît şi în § §-le menţionate arătam că, deşi dependentă de sensul propoziţiilor, noţiunea de „coerenţă" nu se poate

Scanned with OKEN Scanner

defini ca fapt semantic propriu-zis, ci numai ca relație a vorbitorilor cu sensul propozițiilor : vorbitorii „se așteaptă" într-o măsură mai mică sau mai mare ca sensul a două propoziții date să se „alăture" într-un șir de propoziții. Mai concret, fie propozițiile S_1 = *Este ora 23*; S_2 = *Ion doarme*; S_3 = *Gheorghe nu s-a întors acasă*; S_4 = *Luna este satelitul Pămîntului*. Dat fiind sensul celor patru propoziții, șirul $\langle S_1 S_2 S_3 \rangle$ trebuie să fie considerat *în mai mare măsură conform* cu **expectația** vorbitorilor decît șirul $\langle S_1 S_2 S_4 \rangle$. Această conformitate/disconformitate este sursa impresiei de „coerență" a șirului $\langle S_1 S_2 S_3 \rangle$ și de „discoerență" a șirului $\langle S_1 S_2 S_4 \rangle$. Dacă cele două șiruri pot fi relativ ușor calificate ca fiind *coerent* (primul) și *discoerent* (al doilea), există situații în care cele două calificări polare se dovedesc a fi insuficiente.

(10) $\langle\langle$*Lui Ion îi plac merele*$\rangle\ s_1\ \langle$*Ion mănîncă un măr*$\rangle_{s_2}\rangle$ va fi fără ezitare calificat drept *coerent* de către orice vorbitor.

Un șir ca

(11) $\langle\langle$*Este ora 23*$\rangle\ s_1\ \langle$*Ion doarme*$\rangle\ s_2\ \langle$*Ion cîntă acum la pian*$\rangle_{s_3}\rangle$

va fi iarăși fără ezitare calificat drept *incoerent*. În schimb, un șir ca

(12) $\langle\langle$*Lui Ion nu-i plac merele*$\rangle\ s_1\ \langle$*Ion mănîncă un măr*$\rangle\ s_2\ \rangle$ va fi considerat poate, în anumite împrejurări, de către anumiți vorbitori, *incoerent* sau „nu tocmai coerent", iar de către alții (poate majoritatea) drept coerent cu anumite rezerve.

Din examenul exemplelor (10)—(12) rezultă că există situații care reclamă o *nuanțare* a ideii de coerență, nuanțare care să permită o ierarhizare a șirurilor în raport cu *gradul* lor de coerență și/sau să dea posibilitatea de a *compara* șirurile din punctul de vedere al coerenței și de a spune, în urma acestei comparații, că șirul A este mai *coerent* (sau **mai puțin** *coerent*) decît șirul B.

Cum conformitatea cu K-expectația am văzut că este gradabilă și cum ideea de „coerență" poate fi legată, în ultimă analiză, de conformitatea cu K-expectația, putem folosi aceste observații pentru a defini în mod exact conceptul de coerență și, în același timp, pentru a-l defini ca noțiune „gradabilă". Pentru a obține o astfel de definiție, vom face uz de noțiunea de *proces adjonctiv la dreapta* asociat unui șir oarecare.

Scanned with OKEN Scanner

Vom defini în acest scop o nouă funcție Γ_{co}, pe mulțimea Λ a șirurilor de propoziții după cum urmează:

(13) Pentru orice șir λ_n, dacă $\Gamma(\lambda_n) = PAD\lambda_n$, atunci

$$\Gamma_{co}\ (\lambda_n) = V_E\ (PAD\lambda_n)$$

După cum se observă, regula (13) arată că valoarea funcției Γ_{co} pentru oricare argument luat din mulțimea Λ (a șirurilor de propoziții) este egală cu (adică este *identică* cu) valoarea pe care funcția V_E (de valorizare în raport cu K-expectația) o ia atunci cînd are ca argument *procesul adjonctiv la dreapta* (PAD) care *generează* șirul respectiv. Așadar, prin (13) nu facem în fond decît să stabilim un raport de **echivalență** între funcția Γ_{co} și funcția V_E, sau să stabilim că funcția Γ_{co} are valori care aparțin tot mulțimii $\mathcal{T}_K$, dar că valorile acestei funcții se stabilesc oarecum „prin intermediul" funcției de valorizare a proceselor care generează șirul. Atragem atenția, spre a elimina posibilitatea oricărei confuzii, că funcțiile Γ și Γ_{co} sînt distincte, deși se definesc pe aceeași mulțime, Λ (a șirurilor); cele două funcții se disting prin domeniul la care aparțin *valorile* pe care le iau: funcția Γ are valori care aparțin domeniului Π_k (al K-expresiilor conjunctive), punînd în corespondență fiecare șir Λ_n cu K-expresia conjunctivă care *îl generează* ($PAD\lambda_n$), în timp ce Γ_{co} pune în corespondență fiecare element din Λ cu valorile pe care funcția V_E le are în raport cu procesul adjonctiv (la dreapta) care generează șirul respectiv.

Întrucît valorile funcției V_E exprimă *gradul de conformitate* a unui proces adjonctiv în raport cu K-expectația și întrucît valorile funcției Γ_{co} se definesc ca valori ale funcției V_E în raport cu procesul adjonctiv asociat prin Γ șirului care constituie „argumentul" funcției Γ, urmează că Γ_{co} exprimă tot *gradul de conformitate* a unui șir oarecare λ_n cu K-expectația; mai exact, cu gradul de conformitate cu **K-expectația generării lui.** În cazul în care convenim să spunem că Γ_{co} este **gradul de coerență** a unui șir, obținem trei lucruri, și anume:

(a) O definiție a conceptului de *coerență* care să exprime ideea că ceea ce considerăm a fi 'coerent' este ceea ce se conformează așteptării noastre privitoare la continuarea „descrierii" sau „relatării" începute prin enunțarea (în succesiune) a uneia sau mai multor propoziții. Aceasta este, de fapt, ideea despre coerență care ne face să spunem

că un șir ca ⟨⟨*Este ora 23*⟩ $_{s_1}$ ⟨*Ion doarme*⟩ $_{s_2}$ ⟨*Gheorghe nu s-a întoars acasă*⟩ $_{s_3}$ ⟩ este 'coerent', în timp ce un șir ca ⟨⟨*Este ora 23*⟩ $_{s_1}$ ⟨*Ion doarme*⟩ $_{s_2}$ ⟨*Luna este satelitul Pămîntului*⟩ $_{s_4}$⟩ este discoerent : „relatarea" începută prin $\langle S_1 S_2 \rangle$ **ne așteptăm** să continue mai curînd prin S_3 decît prin S_4 (care nu ne așteptăm să apară „în continuarea" șirului $\langle S_1 S_2 \rangle$). Avem a face deci cu o definiție a „coerenței" care captează în termeni exacți tocmai ideea că aceasta nu este altceva decît acordul cu ceea ce *ne așteptăm* să fie un șir de propoziții.

(b) Posibilitatea de a *grada* ideea de „coerență", deci de a vorbi despre faptul că un șir, λ, este *mai coerent* și un alt șir, λ', este *mai puțin coerent*. O astfel de definiție ne creează posibilitatea de a **nuanța** aprecierea noastră asupra șirurilor, întrucît nu mai sîntem siliți ca, în contradicție cu intuiția, să spunem că un șir ca (12) de mai sus este sau coerent sau discoerent; vom putea spune, într-un mod foarte intuitiv, că (12) este *mai puțin coerent* decît (10) și *mai coerent* decît (11).

(c) Plasarea conceptului de „coerență" într-un domeniu apropriat, anume în domeniul conceptelor **pragmatice**, domeniu în care poate fi definit fără dificultate, și scoaterea lui dintr-un domeniu de concepte căruia, prin natură, nu-i aparține, anume acela al conceptelor semantice, domeniu în care, așa cum am văzut în §**19.** conceptul de coerență nu poate fi definit.

33. „Coerență" și „textualitate". Unul dintre locurile comune ale teoriei textului îl constituie ideea că textul este o „succesiune coerentă de propoziții".

Ideea este — după părerea noastră — pe atît de falsă și contrară intuiției, pe cît este de generală. Dacă ne gîndim la literatura artistică conform cu această idee preluată necritic de cercetători, ar trebui să contestăm caracterul de *text* oricărei producții „dadaiste", oricărei producții „suprarealiste" (dicteul automat teoretizat de André Breton nu este altceva decît instaurarea discoerenței ca principiu de creație poetică), ori, pentru a ne apropia de epoca noastră, de întreaga literatură a „absurdului". De fapt, nu trebuie să rămînem numai foarte aproape de epoca noastră pentru a putea găsi literatură căreia, conform cu principiul pe care îl discutăm, să trebuiască să-i contestăm caracterul de text; de ex., enume-

rarea — la prima vedere „discoerentă" — de substantive sau grupuri nominale este tehnica folosită de Caragiale în *Moşii* (*Tablă de materii*).

Observaţia nu este valabilă numai pentru *literatură*, mai precis, pentru literatura *artistică*. Conform cu ideea menţionată, ar trebui să contestăm calitatea de *text* oricărei comunicări prin limbaj (scris sau vorbit) în care emitentul se exprimă neîngrijit, „sare" de la o idee la alta, face „omisiuni" (intenţionate sau neintenţionate) lăsînd impresia unei „dezordini" de exprimare, a unei exprimări haotice. Ar trebui să contestăm calitatea de text a unor astfel de segmente de vorbire/scriere, întrucît, într-un grad mai mic sau mai mare, sînt lipsite de coerenţă.

În aceeaşi ordine de idei, trebuie să facem şi următoarea observaţie. Dacă în cazul segmentelor de vorbire 'discoerente' în sensul indicat aici mai sus sîntem înclinaţi să le dăm cu relativă uşurinţă calificativul de *non-text*, deci să le considerăm, prin aceasta, în afara expresiilor „bine-formate" dintr-o limbă *L*, şi deci ca ne-fiind „expresii în *L*", în legătură cu segmentele care au statut de „literatură artistică", o astfel de calificare ni se pare cu desăvîrşire inacceptabilă. Mai mult : în cazul în care *am şti* că o succesiune de forma $\langle\langle Ion\ doarme\rangle_{s_1} \langle Luna\ este\ satelitul\ Pămîntului\rangle_{s_4}\rangle$ aparţine literaturii artistice, reacţia noastră primă ar fi aceea de a-i „căuta un sens", spunînd că cel care a construit-o a intenţionat să spună ceva ce oarecum „se ascunde" în dosul sensului „literal" (eventual în dosul *aparenţei* de non-se ns sau de „discoerenţă"). Vom recurge eventual la o posibilă asociere între „ideea de a *dormi*", „ideea de *noapte*" şi „ideea de *lună*". Mai departe, în raport cu o eventuală „continuare" a şirului, am acorda o anumită „semnificaţie" (nu în sensul tehnic al cuvîntului) acestei asocieri şi am căuta să descoperim o anumită **intenţie** a autorului în folosirea acestui şir de propoziţii pe care îl vom califica desigur ca „*aparent* discoerent, dar, în realitate, *cerut* de întreaga arhitectură a operei şi, în consecinţă, **perfect coerent**, în raport cu structura generală a operei". Este iarăşi foarte probabil ca un exeget să-şi propună să studieze chiar discoerenţa (aparentă) ca modalitate de exprimare artistică la autorul *X* şi/sau chiar „semnificaţia discoerenţei" la autorul *X*.

Această situaţie nu este nici pe departe atît de puţin verosimilă pe cît pare la prima vedere. Dimpotrivă, ea reflectă — am putea spune — esenţa operaţiilor pe care

le face un specialist atunci cînd vrea să „explice" sau să „clarifice" semnificaţia unei opere scrise, atunci cînd această semnificaţie nu se oferă în mod direct cititorului. Am spune că cel care întreprinde o astfel de „clarificare" nu face decît să *reconstituie* un text coerent pe baza unui text discoerent sau, mai exact, nu face decît să *postuleze o anumită* **coerenţă** 'ideală' situată undeva, *dincolo de* **discoerenţa** imediată şi materială.

Un vorbitor al limbii române pentru care poetul Ion Barbu nu există şi căruia nu i se indică faptul că textul următor reproduce un fragment dintr-un poem al unui poet numit Ion Barbu va considera că propoziţia (textul poate fi şi o propoziţie, după cum am admis şi noi mai sus alături de marea majoritate a cercetătorilor): *Cimpoiul veşted luncii sau fluierul în drum/Durerea divizată o cîntă-ncet mai tare* găsită întîmplător pe o foaie de hîrtie este „discoerentă", deci „fără nici un sens", deci rezultatul unei încercări eşuate de a spune ceva în româneşte a unui vorbitor care nu este capabil să articuleze cuvintele astfel încît acestea să exprime o idee cît de cît clară. În momentul în care aceleiaşi persoane ipotetice i se va atrage atenţia asupra faptului că ceea ce întîmplător a găsit scris pe foaia de hîrtie este un fragment al unei poezii de Ion Barbu şi că acesta este unul dintre marii poeţi români, aceeaşi persoană va fi dispusă să-şi schimbe atitudinea faţă de propoziţia respectivă, încercînd, probabil, să *găsească* semnificaţia poeziei respective, admiţînd *de plano* că această semnificaţie **trebuie** să existe şi că numai lipsa cunoştinţelor de literatură şi insuficienta familiarizare cu limbajul poetic l-au determinat să califice textul respectiv ca „non-sens" (=discoerenţă verbală).

Analiza foarte amănunţită a acestei situaţii ipotetice este revelatorie din următorul punct de vedere: în urma acestei analize putem degaja ideea că *există cel puţin două* moduri de a „reacţiona" pe care vorbitorii le manifestă în raport cu un şir de propoziţii:

(a) în conformitate cu primul, orice succesiune discoerentă este considerată „greşită";

(b) în conformitate cu al doilea, unele succesiuni discoerente nu sînt considerate „greşite".

În cazul în care definim *textualitatea*, deci noţiunea de „text bine-format", în termeni de *coerenţă*, spunînd că un *text este un şir* **coerent** *de propoziţii* (şi deci că un şir discoerent este un non-text), ajungem la următoarea situaţie dilematică: sau admitem, conform cu (a), că un număr

de opere literare *nu sînt texte*, deci nu au statut de construcţii bine formate în L; sau admitem, conform cu (b), că există non-texte care ... nu sînt greşite.

Cel mai rezonabil mod de a îndepărta dificultatea pe care o semnalăm este următorul:

(i) să considerăm că *textualitatea* este un fenomen de acceptare a unui şir de propoziţii ca avînd statut de structură posibilă în limba L; (ii) să admitem că pentru a 'accepta' un şir este necesar un **anumit grad** de 'coerenţă' (deci de „organizare semantică" conformă cu expectaţia vorbitorilor), care grad, în anumite situaţii (de ex., în cazul discutat al operelor literare), poate fi şi *zero* şi (iii) că există o serie de parametri (de ex., acela constituit de faptul că vorbitorii *ştiu* sau *nu ştiu* că succesiunea de propoziţii este o operă literară) care determină o **toleranţă** mai mare sau mai mică a 'discoerenţelor' şi că această toleranţă guvernează actul *acceptării*.

În acord cu (i) — (iii), trebuie să admitem ideea că *acceptarea* poate fi *mai tolerantă* sau *mai puţin tolerantă* sau, pentru a introduce un termen care să ne apropie de modul în care urmează să definim textualitatea, acceptarea poate fi mai *permisivă* (=se acceptă ca *text* şiruri cu un grad scăzut de 'coerenţă') sau *mai puţin* permisivă (=se acceptă ca *text* numai şiruri cu un grad ridicat de coerenţă).

În exemplele la care ne-am referit, am avut în vedere un caz extrem, anume acela în care succesiuni categoric şi evident discoerente pot fi acceptate ca *text*: este vorba de succesiunile de elemente (eventual propoziţii) cu statut de „operă literară". Se pot lua în consideraţie însă şi alte situaţii în care acceptarea are loc pe baza unei atitudini mai tolerante. Să ne gîndim, de ex., la faptul că discoerenţa unei succesiuni de elemente este mai uşor acceptată *în vorbire* decît *în scris*; în vorbirea familiară decît în cea protocolară etc., etc. Nu este intenţia noastră aceea de a stabili o listă (fie ea chiar şi incompletă) a factorilor care pot determina o toleranţă mai mare (sau mai mică) a actului de acceptare. Intenţia noastră a fost numai aceea de a indica prin exemplificare natura factorilor care influenţează această toleranţă.

Considerăm că cele arătate pînă aici constituie atît o bază intuitivă, cît şi o motivare pentru modul în care vom încerca mai jos să definim conceptul de 'textualitate'.

Începem prin a releva faptul că **a accepta** statutul de 'construcție în L' al unui șir λ_n înseamnă, de fapt, a spune că șirul respectiv este *conform cu ceea ce norma de comportament* lingvistic permite a fi considerat șir „corect format" în L. Spunem că λ_n *este* construcție în L, întrucît face parte din categoria acelor construcții care sînt formate în acord cu ceea ce norma **permite**. Un șir λ_n este **acceptat** în măsura în care acesta este format (construit) în acord cu ceea ce norma **permite** a fi construit. Așadar 'acceptabilitatea' o concepem ca direct legată de ideea de 'permisiune'. După cum știm, conceptul de 'permisiune' este definit ca operator modal în logica deontică. Întrucît 'permisă' poate fi în mod normal numai o *acțiune* (efectuată de un agent), se consideră în general că propoziția modalizată prin operatorul *permis* trebuie să exprime o acțiune (a unui agent). Dacă admitem că o expresie ca $P(p)$ spune că 'p este *permis*', variabila 'p' are ca referent o acțiune și nu o 'stare de lucruri'; în aceste condiții, o expresie ca "$P(\sim p)$" spune că 'este permis să nu se facă p' sau 'este permis ca x să nu facă p'.

În acord cu precizările de mai sus, observăm că modalizarea K-expresiilor atomice sau a K-expresiilor conjunctive (sau de altă formă) în general este perfect rezonabilă : o K-expresie atomică este reprezentarea formală a unui „act", anume acela de adăugare a unei propoziții la dreapta unui șir. Pe de altă parte, o conjuncție de K-expresii atomice care îndeplinește anumite condiții am definit-o ca *proces* (adjonctiv). Un *act* sau un proces ai cărui 'pași' sînt *acte* poate fi *permis* sau *nepermis*. Vom avea deci, în legătură cu o K-expresie atomică sau cu o KEC : $P(k)$ sau $P(k_1 \wedge \ \ldots \ \wedge k_n)$.

În logica deontică standard, modalizatorul P se definește în raport cu valoarea de adevăr a propoziției (modalizate) în diversele „lumi posibile". În cazul nostru, vom defini modalizatorul P în raport cu valorile de conformitate cu expectația pe care le poate lua K-expresia modalizată sau KEC. Cum am convenit să tratăm K-expresiile în termenii unei logici pentavalente, există următoarele posibilități de a defini operatorul P în raport cu K-expresiile :

Scanned with OKEN Scanner

Fie k o K-expresie oarecare (atomică sau conjunctivă sau de oricare alt fel). În acest caz vom avea

(1)
(i) a. $P(k) = 1$ dacă și numai dacă $V_E(k) = 1$
b. $P(k) = \emptyset$ „ „ „ „ $V_E(k) < 1$
(ii) a. $P(k) = 1$ „ „ „ „ $V_E(k) \geqslant 0{,}75$
b. $P(k) = \emptyset$ „ „ „ „ $V_E(k) < 0{,}75$
(iii) a. $P(k) = 1$ „ „ „ „ $V_E(k) \geqslant 0{,}50$
b. $P(k) = \emptyset$ „ „ „ „ $V_E(k) < 0{,}50$
(iv) a. $P(k) = 1$ „ „ „ „ $V_E(k) \geqslant 0{,}25$
b. $P(k) = \emptyset$ „ „ „ „ $V_E(k) < 0{,}25$
(v) a. $P(k) = 1$ „ „ „ „ $V_E(k) = 1$
sau $V_E(k) = 0{,}75$
sau $V_E(k) = 0{,}50$
sau $V_E(k) = 0{,}25$
sau $V_E(k) = \emptyset$

Se poate observa din (1) că (i) definește permisiunea în modul cel mai *restrictiv* (în cazul în care k reprezintă un proces adjonctiv nu sînt permise decît procesele adjonctive cu gradul 1 de conformitate cu K-expectația), în timp ce (v) definește permisiunea în modul cel mai tolerant: este permis *orice* proces adjonctiv, independent de conformitatea sau disconformitatea acestuia cu K-expectația. În fond, dacă definim modalizatorul P ca în (1) (v), spunem că, pentru orice k, $P(k) = k$, avînd în felul acesta posibilitatea de a *elimina* modalizatorul P.

Cele cuprinse în (1) (i) — (v) se pot exprima cu ajutorul următoarei diagrame:

(2)

k	$P(k)$	$P(k)$	$P(k)$	$P(k)$	$P(k)$
1	1	1	1	1	1
0,75	Ø	1	1	1	1
0,50	Ø	Ø	1	1	1
0,25	Ø	Ø	Ø	1	1
Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	1

Se poate ușor observa că în (2), coloana nr. 2 corespunde definiției (i), coloana 3 — definiției (ii), coloana

4 — definiției (iii), coloana 5 — definiției (iv), iar coloana 6 — definiției (v).

Observăm că din (1), (2) rezultă că, într-un sistem de logică n-valentă, putem obține n-definiții ale modalizatorului P. În cazul în care convenim ca într-o diagramă ca (2) să înșirăm valorile K-expresiilor în ordine descrescîndă, este evident că definiția din prima coloană va fi cea mai restrictivă, iar definiția din a n-a coloană va fi cea mai puțin restrictivă.

Pentru că, așa cum am încercat să arătăm în acest paragraf, în aceeași limbă funcționează concomitent mai multe *norme* în raport cu care decidem dacă un anumit mod de a construi un șir este sau nu este permis, *nu vom alege* dintre cele 5 definiții de sub (1) o anumită definiție, ci vom considera că există *mai mulți* modalizatori P, anume 5: P^1 (definit prin (i)), P^2 (definit prin (ii)), P^3 (definit prin (iii)), P^4 (definit prin (iv)) și P^5 (definit prin (v)). Avem a face cu cinci sisteme de permisiune. Conform cu aceste 5 sisteme, pentru aceeași expresie, k, putem avea $P^3(k)$, dar $\sim P^2(k)$, deci ceea ce exprimă o anumită k-expresie poate fi *permis* în raport cu un P^i mai permisiv și *nepermis* în raport cu un P^i mai restrictiv.

Definim în următoarea diagramă cei 5 modalizatori după cum urmează:

(3)

k	$P^1(k)$	$P^2(k)$	$P^3(k)$	$P^4(k)$	$P^5(k)$
1	1	1	1	1	1
0,75	Ø	1	1	1	1
0,50	Ø	Ø	1	1	1
0,25	Ø	Ø	Ø	1	1
Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	1

Întrucît P-modalizatorii sînt ordonați de la stînga la dreapta în ordinea crescătoare a superscriptelor, putem spune că *gradul de toleranță* al fiecăruia dintre cei 5 modalizatori este direct proporțional cu mărimea numerică a indicelui superscris. P^1 este cel mai intolerant, iar P^5

Scanned with OKEN Scanner

este cel mai tolerant dintre cei 5 modalizatori. Pentru P^1, P^2, ..., P^n vom putea spune că P^1 este *cel mai intolerant*, iar P^n este *cel mai tolerant*.

Am văzut în **§33.** că ceea ce numim 'procese adjonctive la dreapta' (PAD) reprezintă o subclasă a K-expresiilor. Am văzut, de asemenea, că procesele adjonctive sînt reprezentarea formală a actului de *producere* a unor șiruri. De aceea spunem că, în cazul în care un PAD se asociază prin Γ unui șir, λ_n, putem considera că șirul λ_n *este generat* de acel proces adjonctiv.

În acest paragraf am încercat să arătăm că ceea ce se acceptă într-o colectivitate ca *text* este un șir cu un anumit grad de coerență, eventual chiar un șir discoerent, și că gradul minim de coerență cerut pentru ca un șir să poată fi acceptat ca text depinde de o serie de parametri pe care îi putem considera că alcătuiesc un sistem de „norme de comportament lingvistic". Faptul că un șir este acceptat ca text este un reflex al faptului că șirul respectiv este conform cu ceea ce norma *permite*.

Acesta este motivul pentru care ni se pare justificat să considerăm că 'textualitatea' unui șir poate fi definită prin conformitatea cu ceea ce *este permis* de această normă. Cum însă, după cum arătam în acest paragraf, nu are sens să vorbim de 'permisiune' decît prin referire la acte (ale unui agent) și cum un șir de propoziții nu poate fi considerat un 'act', vom folosi conceptul de 'permisiune' nu direct, în legătură cu șirurile, ci indirect, în legătură cu procesele care le generează (procesul de generare a unui șir, λ_n, nefiind altceva decît o succesiune de „operații", deci de *acte* asupra propozițiilor). Ideea pe care o vom exprima în termeni formali mai jos este aceea că un șir este un text (=este acceptat ca text) numai cu condiția ca procesul prin care este generat să fie un proces *permis*. Această idee o vom exprima în felul următor:

(5) Fie λ_n un șir oarecare de propoziții, astfel încît $\Gamma(\lambda_n) = PAD\lambda_n$ să aibă loc.
λ_n este un **text** dacă și numai dacă
$V[P(PAD\lambda_n)] = 1$

În acord cu (5), ceea ce este și ceea ce nu este text depinde de definiția pe care o dăm modalizatorului P. În cazul în care P este definit prin (1) (i), vom spune că un șir ca $\langle\langle$*Ion nu mănîncă niciodată mere*$\rangle_{s_1}$ $\langle$*Ion mănîncă acum un măr*$\rangle_{s_2}\rangle$ *nu este un text*, dacă acceptăm că V_E (k ($\langle S_1\rangle$, S_2)) = 0,75, întrucît $V[P(k(\langle S_1\rangle, S_2))] =$

$=\emptyset$; evident, dacă P este definit prin (1) (ii), vom avea $[P(k(\langle S_1\rangle, S_2))] = 1$ și, conform cu (5), va trebui să spunem că șirul respectiv *este un text*.

Am văzut însă că, într-un sistem n-valent, se pot defini mai mulți modalizatori $P : P^1, \ldots, P^n$ și că însăși existența mai multor astfel de modalizatori își găsește o *interpretare* convenabilă în termenii faptelor de uz lingvistic : fiecare dintre cei n modalizatori corespunde la cîte unul dintre cele n sisteme de norme care guvernează uzul lingvistic al unei colectivități ; operatorii cu indice numeric mare corespund unor sisteme mai tolerante, în timp ce operatorii cu indice mic corespund unor norme mai puțin tolerante. Așadar, putem considera că fiecare modalizator, P^i, corespunde unui sistem de norme N^i, deci $P^i : N^i$. În cazul sistemului pentavalent pe care l-am utilizat, vom avea : $N^1 : P^1$; $N^2 : P^2$; $N^3 : P^3$; $N^4 : P^4$; $N^5 : P^5$. În cele ce urmează nu vom specifica în ce anume constă un sistem de norme, N^i. Aceasta, nu numai pentru că, la nivelul de abstracție la care se găsește discuția, acest lucru nu ar fi relevant, ci mai ales pentru că, după părerea noastră, o astfel de descriere a normelor concrete, în vederea unei posibile *ierarhizări* în ordinea toleranței, ar trebui ca abia de acum înainte să se întreprindă.

Raportînd aceste observații la definiția (5), ajungem la concluzia că definiția textualității poate fi **nuanțată**, în așa fel încît să putem vorbi nu numai de faptul că λ_n este un text, ci de faptul că λ_n este *text în raport cu sistemul de norme* N^i, unde N^i este un sistem mai tolerant sau mai puțin tolerant. Este deci util să reformulăm definiția (5) după cum urmează :

(6) Fie λ_n un șir oarecare de propoziții ; fie N^1, N^2, N^3, N^4, N^5 sistemele de norme asociate celor cinci modalizatori, P^1, P^2, P^3, P^4 și, respectiv, P^5. Pentru orice $1 \geqslant i \geqslant 5$, dacă $\Gamma(\lambda_n) = PAD\lambda_n$, atunci λ_n este un **text în raport cu N^i (este un N^i-text)** dacă și numai dacă $V[P^i(PAD)\lambda_n] = 1$.

Așadar, conform cu (6), nu vom mai spune despre un șir, λ_n, că este sau nu este un text, ci că este sau nu este un N^i-*text*. Întrucît, într-o logică pentavalentă, pentru i nu avem decît $i = 1, 2, 3, 4, 5$, într-o astfel de logică nu vom avea decît 5 accepții posibile pentru textualitate ; aceste accepții merg (în ordinea crescătoare a indicilor) de la accepția 'tare' (restrictivă), către accepția 'slabă'

Scanned with OKEN Scanner

(toleranță). Este evident că, într-o logică n-valentă, vom avea n-accepții pentru noțiunea de textualitate.

Această *relativizare* a noțiunii de 'textualitate' prin înlocuirea ei cu aceea de 'N^i-textualitate' ne permite să explicăm fenomene de felul celor amintite în considerațiile făcute la începutul acestui paragraf, anume faptul că *aceleași* șir de propoziții, λ_n, poate fi acceptat ca text în anumite condiții și neacceptat ca text în condiții diferite (în alți termeni : vorbitorii se pot *raporta* la un șir dat ca la un text pe care urmează să-l înțeleagă sau ca la un fenomen paralingvistic, ca la o încercare eșuată de comunicare).

Ținînd seamă de faptul că mărimea numerică a indicelui i superscris modalizatorului P este corelată cu gradul de *toleranță* a normei (= cu cît indicele este mai mare, cu atît sistemul de norme este mai 'permisiv'), putem exprima următoarea consecință dedusă din (6) și convenția relativă la indexarea modalizatorului P :

(7) Fie λ_m un șir oarecare ; pentru orice i, j astfel încît $1<i<j\geqslant n$, într-un sistem n-valent, dacă λ_m este un N^i-*text*, atunci λ_m este și un N^j-*text*, fără ca reciproca să fie adevărată.

În (7) se arată că dacă un șir de propoziții este *text* în acord cu un sistem de norme mai restrictiv, atunci el este în mod necesar text și în raport cu un sistem de norme mai tolerant, în schimb, un șir care este text în raport cu un sistem de norme mai tolerant nu este în mod necesar text și în raport cu un sistem de norme mai restrictiv. Cele arătate în (7) sînt de natură să exprime în termeni exacți ideea care se degajă din observația unui fapt din categoria celui discutat la începutul acestui paragraf : după cum s-a observat, limbajul operelor literare este cel mai 'permisiv' (în accepția pe care am dat-o aici termenului), în sensul că limbajul acesta tolerează *orice* alăturare de propoziții justificată prin intenția de a obține un anumit „efect" de ordin artistic. Am văzut însă că, în ipoteza că exact aceeași alăturare este transferată, să spunem, în limbajul uzual fără ca vorbitorii să fie „preveniți" în ce privește originea *artistică* a alăturării, deci cînd alăturarea nu este *impusă de autoritatea* artistului, aceeași alăturare poate fi considerată aberantă (deci nu poate fi acceptată ca text). În schimb, un șir de propoziții care este din orice punct de vedere și în orice împrejurare coerent va fi în mod indiscutabil acceptat ca text și în con-

Scanned with OKEN Scanner

formitate cu exigențele unui sistem de norme foarte tolerant, cum este, de ex., acela care guvernează o parte a limbajului artistic.

34. 'Textualitate' și 'intenționalitate'. Dacă ne întrebăm *ce anume* face ca cineva să alăture un număr de propoziții (pentru a forma un șir), deci, pentru a formula chestiunea în termenii folosiți în paragraful precedent, ce anume determină aplicarea operației K unui număr de propoziții (sau : ce anume determină un proces adjonctiv), răspunsul cel mai firesc este că factorul care determină o astfel de alăturare (un astfel de proces) este *intenția de comunicare*. În același timp, trebuie să adăugăm că, pentru a fi „descifrat", un astfel de șir trebuie să fie perceput (de către un receptor) ca rezultat al unei intenții de comunicare.

În felul acesta, ajungem la definiția textualității pe care o dă Petöfi. Pentru acesta, textul este o configurație de semne (verbale) pe care emitentul și cel care o receptează o consideră a fi text pe baza unor criterii relevante. Pentru Petöfi criteriul relevant este *intenția de comunicare*[5] . Petöfi face, în continuare, observația că textualitatea nu este o proprietate *inerentă* a configurației[6].

Se poate observa că acest mod de a concepe textualitatea este esențial asemănător cu cel prezentat în § **33.** din cel puțin două puncte de vedere :

a) pentru că definiția „textualității" se dă în termeni pur pragmatici (atît faptul că emitentul și/sau receptorul consideră sau nu consideră 'text' o configurație de semne, cît și intenția de comunicare sînt ambele moduri de raportare a vorbitorilor la sistemul de semne pe care îl utilizează) ; și

b) Petöfi, ca și noi, nu condiționează „textualitatea" de nimic altceva decît de *acceptarea* (configurației de semne) ca realizare a unei intenții de comunicare.

Deosebirea dintre explicația propusă în § **33.** și explicația lui Petöfi constă exclusiv în faptul că, în explicația propusă de noi, se *condiționează* acceptarea ca text (a unei configurații) de *conformitatea cu norma* (sau cu *normele*), deci de ideea de 'permisiune' ; iar 'permisiunea' este, prin modul în care a fost definită, un concept *gradual*. Or, aceasta conformitate cu norma este, credem, de natură să capteze ideea lui Petöfi, în acord cu care o configurație de semne (pentru a fi luată ca text) „trebuie să fie capabilă a servi ca tot unitar conex sau complet realizînd o inten-

Scanned with OKEN Scanner

ție comunicativă reală sau presupusă" [7]. Căci calitatea de tot unitar (engl. *entirety*) sau *conex* (engl. *connected*) este firesc să fie raportată la o „măsură" (=criteriu relevant, în terminologia lui Petöfi) a conexității sau a „unității". Se poate observa, pe de altă parte, că și la Petöfi, ca și la noi, textualitatea este văzută *în dependență de* un anumit grad de *conexiune* a configurației (la noi: coerență a șirului de propoziții).

Toate cele discutate pînă aici arată nu numai că înțelesul pe care îl dă Petöfi termenului de *textualitate* este în perfectă compatibilitate cu definiția dată de noi în § **33.**, ci și faptul că aparatul formal pe care l-am construit are capacitatea de a acoperi întregul sistem de idei ale lui Petöfi privitor la 'textualitate'.

Pentru a stabili în termeni exacți raportul dintre cele două abordări, vom preciza că, în ultimă analiză, definiția pe care o propune Petöfi este echivalentă cu ceea ce, în sistemul nostru, ar trebui să fie *textualitate în raport cu* N^n, într-un sistem n-valent (cf. § **33**(6)), adică textualitatea definită în raport cu *sistemul de norme cel mai tolerant* (=cu superscriptul numeric cel mai mare), deci într-un sistem în care *orice* grad de coerență este admis ca standard al textualității (deci într-un sistem în care avem $P^n(k) = k$). Într-un astfel de sistem, singurul element care condiționează acceptarea ca text a unei configurații este existența și sesizarea unei intenții de comunicare.

Înainte de a încheia acest paragraf, credem că este util să aducem unele precizări cu privire la statutul conceptului de 'coerență' în abordarea lui Petöfi în comparație cu statutul în teoria noastră (§ § **32.**, **33.**) al aceluiași concept.

Pentru Petöfi 'coerența' este oarecum *acceptată o dată cu* acceptarea ca text a unei configurații de semne (v. mai sus: un text este ceea ce este prezentat și acceptat ca text pe baza unor criterii relevante; printre aceste criterii figurează acela al caracterului de „tot unitar" și „conex"). Mai departe, în procesul de „înțelegere" (sau „interpretare") a ceea ce este prezentat și acceptat ca text, pornind de la ceea ce Petöfi numește „prezumția de coerență", cel care interpretează „încearcă să umple orice gol pe care îl descoperă în conexitatea limbajului sau în configurația descripțiilor de stare pe care textul le manifestă, construind ipoteze privitoare la legăturile care lipsesc" [8]. Prin urmare, la Petöfi trebuie făcută dis-

tincția dintre coerența „prezumtivă" și coerența „obiectivă" (care, uneori, poate fi și discoerență). În cazul în care interpretul unui text descoperă o incoerență obiectivă, el introduce, am putea spune, o coerență subiectivă, prin „ipoteza" despre care vorbește Petöfi. În termenii teoriei noastre, nu este luată în considerație decît ceea ce am numit aici „coerența obiectivă", adică gradul de conformitate a construcției cu expectația. În teoria noastră coerența „introdusă" *prin interpretare* (subiectivă) nu este avută în vedere, deși nu este incompatibilă cu termenii acestei 'teorii'. Acest tip de coerență poate fi luat în considerație în raport cu altă treaptă a teoriei de ansamblu, anume în raport cu *descrierea mecanismului de receptare*, deci în aceeași ordine de idei în care este abordată, de altfel, și de către Petöfi.

35. Considerații finale. Am încercat în acest capitol să definim două noțiuni, la nivel pragmatic: aceea de 'coerență' și, pornind de la aceasta, pe aceea de 'textualitate'.

În ce privește 'coerența', în capitolul precedent am ajuns la concluzia că aceasta nu poate fi definită în termeni semantici. Din punct de vedere semantic, un șir de propoziții alcătuiește o *clasă* de propoziții, iar aceasta este echivalentă (semantic) cu *conjuncția* propozițiilor care o alcătuiesc. Așadar, singura posibilitate de caracterizare semantică a clasei este fie din punctul de vedere al valorii de adevăr (clasa poate fi adevărată, cînd conjuncția membrilor ei este adevărată, și falsă, cînd conjuncția membrilor ei este falsă), fie din punctul de vedere al *consistenței* logice. Or, nici prima, nici a doua posibilitate de caracterizare nu acoperă ceea ce înțelegem în mod obișnuit prin coerență: o conjuncție falsă poate fi tot atît de bine 'coerentă' sau 'discoerentă', tot așa cum o conjuncție adevărată poate fi la fel de bine 'coerentă' sau 'discoerentă'; în ce privește 'consistența' (logică și/sau analitică), am arătat că acest concept este *prea puternic* pentru a putea fi luat ca „explicans" pentru conceptul de 'coerență': texte cărora nimeni nu le-ar putea contesta 'coerența' se pot dovedi — la o analiză sistematică — a fi inconsistente (logic și/sau analitic).

Pornind de la aceste considerente, am adăuga — reluînd o idee pe care am formulat-o cu altă ocazie — că ceea ce în mod uzual numim „succesiune *coerentă* de propoziții" nu este altceva decît o succesiune de propoziții a căror

Scanned with OKEN Scanner

înlănțuire satisface expectația noastră privitoare la posibilitățile de *combinare* în *lanț* a propozițiilor, ținînd seamă de *sensul* acestora (sensurile a două propoziții fac ca înlănțuirea lor să fie în mai mare sau în mai mică măsură conformă cu această expectație). O succesiune 'coerentă' de propoziții ar fi deci o succesiune care nu frustrează (sau nu frustrează prea violent) expectația vorbitorilor. Este clar că acest înțeles dat termenului de coerență este de natură pur pragmatică, deoarece se bazează în întregime pe relația dintre vorbitori și semnele sistemului lingvistic pe care îl manipulează (relația stabilindu-se în mod direct cu *sensul* semnelor).

În § **32**. am dezvoltat această idee, construind un aparat formal în ai cărui termeni să poată fi definit în mod exact conceptul de 'coerență'. În acest scop, am stabilit **echivalența** dintre un *șir de propoziții* și procesul (=activitatea) prin care acest șir este produs.

Procesul este constituit din operații elementare de **adjoncțiune** a unei propoziții la dreapta unui șir (care poate fi și o singură propoziție). O succesiune de astfel de operații alcătuiește un *proces adjonctiv la dreapta*, iar succesiunea de operații este reprezentabilă, în mod natural, printr-o *conjuncție* de astfel de operații. Dacă fiecărei operații elementare i se asociază o *valoare* (între 1 și Ø) corespunzînd gradului de conformitate (disconformitate) cu *expectația* ca procesul adjonctiv *să aibă loc*, atunci întregii conjuncții i se asociază o anumită valoare (determinată de valoarea atribuită fiecărui conjunct) în raport cu aceeași expectație. În felul acesta procesul care generează un anumit șir este *valorizat* în raport cu expectația. Al doilea pas constă în punerea în corespondență a fiecărui șir cu valoarea atribuită procesului care îl generează. În felul acesta se determină *gradul de coerență* a șirurilor : un șir este cu atît mai coerent cu cît valoarea atribuită procesului adjonctiv care îl generează este mai apropiată de 1 ; șirul este cu atît mai discoerent, cu cît valoarea atribuită procesului este mai apropiată de Ø. Coerența este „absolută", cînd valoarea procesului este 1, după cum discoerența este absolută, cînd valoarea procesului este Ø.

Pe de altă parte, datorită faptului că procesele adjonctive se valorizează în termenii unei *logici plurivalente*, 'coerența' poate fi tratată ca noțiune *gradabilă*. Există șiruri *mai coerente* și șiruri *mai puțin coerente*, ceea ce cores-

punde intuiției noastre, care este mai aptă să distingă *grade de coerență* decît să facă o partiție tranșantă a șirurilor în coerente și discoerente.

În continuare, noțiunea de 'textualitate' a putut fi definită (dezvoltînd din nou o idee formulată cu altă ocazie), prin raportare la ideea de 'coerență'. Acest mod de abordare este în perfect acord și cu o idee aproape unanim acceptată, anume aceea că un text este o succesiune *coerentă* de propoziții, și cu intuiția (al cărei reflex este ideea menționată, a) faptului că proprietatea de 'coerență' este singurul element care conferă unei succesiuni de propoziții caracterul de 'totalitate', de 'întreg unitar'.

Faptul de observație că aceeași succesiune de propoziții poate fi acceptată ca „tot unitar" (=text) în anumite condiții (exterioare succesiunii propriu-zise) și poate să nu fie acceptată ca tot unitar în alte condiții (diferite de cele dintîi) ne-a determinat să considerăm că acceptarea/respingerea unui șir de propoziții este dependentă de un anumit sistem de norme de comportament lingvistic : *același șir* de propoziții este acceptat pentru că este considerat *permis* de un sistem de norme, N^i, și este respins, pentru că este considerat a fi în contradicție cu ceea ce *permite* un alt sistem de norme, N^j. Există deci sisteme de norme mai intolerante (mai restrictive) și sisteme mai tolerante (mai permisive). Conform cu sistemele foarte restrictive, sînt acceptate ca texte numai șiruri de propoziții cu un grad foarte ridicat de coerență. Sistemele mai tolerante *permit* și construirea de șiruri cu un grad mai scăzut de coerență (eventual chiar discoerente).

În aceste condiții, noțiunea de textualitate are următoarele caracteristici : a) nu reflectă o proprietate imanentă a unui șir de propoziții, ci numai atitudinea vorbitorilor (de acceptare sau respingere) referitoare la șirul de propoziții respectiv ; este unul dintre motivele pentru care considerăm că ideea de textualitate (=text corect format) ține de pragmatică și nu de sintaxă și/sau semantică ; b) noțiunea de textualitate este, ca și aceea de 'coerență' cu care este, de altfel, corelată, o noțiune *graduală* : elementele care aparțin mulțimii șirurilor de propoziții care se pot construi într-o limbă, L, nu se pot caracteriza numai în termeni binari, prin aceea că *sînt* sau *nu sînt* 'texte', ci trebuie caracterizate prin *gradul* în care dețin proprietatea de 'textualitate' ; există deci șiruri care sînt texte în *mai mare măsură* și șiruri care sînt texte *în mai*

mică măsură. Ținînd seamă de cele arătate aici sub b), am înlocuit noțiunea de 'text' cu noțiunea de N^i-*text*, adică de *text în conformitate cu o normă*, N^i ; cu cît valoarea indicelui i este mai apropiată de 1 (eventual *egală* cu 1), cu atît noțiunea de 'N^i-text' este mai restrictivă și cu cît valoarea lui i este mai aproape de n, noțiunea de 'N^i-text' este mai tolerantă; c) noțiunea de 'N^i-text' este legată de aceea de 'coerență' prin intermediul modalizatorului deontic P^i(=permis) : un șir de propoziții este N^i-text numai cu condiția ca procesul de 'generare' a textului respectiv să fie *permis* de norma N^i.

Această relativizare a conceptului de 'textualitate' prezintă calitatea de a putea descrie în mod corect și foarte natural un important fapt de observație : acela că noțiunea de text nu poate fi privită în mod independent de o anumită situație de comunicare; ceea ce poate fi considerat *text* pentru un observator, care *cunoaște situația* în care un șir de propoziții a fost emis, poate fi non-text pentru observatorul care nu cunoaște această situație. Să ne imaginăm o succesiune de propoziții ca : *E prea repede. Acolo nu scrie așa. Nu se poate auzi tot. Mai ales înainte de pauză. Dacă stînga e prea tare, nu se aude restul. Numeri pînă la trei și abia după aceea intră dreapta. Dacă nu aștepți pînă la trei, nu se înțelege nimic*. Această succesiune de propoziții poate părea un șir discoerent și deci un non-text pentru cineva care-l găsește scris pe o hîrtie, așa cum se găsește aici, sau înregistrat pe o bandă magnetică, și care, în astfel de împrejurări, nu poate ști *cînd*, *cui* și, mai ales, *în ce împrejurări* sînt emise aceste propoziții. Dacă același observator va vedea sau va deține informația că propozițiile de mai sus sînt adresate unei persoane care stă în fața unei claviaturi de către o altă persoană, care stă undeva, în preajma celei dintîi, va accepta acest șir ca *text* adresat de către cineva (eventual profesor) care a asistat la execuția la pian a unei bucăți muzicale și care face observații asupra execuției. Sau : pentru cel căruia îi sînt adresate aceste propoziții (receptor) acest șir *este* un text; pentru observatorul care se află în afara situației de comunicare, același șir este un non-text. Șirul respectiv se conformează unui sistem de norme de comportament lingvistic valabil pentru *limba vorbită*, dar nu se conformează normelor limbii *scrise* sau *auzite*, deci fără acces la împrejurarea concretă de comunicare. Același șir de propoziții adresat de un vorbitor, X, unui alt vorbitor, Y,

pe stradă, şi fără ca Y să fie pianist, ori cunoscător de muzică şi fără ca X să aibă calitatea ori competenţa de a face observaţii de felul acelora din textul ipotetic de mai sus, va fi, de asemenea, receptat ca o secvenţă discoerentă de propoziţii.

Cele discutate în raport cu şirul ipotetic de propoziţii de mai sus au avut intenţia de a arăta, pe de o parte, că în condiţii de comunicare variabile o succesiune de propoziţii poate fi receptată ca un şir discoerent de propoziţii şi deci ca un non-text sau ca un şir coerent (într-o măsură oarecare) şi acceptat ca text; pe de altă parte, să arate care este natura factorilor care trebuie luaţi în consideraţie atunci cînd vorbim despre 'normele de comportament lingvistic', norme care variază de la un tip de situaţie de comunicare la altul. În legătură cu cel de al doilea aspect, trebuie observat că ceea ce am simbolizat prin N^i poate fi interpretat ca reguli dependente de un anumit 'stil funcţional' (vorbit, scris, artistic etc.), sau ceea ce ar putea fi numit reguli de conducere a dialogului sau a conversaţiei, sau ceea ce, în teoria actelor de comunicare, alcătuieşte condiţiile de realizare a comunicării.

Întregul aparat formal construit în §§ **32.**, **33.** este, după cum am încercat să arătăm în § **34.**, capabil să capteze în termeni exacţi ideea că un text nu este altceva decît ceea ce este prezentat şi/sau acceptat ca text, şi că, prin urmare, 'textualitatea' nu este o proprietate imanentă a unei îmbinări (configuraţii) de semne (noi am discutat situaţiile în care semnele care „se îmbină" sînt propoziţii şi/sau fraze), ci un mod de prezentare şi acceptare a unei astfel de configuraţii. Examinînd acest punct de vedere formulat de Petöfi, am ajuns la concluzia să sistemul nostru conceptual înglobează şi, în acelaşi timp, nuanţează această concepţie.

Înainte de a încheia aceste comentarii ne-formale pe marginea teoriei schiţate, considerăm util să arătăm, fără a încerca să elaborăm o *metodă* în acest sens, care ar putea fi posibilităţile de **invalidare** a teoriei propuse în paragrafele precedente.

(i) 'Coerenţa' unui şir de propoziţii este concepută — după cum am văzut — ca funcţie de *gradul de conformitate* a modului concret în care este *construit* un şir de propoziţii (printr-o succesiune de operaţii elementare de adjoncţiune la dreapta cîte unei propoziţii) cu modul în

care *este de așteptat* ca șirul să fie construit : sînt coerente acele alăturări de propoziții care sînt conforme cu alăturările pe care le așteptăm.

Invalidarea acestei idei ar trebui să constea din :

α) A arăta că vorbitorii nu fac nici o diferență între un șir ca ⟨ *Ion doarme. Gheorghe citește.* ⟩ și un șir ca ⟨ *Ion doarme. Luna este satelitul Pămîntului.* ⟩, considerîndu-le pe ambele la fel de „normale".

Existența unei astfel de situații ar duce la concluzia că vorbitorii nu percep coerența și că, prin urmare, acest concept nu poate fi definit ca raport între vorbitori și sistemul de semne.

β) În cazul în care vorbitorii *fac* distincție între cele două tipuri de alăturări, ar trebui arătat că această distincție *nu depinde* de faptul dacă vorbitorii se așteaptă sau nu se așteaptă ca două (sau mai multe) propoziții să fie alăturate, ci de altceva. Pentru aceasta, ar trebui arătat că un număr semnificativ de mare de vorbitori *nu se așteaptă* la o alăturare de propoziții (cum este aceea din al doilea exemplu), dar o consideră perfect normală ; în mod invers, ar trebui arătat că, pentru un număr semnificativ de mare de vorbitori, o alăturare de propoziții ca aceea din primul exemplu este *anormală* și că, în același timp, o astfel de alăturare este în perfectă conformitate cu „așteptările" privitoare la alăturările de propoziții.

În legătură cu cele de sub α), β) trebuie să precizăm că, după părerea noastră, modul de manifestare obiectivă a „expectației" vorbitorilor privitoare la posibilitățile de alăturare a propozițiilor este răspunsul la o instrucțiune de felul acesta : alcătuiți din propozițiile $S_1, \ldots S_n$ de pe listă *perechi* de propoziții, astfel încît aceste perechi să le puteți considera „normale", sau „obișnuite", sau „că spun ceva", sau „că au sens", fără obligația de a utiliza *toate* propozițiile. În felul acesta, propozițiile excluse din combinații vor reprezenta „trecerile" de la o propoziție la alta care sînt neconforme cu „așteptările" vorbitorilor. Conformitatea cu expectația ar fi echivalentă, în acest caz, cu faptul dacă vorbitorii „ar face" sau „nu ar face" o anumită alăturare de propoziții.

(ii) Textualitatea a fost definită ca grad minim de coerență *permisă* în raport cu o clasă de norme, N^i.

Pentru a invalida această teorie, ar fi necesar să se arate că orice succesiune discoerentă de propoziții este acceptată ca *text*, în *orice* împrejurare.

Scanned with OKEN Scanner

După cum precizam la începutul acestor considerații privitoare la posibilitățile de invalidare a teoriei, nu ne-am propus să dăm propriu-zis o *metodă* de invalidare, ci numai să arătăm ce ar urma să demonstreze această metodă; metoda concretă ar urma deci să fie construită.

NOTE

[1] Stati, 1990, p. 13 „relevă rolul„ funcțiilor pragmatice" în instituirea relațiilor transfrastice; „intenția comunicativă" este un component important al „funcțiilor pragmatice" (p. 17).

[2] Vasiliu, 1979.

[3] Vasiliu, 1980.

[4] Vasiliu, 1979.

[5] "I will call all configurations of signs consisting primarily of verbal signs 'texts' which the producer or interpreter considers to be texts on the basis of criteria relevant for him". Petöfi, 1985, p. 81.

[6] "Thus, to my mind, 'being a text' is not an inherent property of a configuration consisting primarily of verbal signs". Petöfi, 1985, p. 81.

[7] "...should be capable of serving as a connected and complete entirety for realizing a real or assumed communicative intention". Petöfi, 1985, p. 81.

[8] "The assumption of coherence obliges the interpreter to try to fill in any gaps he realizes in the language-connectedness or in the state-of-affairs configuration manifested in the text, constructing hypotheses concerning the missing links." Petöfi, 1985, p. 87.

Scanned with OKEN Scanner

ÎNCHEIERE

36. Considerații introductive. Ajunși la capătul investigațiilor noastre privitoare la noțiunea de „textualitate", adică privitoare la ceea ce putem înțelege prin *text*, ni se pare util ca, pe de o parte, să facem o prezentare sintetică a rezultatelor acestei investigații și, pe de altă parte, să plasăm aceste rezultate în contextul cercetărilor de pînă acum. În raport cu acest ultim aspect, nu este în intenția noastră să facem o prezentare — fie ea și sumară — a diverselor orientări; ne vom limita la a indica principalele puncte de convergență cu alte teorii, precum și punctele în care, după părerea noastră, teoria dezvoltată în capitolele precedente se deosebește esențial de alte teorii ale textului.

37. Principalele rezultate. Punctul de plecare al investigației noastre l-a constituit ideea că o teorie a textului nu trebuie confundată cu o multitudine de propoziții adevărate privitoare la diversele proprietăți (eventual comune) ale unor obiecte *date* observației noastre și care, în general, sînt considerate a fi texte. Deci teoria textului nu se poate reduce la sistematizarea unor date cu caracter descriptiv. Ca și o teorie a propoziției care se limitează la a descrie proprietățile propozițiilor, la a stabili o tipologie a lor, o teorie a textului care se limitează la a spune *cum sînt textele* nu ne permite să explicăm faptul că anumite „configurații de semne" — pentru a folosi un termen al lui Petöfi[1] — funcționează (sau pot funcționa) într-o comunitate de vorbitori ca texte și în altele nu. Sau, un caz ceva mai complicat: de ce *aceeași* configurație de semne poate fi, în anumite condiții, un *text*, iar în altele nu.

Pe lîngă acest considerent de ordin — am spune — teoretic, există și un altul care ne-a determinat să ocolim orice teorie (reală sau posibilă) care își propune să arate *cum sînt* textele. Către refuzul unei astfel de teorii

ne-a îndreptat însăşi literatura consacrată domeniului. Indiferent de înţelesul atribuit termenului de „gramatică" sau „lingvistică" şi indiferent de ceea ce se înţelege prin teorie, am putea spune că majoritatea cercetătorilor sînt de acord în ce priveşte faptul că o teorie (eventual „gramatică", eventual „lingvistică") a textului trebuie să ne dea posibilitatea de a distinge între „configuraţii de semne" (eventual secvenţe de propoziţii), care *sînt* texte, şi cele care *nu sînt*. Citãm în acest sens, cu titlu de exemplificare, cîteva formulări concludente : „Lingvistica textului are sarcina de a descrie coerenţa textelor, adică de a descoperi condiţiile în care o secvenţă de propoziţii se realizează ca secvenţă coerentă de propoziţii, ceea ce înseamnă tocmai că se realizează ca text." (Brinker, 1979, p. 6.) [2] După Figge, limba constă din texte, din semnificaţiile acestor etxte şi din relaţiile dintre aceste texte şi semnificaţiile lor. Gramatica unei astfel de limbi „trebuie să conţină, de asemenea, regulile prin care aceste texte, aceste semnificaţii ale textelor şi relaţiile dintre ele sînt *enumerate*" [subl. noastră, E. V.] (Figge, 1979, p. 16)[3]. Este uşor de observat că, pentru Figge, gramatica este un sistem de *enumerare* (a relaţiilor dintre entităţile menţionate), un sistem g e n e r a t i v (Erzeugendensystem). O parte a sistemului generativ are la bază mulţimea semnelor simple (morfeme, semne suprasegmentale, respectiv, semne propoziţionale) şi, ca structură, concatenarea (Verkettung). Sistemul are capacitatea de a alătura aceste elemente („monoizi liberi", în terminologia autorului)[4]. Prin acest sistem sînt generate textele, iar propoziţiile sînt generate ca sub-lanţuri ale textelor (Teilketten von Texten).

Exemplificările se pot înmulţi (cf. Petöfi, 1979, pass.). Încheiem totuşi această scurtă (şi, evident, incompletă) enumerare cu următoarea observaţie a lui Plett[5] : „Cel de-al treilea punct şi totodată *cel decisiv* [subl. noastră, E. V.] pentru o definiţie sintactică a textualităţii se referă la coerenţa elementelor textului, la ceea ce le ţine laolaltă. Fără această coerenţă nici un text nu este imaginabil, dar nici celelalte unităţi lingvistice structurale, care rezultă din combinaţia unor elemente structurale inferioare : morfemul şi propoziţia. Ceea ce a fost recunoscut încă demult în domeniul morfemului şi al propoziţiei e valabil şi pentru text : combinarea de semne parţiale, din care

este constituit el, nu este supusă unui procedeu de însumare arbitrară, ci unor reguli combinatorii precise."

În acord cu — după toate aparențele — majoritatea cercetătorilor, am pornit de la ideea că o teorie a textului trebuie înțeleasă ca aparat conceptual pe a cărui bază putem separa configurațiile de semne care sînt texte de cele care nu sînt. Altfel spus, am pornit de la ideea că o teorie a textului are ca obiect definirea conceptului de *textualitate*.

Bazați pe această idee, am examinat posibilitatea de a defini conceptul de textualitate în raport cu fiecare dintre cele trei componente ale structurii semiotice în sensul lui Morris : la nivelul gramatical (sintactic), la nivelul semantic și la nivelul pragmatic. Am întreprins această investigație cu scopul de a stabili dacă obiectul numit *text* poate sau nu poate fi definit (la cele trei nivele) ca entitate care se situează într-o ierarhie unde entitățile de rang superior au drept constituenți entități de rang imediat inferior ; altfel spus, dacă *textul* este sau nu este membru al ierarhiei : *morfem — cuvînt — sintagmă — propoziție — frază* (ocupînd eventual locul imediat superior nivelului frază).

Pentru a putea obține concluzii cît mai relevante, am considerat că este necesar să precizăm în prealabil ce înțelegem prin gramatică (sintaxă), ce înțelegem prin semantică și ce înțelegem prin pragmatică. Acest lucru ni s-a părut cu atît mai necesar cu cît, în literatura consacrată domeniului, cei trei termeni sînt luați de cele mai multe ori într-o accepție destul de neclară. Edificator în sensul acestei afirmații ni se pare exemplul conceptului de *coerență*. Acest concept „crucial" pentru cei mai mulți cercetători în definirea textualității ('textul este o succesiune *coerentă* de propoziții' este un fel de „clișeu" care circulă în literatura domeniului) este considerat un concept *semantic*. Or, la un examen atent, natura semantică a acestui concept pare a fi cu totul problematică[6], în sensul că el nu poate fi recuperat în termenii unei teorii semantice corespunzătoare standardelor științifice actuale. Conceptul poate fi acceptat ca aparținînd semanticii numai în măsura în care convenim să înțelegem prin „semantică" tot ceea ce nu aparține structurii materiale a limbii (adică tot ceea ce ține de „ideile" vehiculate cu ajutorul limbajului).

Scanned with OKEN Scanner

Pentru motive pe care am încercat să le facem clare în *Introducere*, am optat pentru o accepţie cît mai exactă şi, prin aceasta, mai restrictivă a termenilor de *gramatică* (*sintaxă*) şi de *semantică*, pornind de la stadiul actual al cercetărilor teoretice în acest domeniu.

În capitolul 1 am formulat cerinţa ca o gramatică a textului să fie un ansamblu de reguli (explicite) care să ne permită să construim *texte* din propoziţii şi/sau fraze. În măsura în care o astfel de gramatică poate fi construită, şi numai în această măsură, putem admite ideea că textualitatea poate fi definită în termeni gramaticali (sintactici).

În capitolul 3 am încercat să dăm o accepţie clară termenului de semantică. Pornind de la principiul frege-an al „compoziţionalităţii" sensului (=sensul entităţilor de un anumit ordin este funcţie de sensul constituenţilor imediaţi ai acestor entităţi), o semantică a textului ar trebui să conţină reguli prin care prezumtivelor unităţi sintactice numite *text* să li se asocieze un sens; acesta, la rîndul său, trebuie să fie o *funcţie* ale cărei valori sînt dependente de sensurile (=funcţii de adevăr) ale propoziţiilor constituente.

Examinînd în capitolul 2 posibilitatea de a construi o gramatică (sintaxă) a textului în acord cu cerinţele formulate în capitolul 1, am ajuns la concluzia că, cel puţin în stadiul actual al cercetărilor, o astfel de gramatică nu este posibilă: atîta timp cît un inventar al conectorilor transfrastici nu este alcătuit şi atîta timp cît proprietăţile sintactice ale acestor conectori nu sînt descrise, nu se pot stabili reguli de formare a textelor din propoziţii (fraze) legate prin conectori transfrastici. Singura regulă care se poate formula în stadiul actual al cercetărilor în domeniul gramaticii textului este aceea în conformitate cu care prin juxtapunerea a două propoziţii sau a unui text şi a unei propoziţii se obţine un text. O astfel de regulă pare a fi însă cu totul nesatisfăcătoare.

Examinînd (din punctul de vedere al înţelesului acordat în capitolul 1 termenului de „gramatică") diversele mărci ale *coeziunii* (deci ale legăturilor *gramaticale* dintre propoziţii) care sînt luate în consideraţie de către diverşi cercetători (noi am avut în vedere lista cuprinzătoare din Beaugrande & Dressler, 1981), am ajuns la concluzia că nici una dintre ele nu are caracter gramatical, ci cel mult semantic. Concluzia finală este că nu dispunem

Scanned with OKEN Scanner

de o gramatică (sintaxă) a textului şi că încercările de caracterizare gramaticală a textului (prin mărci ale *coeziunii*) nu sînt în fond de natură gramaticală. În aceste condiţii trebuie să admitem că textualitatea nu poate fi definită — cel puţin în stadiul actual al cercetărilor — din punct de vedere gramatical (evident, în condiţiile în care înţelegem prin gramatică ceea ce am convenit să înţelegem în capitolul 1).

În capitolul 4 se discută posibilitatea de a defini textualitatea în termeni semantici.

Prima observaţie care s-a impus a fost aceea că, întrucît nu dispunem de o gramatică a textului, deci de un dispozitiv care să ne permită să specificăm structurile (gramaticale) textuale, nu putem, în principiu, construi o semantică a textului, în sensul discutat în capitolul 3. Aceasta deoarece o astfel de semantică este un sistem de reguli care asociază sensuri construcţiilor generate prin regulile gramaticale. Atîta timp cît structurile textuale nu sînt enumerabile, regulile semantice nu au obiect de aplicare.

Legat de acest aspect este şi următorul : dat fiind că nu dispunem de un inventar al conectorilor textuali, cu atît mai puţin dispunem de o specificare corectă şi încadrabilă într-un sistem semantic de tipul celui din capitolul 3 a sensului acestor conectori. Or, necunoscînd (aproape) nimic cu privire la sensul conectorilor textuali, este imposibil de imaginat cum s-ar putea formula reguli care să asocieze sensuri construcţiilor formate cu aceşti conectori.

În sfîrşit, în condiţiile menţionate mai sus, nu se poate spune nimic cu privire la faptul dacă o ipotetică unitate numită „sensul textului" este de acelaşi tip sau de tip diferit de entităţile pe care le putem numi „sensul frazei" sau „sensul propoziţiei".

Întrucît, aşa cum am văzut, conceptul de *coerenţă* este considerat de către majoritatea cercetătorilor definitoriu pentru textualitate, un examen special a fost dedicat acestei noţiuni.

Principalul rezultat este concluzia că noţiunea de *coerenţă* nu poate fi definită în termeni semantici (încă o dată : în accepţia dată în capitolul 3 acestui termen) şi că, în fond, *coerenţa* este *un concept în întregime pragmatic.*

În legătură cu acest aspect, examenul critic al diverselor modalităţi de definiţie semantică a conceptului de coerenţă arată că unele dintre ele nu sînt nici semantice,

Scanned with OKEN Scanner

nici operaționale (teoria Van Dijk), altele sînt operaționale, dar nu sînt semantice decît în măsura în care decidem să le dăm o interpretare semantică (Solomon Marcus), în sfîrșit, altele, de exemplu, posibilitatea de parafrazare sau „rezumare", dacă sînt luate cu adevărat în serios, duc la rezultate inacceptabile, dat fiind caracterul extrem de puțin restrictiv al noțiunii de rezumat și al imposibilității de a formula „reguli de parafrazare" sau „rezumare".

Concluzia finală este, pe de o parte, că textualitatea nu a fost și nici nu poate fi definită în termeni semantici (cînd prin semantică înțelegem ceea ce a fost stabilit în capitolul 3) și, pe de altă parte, că criteriul, considerat esențial, al textualității, *coerența*, este un criteriu pragmatic.

După ce, în capitolele 2, 4, am arătat *cum nu poate fi definită* textualitatea, adică după ce am arătat că textualitatea nu poate fi definită nici gramatical, nici semantic, în ultimele două capitole ale lucrării am explicat ce înțelegem prin pragmatică (capitolul 5) și am arătat că textualitatea poate fi definită la nivel pragmatic (capitolul 6).

În acest sens, am reținut ca criteriu esențial al textualității *coerența*, ca și marea majoritate a cercetătorilor. Spre deosebire, însă, de ceilalți cercetători, ajungînd — așa cum am văzut — la concluzia că acest concept este de natură pur pragmatică, am propus o definiție pragmatică și formală pentru acest concept.

Pentru a defini *coerența* ca fapt pragmatic, am plecat de la ideea că ceea ce apare ca „legătură" între sensurile unor propoziții ale unui șir se datorește faptului că înlănțuirea acestora este conformă într-un grad oarecare cu *expectația* vorbitorilor (privitoare la posibilele combinări ale sensurilor exprimate de aceste propoziții) [7].

Gradul de conformitate cu expectația l-am definit prin intermediul unei K-operații, care se aplică propozițiilor și a cărei aplicare are ca rezultat un *șir* de propoziții. Șirul de propoziții (care alcătuiesc un text) se construiește prin pași succesivi care corespund aplicării repetate a *K*-operației. Procesul generativ al unui șir poate fi reprezentat prin *conjuncția* pașilor (= aplicări ale *K*-operației) care îl generează. Fiecărei *K*-operații i se asociază o *valoare numerică* exprimînd *gradul de conformitate cu expectația* (=valoarea *K*-expectației). Această valoare este tra-

tată în mod analog cu valorile (de adevăr) atribuite într-o logică polivalentă, astfel încît valoarea *K*-expectaţie pentru o *conjuncţie* de *K*-operaţii poate fi *calculată* în acelaşi fel în care se calculează valoarea de adevăr a unei conjuncţii în logica polivalentă. În acest cadru conceptual, coerenţa, mai exact, *gradul de coerenţă* al unui şir de propoziţii poate fi considerat ca fiind egal cu valoarea pe care o are *K*-expectaţia procesului care duce la generarea şirului respectiv (=conjuncţia *K*-operaţiilor care îl generează).

Pe această cale am realizat două lucruri : o definiţie *exactă* a termenului de coerenţă şi o definiţie care permite o măsură a coerenţei. Acest din urmă aspect oferă posibilitatea de a caracteriza un şir de propoziţii nu numai în termeni polari de coerent/discoerent, ci în termenii *mai nuanţaţi* ai diverselor *grade* de coerenţă.

Întrucît există, aşa cum arătam, şiruri de propoziţii al căror caracter de text nu poate fi contestat, în ciuda unui anumit grad de discoerenţă, am căutat să exprimăm acest lucru introducînd un concept al logicii deontice, anume conceptul de *permisiune*, simbolizat prin ***P***. Dispunînd de un astfel de operator, putem defini *textualitatea* unui şir de propoziţii prin caracterul *permis* al procesului de generare a şirului. Un proces de generare permis este acela care generează un şir ale cărui propoziţii nu se află sub o anumită limită a gradului de coerenţă. Această limită este fixată de *sistemul de norme* de „comportament lingvistic" în raport cu care se acordă permisiunea. Cum sistemele de norme pot fi mai restrictive sau mai permisive, este evident că *textualitatea* unui şir de propoziţii depinde de caracterul mai tolerant sau mai puţin tolerant al sistemului de norme. Urmează de aici că : (a) textualitatea nu se poate defini decît în raport cu un sistem de norme de comportament lingvistic şi (b) aceeaşi secvenţă poate fi calificată ca *text* în raport cu un sistem de norme şi ca *non-text* în raport cu altul (mai restrictiv). Cum, în cazul oricărei comunităţi lingvistice, există simultan o pluralitate de sisteme de norme care reglementează uzul lingvistic, îşi găseşte o explicaţie convenabilă faptul că statutul de text al unei secvenţe de propoziţii variază în raport cu diverse situaţii concrete de comunicare, cu diverse colectivităţi de vorbitori.

Înainte de a încheia, considerăm că este util să facem următoarele observaţii :

1° Modul în care am definit textualitatea (prin conceptul de K-operaţie permisă) permite o explicaţie a faptului că *aceeaşi* secvenţă poate fi considerată *text* în anumite împrejurări (=în raport cu un anumit sistem de norme şi de permisiuni) şi poate fi considerată *non-text* în alte împrejurări (=în raport cu un sistem diferit, dar coexistent cu primul, de norme şi permisiuni).

2° Sistemul de norme şi permisiuni care reglementează construirea de *texte* funcţionează, după toate aparenţele, şi la nivel infratextual : două propoziţii care nu pot fi acceptate în succesiune ca text nu sînt acceptate nici ca membri ai unei construcţii obţinute prin legarea lor cu ajutorul unui conector frastic.

3° Ideea de „coerenţă tematică" sau cea de „relevanţă reciprocă" pot fi captate ambele în termenii propuşi de noi ; căci „legătura tematică" dintre două (sau mai multe) propoziţii, ca şi „relevanţa reciprocă" sînt, desigur, legate de faptul că „este de aşteptat" ca propoziţiile respective să intre într-o anumită succesiune. Legătura tematică sau relevanţa reciprocă dintre două (sau mai multe) propoziţii trebuie să existe *pentru vorbitor* spre a putea servi drept „liant" între propoziţii ; în caz contrar, propoziţii cu o anumită relaţie tematică sau cu o anumită relevanţă reciprocă pot fi apreciate ca discoerente de către un vorbitor care nu *percepe* efectiv aceste relaţii.

4° În sfîrşit, abordarea pragmatică a conceptului de coerenţă pe care am propus-o, ca şi definiţia ideii de textualitate pe baza conceptului (re-definit) de coerenţă este de natură să capteze şi ideea formulată recent de Petöfi [8], anume că textualitatea, ca şi coerenţa, nu este o proprietate inerentă textului şi că, pe de altă parte, text este orice configuraţie de semne prezentată şi acceptată ca text. Nu insistăm asupra acestui aspect aici, deoarece am făcut-o în **§ 34.** al acestei lucrări.

38. Puncte de convergenţă şi divergenţă cu alte teorii. Nu ne propunem ca în acest paragraf să întreprindem o analiză critică a lucrărilor consacrate teoriei textului, fie chiar şi numai a celor fundamentale ; nu ne propunem nici să facem o sumară trecere în revistă a principalelor puncte de vedere formulate cu privire la „textualitate". Intenţionăm doar ca în acest paragraf să ne delimităm cu claritate punctul nostru de vedere în raport cu cele

Scanned with OKEN Scanner

exprimate pînă acum și, evident, pe care le cunoaștem. Operația ni se pare cu atît mai necesară cu cît, așa cum arătam în *Introducere*, lipsa de claritate a multor termeni cu care se operează în acest domeniu face dificilă distincția între situația în care se vorbește despre același lucru în moduri diferite și situația în care se vorbește despre lucruri realmente diferite.

1° Există o serie de cercetători care consideră că noțiunea de 'text' nu poate fi definită *decît* la nivel p r a g m a t i c[9] și că, în consecință, entitatea 'text' nu este o parte integrantă a ierarhiei structurale morfem — cuvînt — sintagmă — propoziție — frază. Este evident că rezultatele la care am ajuns în această lucrare se situează pe această linie de gîndire. Ceea ce este propriu modului de abordare a textualității în capitolele de mai sus este faptul că am dat o definiție *formală* (și, prin aceasta, mai exactă) la nivel pragmatic a noțiunii de textualitate, definiție care se distinge între cele existente prin aceea că permite recuperarea (la nivel pragmatic) a multora dintre punctele de vedere formulate deja [10] (vezi în această ordine de idei **§ 37.**, sub 3°, 4°).

2° Deși utilizăm ca criteriu esențial al textualității *coerența*, aceasta este re-definită în termeni exclusiv pragmatici și în termenii unui formalism (sugerat de logica polivalentă) cu incontestabil caracter operațional. În felul acesta, punctul nostru de vedere se deosebește fundamental de cel adoptat în general de cercetătorii care definesc textualitatea prin coerență, înțeleasă ca proprietate semantică.

3° Faptul că nu există o gramatică a textului în ai cărei termeni noțiunea de 'textualitate' să poată fi definită a fost remarcat și de alți cercetători [11]. Ceea ce am adus în plus în această direcție a fost, pe de o parte, formularea clară a unui număr de caracteristici formale ale unei posibile gramatici a textului și, pe de altă parte, formularea clară a ceea ce ar fi trebuit să urmărească o astfel de gramatică. În aceste condiții, cercetări ulterioare ar putea da un răspuns mai concludent decît cel posibil în momentul de față, la întrebarea dacă absența unei autentice *gramatici* a textului este un accident în istoria lingvisticii sau se datorează unei incompatibilități de natură între *text* și o descriere strict gramaticală.

4° În termeni asemănători se pune și problema semanticii textului. Prin însuși faptul că textul este definit prin

coerență, iar coerența este considerată a fi de natură semantică, foarte mulți cercetători [12] sînt dispuși să definească textualitatea în termeni semantici. Arătînd că noțiunea de *coerență* nu poate fi definită în termeni semantici, este evident că cercetarea noastră se situează în afara acestei linii de gîndire (deși folosește același cuvînt material în definirea textualității). În plus, impunînd în mod explicit anumite condiții formale unei teorii semantice, am ajuns în mod firesc la întrebarea dacă o semantică a textului este sau nu posibilă. Și, mai departe : dacă faptul că, pînă în prezent, nu există o semantică a textului care să satisfacă aceste condiții formale se datorează unui accident istoric sau incompatibilității de natură între entitatea 'text' și o teorie semantică de acest tip.

5° În măsura în care concluzia investigației noastre este că textualitatea trebuie definită la nivel pragmatic și că, cel puțin în stadiul actual al teoriei textului, ea nu poate fi definită nici gramatical, nici semantic este evident că punctul nostru de vedere în această privință este net distinct de al acelor cercetători care încearcă să dea o definiție a textualității la toate cele trei nivele ale structurii semiotice [13].

6° Admițînd că distincția dintre text și non-text nu se poate face decît la nivel pragmatic, nu excludem posibilitatea de a **descrie** în termeni gramaticali și/sau semantici o entitate a cărei calitate de *text* a fost stabilită în prealabil la nivel pragmatic. Este vorba deci de a arăta *cum este* un obiect numit text și nu de a arăta *ce este* un astfel de obiect în raport cu alte obiecte (care nu sînt texte). Din acest punct de vedere, nu contestăm în nici un fel valoarea *pur descriptivă* a tuturor caracterizărilor făcute textelor în literatura de specialitate [14]. Mai concret : este adevărat că un text (în măsura în care *știm* că e text) se caracterizează *și* prin *coeziune* (cu toate formele ei de manifestare analizate de către diverși autori), *și* printr-o serie de trăsături ale „înțelesului" (în sensul total ne-tehnic al cuvîntului) subsumate de cercetători noțiunii de *coerență* (tematică, referențială etc.); nu este însă adevărat că acești factori sînt de natură să *definească* conceptul de 'textualitate'. Această distincție tranșantă pe care o facem și pe care o considerăm liminară pentru orice discuție privitoare la 'textualitate' nu apare cu claritatea necesară în lucrările care încearcă o abordare globală (= la toate cele trei nivele semiotice) a naturii textului.

Scanned with OKEN Scanner

[1] Petöfi, 1985, p. 81.

[2] „Die Textlinguistik hat die Aufgabe, die Kohärenz von Texten zu beschreiben, d. h. die Bedingungen zu ermieren, unter denen Satzfolgen als kohärente Satzfolgen, eben als Texte, realisiert werden."

[3] „. . . muss also die Regeln enthalten, durch die diese Texte, diese Textbezeichenten und ihre Relationen aufgezählt werden."

[4] Figge, 1979, p. 16.

[5] Plett, 1983, p. 61—62.

[6] Vasiliu, 1979.

[7] Modul în care conformitatea cu „expectaţia" intervine ca element component al „coerenţei" a fost luat în consideraţie şi de către Beaugrande & Dressler, 1981. Vezi discuţia noastră asupra acestui aspect în **§ 23**.

[8] Petöfi, 1985.

[9] Segre, 1979, p. 84, consideră că lingvistica textului are ca scop „investigarea unităţilor de comunicare". Bertinetto, 1979, p. 144, observă că, spre deosebire de propoziţie, textul poate fi sesizat în primul rînd pe baza unor „trăsături extralingvistice (adică pragmatice)". Mai mult, el observă: „conştiinţa naturii *strict pragmatice* [subl. noastră, E. V.] (nu pur şi simplu lingvistice) a T [=textului] a ajuns pînă la sfîrşit un subiect [engl. *topic*] pentru cercetătorii LT [=lingvisticii textului]" id., *ibid.*, p. 145. Titzmann, 1979, p. 112, este şi el de părere că lingvistica textului operează cu reguli pragmatice. Pentru Oomen, 1979, p. 272, textul este un *proces de comunicare* şi trebuie, în consecinţă, descris în termenii unui model al acestui proces; o astfel de modelare este diferită de modelarea gramaticală. Stati, 1990, p. 16—17, atrage atenţia asupra faptului că „intenţionalitatea" trebuie considerată ca factor *lingvistic*, şi anume ca element al *semnificaţiei* (signifié). Ni se pare suficient de clar că, în calitate de „*proces* de comunicare", textul se situează la nivel pragmatic. V. şi Kukharenko, 1979, p. 235, 236.

[10] Posibilitatea de a reprezenta un text ca operaţie repetată de adjoncţiune la dreapta a unei propoziţii este sugerată de Segre, 1979, p. 83, care atrage atenţia, în acelaşi timp, şi asupra dificultăţii create de existenţa unei condiţionări „de la dreapta la stînga": fiecare pas adjonctiv este, la rîndul său, condiţionat de următorul. Modelul dezvoltat de noi nu are în vedere şi acest tip de condiţionare; ea ar putea fi luată în consideraţie într-o eventuală formă mai rafinată a modelului. Remarcăm că Segre, *loc. cit.*, se referă atît la caracterul „permis" al adjoncţiunii, precum şi la faptul că o astfel de abordare ar permite simularea procedeelor enunţării (engl. *allow us to simulate utterance procedures*). Caracterul de „procesualitate" legat de actul comunicării văzut ca element definitoriu al textului apare şi la Titzmann şi la Oomen (v. nota 9). Rolul *expectaţiei* în definirea textualităţii a fost remarcat şi de Petöfi, 1985, p. 369—371.

[11] În capitolul 2 (v. notele 7, 16) am remarcat faptul că o serie de cercetători care vorbesc despre regulile *gramaticale* ale textului fac şi precizarea că atît aplicarea acestor reguli, cît şi exigenţele pe care acestea le formulează au un caracter mai puţin strict decît regulile care reglementează structurile propoziţionale. Adăugăm aici cîteva formulări explicite ale ideii că textul este o entitate care poate fi definită prin reguli gramaticale: Segre, 1979, p. 79, 80, 81, 82; Titzmann, 1979, p. 103—104; Oomen, 1979, p. 272: „While sentences are units of grammar and, therefore, can be described in the framework of a grammatical model, texts are communicative processes and [. . .] require a process model that takes their commu-

Scanned with OKEN Scanner

nicative function into account". Bernáth & Csúri, 1985, p. 355, admit ideea că textele nu au sintaxă (engl. *lack of syntax*).

[12] O serie de interpretări *semantice* ale termenului de *coerență* au fost discutate pe larg în capitolul 4; pentru trimiteri bibliografice v. notele de la acest capitol (§§ 18—24).

[13] Plett, 1983, p. 50 — 53, consideră că toate cele trei dimensiuni semiotice (sintaxă, semantică, pragmatică) alcătuiesc o teorie integratoare a textualității. O perspectivă asemănătoare (=încercarea de a defini textualitatea la fiecare din cele trei nivele, eventual în primul rînd din punct de vedere gramatical și semantic) poate fi găsită la Brinker, 1979; Figge, 1979; Heger, 1979; Oltean, 1976, 1982; Raible, 1979; Schveiger, 1979; Titzmann, 1979, schițează, așa cum arată și titlul articolului, o teorie unificată a *pragmaticii* și *semanticii* textului. Vlad, 1982, 77 și urm., optează pentru o abordare a textului din punct de vedere sintactic, semantic și pragmatic; după toate aparențele, punctul de vedere pragmatic este prevalent (deși autoarea nu formulează în mod explicit această idee).

[14] Pentru exemplificare, putem cita genul de abordare a textului propusă de Coteanu, 1978, 1986; Longacre, 1979; Wunderli, 1979.

Scanned with OKEN Scanner

LUCRĂRI CITATE

Barthes, 1966 : Roland Barthes, „Introduction à l'analyse structurale des récits", în *Communications* 8, 1966, pp. 1—27.

Beaugrande & Dressler, 1981 : Robert-Alain de Beaugrande, Wolfgang Ulrich Dressler, *Introduction to Textlinguistics*, London, New York, 1981 (Longman).

Bellert, 1970 : Irena Bellert, "On a Condition of Coherence of Texts", în *Semiotica* 2, 1970, pp. 335—363.

Bernáth & Csúri, 1985 : Árpád Bernáth — Károly Csúri, „On Text-Semantics in Litterature", în *Quaderni di semantica*, V, 2, 1985, pp. 355—359.

Bertinetto, 1979 : Pier Marco Bertinetto, "Can we Give a Unique Definition of the Concept 'Text'? Reflexions on the Status of Textlinguistics", în Petöfi, 1979, pp. 143—159.

Bidu-Vrănceanu, 1970 a : Angela Bidu-Vrănceanu, „Esquisse de système lexico-sémantique : les noms de couleur dans la langue roumaine contemporaine", în RRL, XV, 1970, pp. 129—140, 267—278.

Bidu-Vrănceanu, 1970 b : Angela Bidu-Vrănceanu, „Une modalité de description paradigmatique au niveau du lexique", în RRL, XV, 1970, pp. 345—368.

Bidu-Vrănceanu & Forăscu, 1984 : Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicație la limba română*, Timișoara, 1984 (Facla).

Borcilă (coord.), 1980 : Mircea Borcilă (coord.), *Studii de stilistică, poetică și semiotică*, Cluj-Napoca, 1980.

Brinker, 1979 : Klaus Brinker, „Zur Gegenstandsbestimmung und Aufgabestellung der Textlinguistik", în Petöfi, 1979, pp. 3—12.

Carnap, 1958 : R. Carnap, *Introduction to Symbolic Logic and Its Applications*, New York, 1958 (Dover Publications).

Carnap, 1959 : Rudolf Carnap. *The Logical Syntax of Language*, Paterson, New Jersey, 1959 (Littlefield, Adams & Co).

Carnap, 1960 : R. Carnap, *Meaning and Necessity*, Chicago, 1960 (University of Chicago Press).

Carnap, 1962 : Rudolf Carnap, *Logical Foundations of Probability*, Chicago, 1962 (The University of Chicago Press).

Carnap, 1964 : Rudolf Carnap, "Foundations of Logic and Mathematics", în Fodor, Katz, 1964, pp. 419—436.

Chițoran, 1973 : D. Chițoran, *Elements of English Structural Semantics*, București, 1973 (EDP).

Chițoran & Cornilescu, 1985 : D. Chițoran, Alexandra Cornilescu, *Elements of English Sentence Pragmatics*, București, 1985 (TUB).

Chomsky, 1957 : Noam Chomsky, *Syntactic Structures*, 's Gravenhage, 1957 (Mouton). Citatele sînt făcute după ed. a 3-a, 1963.

Scanned with OKEN Scanner

Tehnoredactor: ANGELA ILOVAN

coli de tipar: 10,25
Bnn de tipar: 6.08.1990

Comana nr. 609
Tipografia Universul

Scanned with OKEN Scanner

Autorul își propune să analizeze posibilitatea de a defini noțiunea de text „bine format" în termeni de gramatică, semantică și pragmatică. Se prezintă interesul pe care cei trei termeni îl au în semiotică, întrucît textul este un act de semioză. Rezultatul examinării diverselor modalități de a defini noțiunea de text „bine format" nu se poate face nici în termeni gramaticali, nici în termenii semantici. Se propune o alternativă pragmatică de definire : un text „bine format" este un text în care „așteptările" de la o propoziție la alta sînt conforme cu „așteptările" vorbitorilor privitoare la înlănțuirea sensurilor propoziționale. Se construiește un aparat formal capabil să capteze aceste noțiuni.

ISBN 973-29-0094-6

Lei 22

Scanned with OKEN Scanner

Autorul își propune să analizeze posibilitatea de a defini noțiunea de text „bine format" în termeni de gramatică, semantică și pragmatică. Se prezintă înțelesul pe care cei trei termeni îl au în semiotică, întrucît textul este un act de semioză. Rezultatul examenului diverselor modalități de a defini noțiunea de text „bine format" nu se poate face nici în termeni gramaticali, nici în termeni semantici. Se propune o alternativă pragmatică de definire : un text „bine format" este un text în care „trecerile" de la o propoziție la alta sînt conforme cu „așteptările" vorbitorilor privitoare la înlănțuirea sensurilor propoziționale. Se construiește un aparat formal capabil să capteze aceste noțiuni.

Scanned with OKEN Scanner